

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2019/4.szám

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Farkas László Róbert

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert
Farkas László Róbert, Tánczos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

BALOG LAJOS: Horváth Mihály élete és munkássága 1809. október 20. – 1878. augusztus 19..... 4

DR. GRUBER LÁSZLÓ: Tér és idő. A liturgia, mint a történelem és a kozmosz szintézise 15

DR. KÁDÁR ZOLTÁN: Néhány gondolat az intelligens gépektől, avagy okos eszközöktől való függés veszélyeiről a 20. és a 21. század első évtizedében írott intelmek kapcsán 23

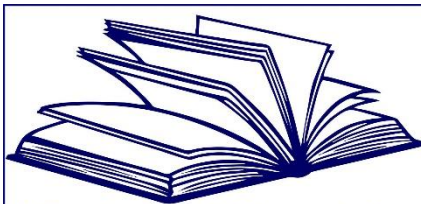
DR. MÓD LÁSZLÓ: Adatok a padlízsn magyarországi (szentesi és szegvári) elterjedéséhez 32

SZABÓ DÁNIEL: Politikai attrakció az államszocializmus idején Csongrád megyében, avagy Farkas Bertalan ürrepülése..... 41

SZABÓ DÉNES KRISTÓF: Az utolsó tömörkényi cipész Vincze János cipésmester műhelye 66

TÓTH MARCELL: Aki „183 ütközetben, vállalkozásban s rohamban vett részt, mindenkor a legelső vonalban”..... 85

VINCZE GÁBOR: Magyar–román kapcsolatok és az 1989-es „fordulat” 106

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Horváth Mihály élete és munkássága 1809. október 20. – 1878. augusztus 19.

Balog Lajos*

*MNL CSML Szentesi Levéltára

Rezümé

Horváth Mihály a 19. századi magyar történelem egyik fontos személyisége. Történészként, történetíróként új szemléletet követett történeti munkáiban, addig ismeretlen forrásokat és dokumentumokat tárt fel a magyar történettudomány számára. 1848/49-es eseményekben komoly szerepet vállalt – vallás-és közoktatásügyi miniszter volt a Szemere-kormányban – az emigrációban pedig a fentebb említett történészi vénáját kamatoztatta. Hazatérése után aktív szerepet játszott a magyar tudományos életben. Kiadott kötetei nagy hatással voltak a korszak történetírására. 1848 előtti munkáira tematikai szempontból az újszerűség, tartalmilag a nemzeti önérték ápolása jellemző illetve a liberális jellegű átalakulás támogatása figyelhető meg. Ezekhez társult még a nyelvújítási mozgalom követő világosabb és könnyedebb stílus. Emigrálása után komoly forrásfeltáró tevékenységet végzett, addig ismeretlen dokumentumokat sikerült publikálnia a szakmának, korábbi munkáit pedig tartalmilag bővítette, új köteteket jelentetett meg és a szövegeken stilisztikailag javított. A polgári liberális történetírás egyik nagy alakja, aki új aspektusaiban is vizsgálta hazánk történelmét. Forrásfeltáró- és elemző munkája kitűnő, rengeteg új iratot, dokumentumot sikerült feltárnia, főleg külföldi levéltárakban (pl.: Brüsszel). Népszerűsége a nyelvújítás miatt tudományos nyelvként is használható magyar nyelvben rejlett. Munkáinak nyelvezete érthető, egyszerű, elhagyta a régi, körülményes – akár latin nyelvű – megfogalmazásokat. Horváth az 1867 utáni átformálódó és modernizálódó magyar történetírás vezéralakjává vált, egészen 1878-ban bekövetkezett haláláig.

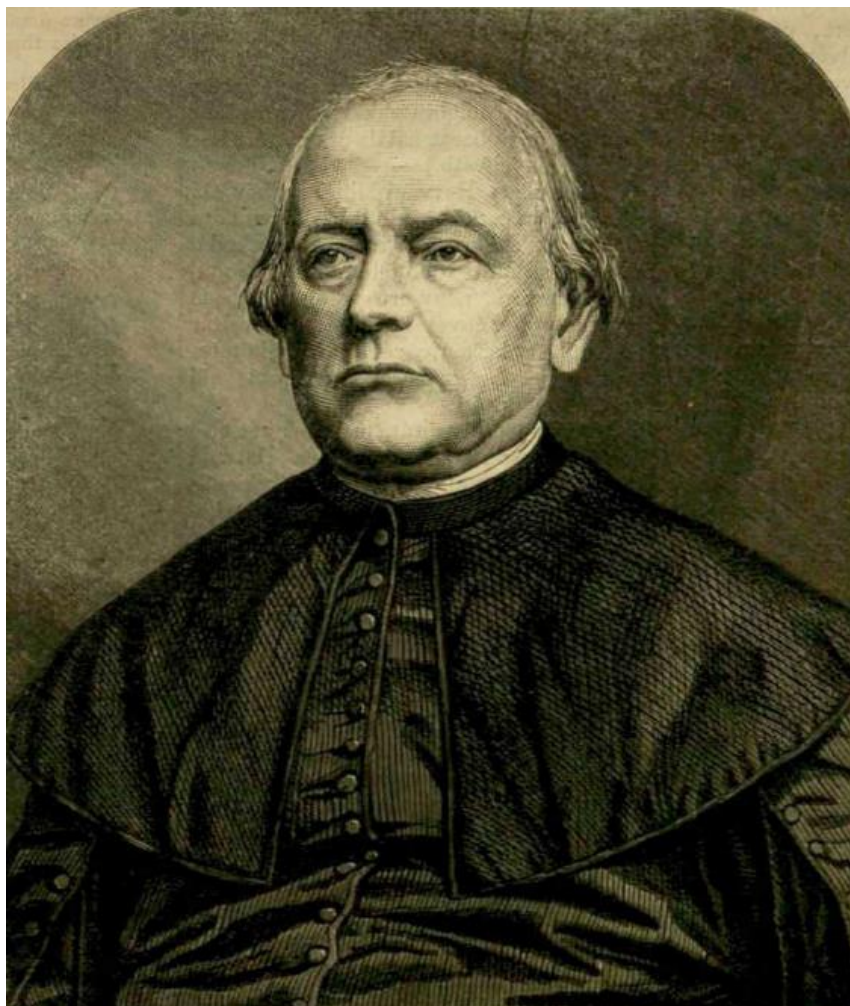
Bevezetés

Horváth Mihály a 19. századi magyar történelem egyik fontos személyisége. Történészként, történetíróként új szemléletet követett történeti munkáiban, addig ismeretlen forrásokat és dokumentumokat tárt fel a magyar történettudomány számára. 1848/49-es eseményekben komoly szerepet vállalt – vallás-és közoktatásügyi miniszter volt a Szemere-kormányban – az

emigrációban pedig a fentebb említett történelmi vénáját kamatoztatta. Hazatérése után aktív szerepet játszott a magyar tudományos életben.

Szentes városában a Kossuth utca és a Horváth Mihály utca sarkán őrzi emlékét egy emléktábla, a Kossuth-téren egy egész alakos szobor előtt tiszteleghetnek az emberek a személye előtt. Végül pedig talán országosan a legismertebb a városban működő – 1859-es alapítású – gimnázium vette fel a nevét 1922/23-as tanévben.

Úgy gondolom, Szentes városa méltán büszke lehet arra, amit az ország és a történettudomány érdekében tett. Születésének 210. évfordulója alkalmából és híres, szentesi születésű személyként, valamint országosan ismert történészként megérdemli, hogy egy rövid tanulmányban bemutassam életét, munkásságát és legjelentősebb műveit.

1. ábra Horváth Mihály arcképe

Élete

Horváth Mihály 1809. október 20-án Szentesen született, elszegényedett középnemesi család negyedik gyermekeként.¹ A család 1814-ben költözött Szegedre. Horváth Mihály már ott kezdte el elemi iskolai tanulmányait. 1819 októbere és 1825 júliusa között a Szegedi Piarista Gimnázium tanulója. Keglevich Gábor² támogatásával és pártfogásával 1825. november 1-től a váci egyházmegyei szeminárium hallgatója. A történettudomány iránti érdeklődése már korán megmutatkozott, sokat járt könyvtárba, levéltárba. A bölcsészeti tanulmányait 1827. július 28-án fejezte be. Teológiai tanulmányait 1827 novemberében kezdte meg Vácott, de párhuzamosan a doktori iskolát is végezte, amely extra terheket jelentett számára ebben az időben. 1828. augusztus 22-én szerezte meg a doktori fokozatot. 1831 novemberében miután sikeres teológiai vizsgát tett, Nádasdy Ferenc egyházmegyei jegyzőnek és levéltárosnak nevezte ki. 1832-ben szentelték fel pappá, novemberben dorozsmai káplánként tevékenykedett. Első tudományos munkáját a Marczibányi-intézet pályázatára írta 1834-ben, amellyel 1836-ban különdíjat nyert. Káplánként Dorozsmán 1841-ig dolgozott, ami biztos megélhetést biztosított a számára. Utána a Keglevich- majd az Erdődy családban lett nevelő. 1841-ben választották az Akadémia rendes tagjává. 1844 és 1847 között, a bécsi Theresaniumban tanított magyar jogot és történelmet. A bécsi oktatói állásból nem származott magas jövedelem, így folyamatos írással volt csak képes a megélhetéshez szükséges pénzt biztosítani. Ebben az időszakban nem volt leterhelve a tanítással, ezért volt elég szabadideje, hogy levéltárakban kutasson.³ Nagy előrelépést jelentett számára, amikor május 1-jén V. Ferdinánd kinevezte csanádi püspöknek.⁴ Püspökként támogatta az 1848/49-es magyar ügyet, így a katolikus főpap együtt menekült a kormánnyal Debrecenbe a császári csapatok térnyerése miatt. Ott volt a Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazói között, ami miatt Világos után üldözött személy lett. A függetlenség kimondása után a Szemere-kormány vallás-és közoktatásügyi minisztereként tevékenykedett 1849. május 2. és augusztus 11. között. A fegyverletételt követően bujkálni kényszerült egészen októberig, majd segítséggel sikerült csak nyugatra szöknie.⁵

¹ Századok 2010, 13.o.

² Gróf Keglevich Gábort 1825. június 13-án Csongrád vármegye főispáni helyettesévé választották. In: Márki 1917. 12. o.

³ Századok 2010, 14. o.

⁴ Századok 2010, 15. o.

⁵ Századok 2010, 16. o., Márki 1917. 3-148. o.

2. ábra Horváth Mihály szobra Szentesen a Kossuth téren, háttérben a Megyeháza épületével

Az emigrációban is folytatta történetírói tevékenységét. Külföldi levéltárakban kutatott és élénk levelezést folytatott emigráns politikustársaival, valamint az otthon maradt ismerőseivel is. Közülük kiemelkedett Toldy Ferenc, aki rendszeresen küldött ki Horváthnak anyagokat és beszámolt neki az aktuális hazai tudományos élet fejleményeiről. Emellett Toldy segített abban, hogy az emigrációban megírt műveit Magyarországon kiadhassák, gyakran az álnevét használva - Hatvani Mihály álnéven írt. Anyagi gondjai is megoldódtak, ugyanis Batthyány Lajos özvegye felkérte három gyermeke nevelőjének. Minden pénzügyi problémája akkor oldódott meg véglegesen, amikor barátai közbenjárásának köszönhetően 1866. december 15-én amnesztiát kapott és hazatérhetett.⁶

1867. január 19-én érkezett haza Pestre. Már február 7-én részt vett a Történelmi Társulat alakuló ülésén, ahol az állandó bizottság elnökévé választották. 1867. július 2-án a Századok című folyóirat indításánál a négytagú bizottság elnöke lett. 1878. augusztus 19-én halt meg.⁷

⁶ Századok 2010, 17.-22. o.

⁷ Századok 2010, 23. o., Márki 1917. 359.-347. o.

Munkássága

Horváth Mihály életművének minden egyes történeti munkáját jelen keretek között nem lehetséges bemutatni. Így a következő pár oldalban csak a legfontosabbakat és nagy hatást kiváltó írásait kívánom ismertetni.

1848 előtti munkáira tematikai szempontból az újszerűség, tartalmilag a nemzeti önérzet ápolása jellemző illetve a liberális jellegű átalakulás támogatása figyelhető meg. Ezekhez társult még a nyelvújítási mozgalmat követő világosabb és könnyedebb stílus.⁸ A forradalom előtti művei közül kettő emelkedik ki. Az első az 1840-ben megírt „*Az ipar és kereskedelem története Magyarországon*” című munkája, mellyel akadémiai tagságot is nyert. Itt új nézőpontú megközelítéseket alkalmazott a történelem bemutatására, amely addig ismeretlen volt a történettudományban. A korszak tudományos életére jellemző módon a reformkori átalakulás kérdéseit próbálta alátámasztani, történeti érvekkel. Ebben a művében már megjelent az ő újfajta történelem- és társadalom felfogása.⁹ Horváth új nézőpontja ott figyelhető meg igazán, ahol a történelem addig figyelmen kívül hagyott területeit igyekszik vizsgálni beleértve az ipar, kereskedelem és a honfoglaló magyarok életmódját.¹⁰

Az előbbi művében tehát az ipar, kereskedelem és a céhek történetét vizsgálta. A következő többkötetes munkájában, az 1842 és 1846 között írt „*A magyarok története*”¹¹ című négy könyvből álló sorozatában pedig, a magyarok életmódjának bemutatása volt újdonság. Négy művében 1792-ig adott áttekintést a magyar történelemről. Ehhez nem tárt fel új forrásokat, csupán az addig meglévő munkák alapján egy új szellemiségben vezeti végig a történelmen az olvasót, mely szellemiség a minden előrehaladást támogató liberális felfogás. Ez egy összefüggő, világos, érthető áttekintést eredményezett a magyar történelemről, amelyben az egyes főbb korszakokat a modern liberális álláspont alapján ítélte meg, kiemelten foglalkozva a magyar közjog formálódásával. Védelmesítője az ország függetlenségének, nemesség rendi érdekeinek, a történeti magyar alkotmánynak, főleg a 16.-18. századi fejezetekben. Az ország belső viszonyainak jellemzése viszont halványabbra sikeredett. Ebbe beletartozott a társadalomtörténet és az ország belső állapotának leírása is. Nincs elmélyült álláspont a városok, céhek, parasztság viszonyainak ábrázolásában. Ez alól kivételt képez, amikor az 1514. évi parasztfelkelésről írt. Itt ugyanis hangsúlyozta együttérzését az egyszerű néppel. Mint a fentebb

⁸ Romsics 2011, 84. o.

⁹ Gunst 2000, 182. o.

¹⁰ Romsics 2011, 84. o.

¹¹ Ezt a négy kötetet Pesten adták ki, később hat kötetre bővítette.

említett újszerű történetszemléletből következett, II. József uralkodásában hangsúlyosabban emelte ki a császár reformelképzeléseit, különösen, amelyek 1840-ig nem valósultak meg. Helyenként a pórnép iránti rokonszenv is megfigyelhető. Az egyes korszakokat abból a szempontból ítélte meg, milyen mértékben érvényesült a szabadság és az egyenlőség.¹²

Az 1848/49-es forradalom és szabadság bukása után, sok más személlyel együtt emigrált. Azonban a külföldön – ha kényszerből is – eltöltött idő alatt tevékeny tudományos munkát folytatott. Ebben hozzásegítette az aktív levelezés a hazai tudományos „munkatársakkal”, barátokkal. A külföldön megírt munkáit Hatvani Mihály álnéven tudta csak publikálni. Tárgyi tudása bővült, ugyanis lehetősége nyílt angol, francia és német történeti műveket olvasni. Ekkor már vállalkozott új ismeretanyag közlésére és forrásfeltárára is. Új dokumentumokat először az 1857-1859 között a hazai Monumenta Hungariae Historica diplomatikai osztályában közölt. Ebben a brüsszeli levéltárnak és könyvtárnak a magyar vonatkozású anyagát adta ki négy kötetben, összegyűjtötte az 1452-1562 közötti oklevelek regesztáit és kivonatait, *"Magyar történelmi okmánytár, a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból"* címen.¹³

1860 és 1863 között a korábban megírt magyar történeti összefoglaló munkáját bővítette ki hat kötetre és immár egészen 1815-ig adott áttekintést a magyar történelemről.¹⁴ Javított a korábbi szövegváltozaton, a szövegmennyiséget pedig növelte. Ebben segítségére voltak a legújabb hazai tudományos kutatási eredmények, különösen az őstörténet és a középkor fejezet tekintetében, példának okáért Teleky László és Szalay László munkái.¹⁵

Az elkövetkező években két jelentős munkája készült el. Az egyik az 1864 és 1865 között, Genfben kiadott szerzeménye, amely Magyarország 1823 és 1848 közötti történelmét foglalta össze két kötetben, *„Huszonöt év Magyarország történetéből, 1823-tól 1848-ig”* címen. A másik jelentős műve az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról írt háromkötetes szerzeménye amely *„Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben”* címen látta meg a napvilágot.¹⁶

Mindkét műve átmenet a történeti munka és az emlékirat között. Lapalji jegyzeteket egyik műve sem tartalmazott, a felhasznált új forrásokra csak utalt jelezve, hogy nagyon sok iratanyagot sikerült feltárni. Nem mentes az elfogultságoktól, emlékiratokra és a publicisztikai iratokra támaszkodott, amely nem adhat tárgyilagos képet, mivel nem használhatott az ellenfél

¹² Gunst 2000, 182.-183. o.; Romsics 2011, 85.-86. o.

¹³ Romsics 2011, 193. o.

¹⁴ A második kiadás, a korábbi négy kötetet hatra bővítette, 1871 és 1873 között pedig nyolc kiadványra bővült.

¹⁵ Romsics 2011, 193.-194. o.

¹⁶ Gunst 2000, 194. o.

táborából levéltári forrásokat, így a császáriak helyzetéről nem alkothatott teljesen hiteles képet.¹⁷

A „*Huszonöt év Magyarország történetében*” a politikai események mellett más szempontok alapján is próbálta bemutatni az ország viszonyait. Természetesen a politikai történések kapták a legnagyobb hangsúlyt, de helyet kaptak a kereskedelmi- és pénzügyi viszonyok, a parasztság helyzete, Tisza szabályozás kérdései és a vámpolitika is. Ezek mellett a különböző irodalmi, történetírói, filozófiai áramlatokba is betekintést engedett. A vezéreszméje a polgári átalakulás helyeslése és támogatása, mely bármely társadalmi csoport vagy egyén megítélésének legfontosabb mércéje. A reformkor egyetlen hibájaként az elhibázott nemzetiségi politikát tartotta, a magyar nyelv államnyelvvé tételét összességében pozitív változásként fogta fel. Ugyanakkor úgy gondolta, a magyar nyelv államnyelvvé tétele olyan negatív hatást váltott ki a nemzetiségekből, melynek következménye az ellentétek kiéleződése lett.¹⁸

A „*Magyarország függetlenségi harcának története*” című művében a polgári liberális szemlélet érvényesült, de még inkább részleghajlóbb módon. Nézete szerint, akik támogatták a magyar forradalom és szabadságharc ügyét azok a haladás szolgálatában álltak, akik viszont szembe mentek vele, azokat a reakció erőinek tekintette. Ezek közé tartozott Bécs, a nemzetiségek, nemesek - azok, akik a császári udvar kegyét keresték - és a katolikus főpapok is, akik közönyt, tétlenséget mutattak. A magyar táboron belüli irányzatok közül a békepárti irányzatot tartotta a reálpolitika követendő eszméjének. A harc két vezető személyiségét - Kossuthot és Görgeyt - ugyanúgy elítélte, próbálta negatív színben feltüntetni.¹⁹ Ennek a két munkának a jelentősége az volt, hogy az első olyan történeti összefoglalások, amelyek alapjául szolgálhattak a későbbi történeti kutatásokhoz és jól visszaadták a kor hangulatát, gondolkodását, vezető eszméit és a politikai áramlatokat.²⁰

¹⁷ Gunst 2000, 194. o.; Romsics 2011, 101. o.

¹⁸ Romsics 2011, 101.-102. o.

¹⁹ Romsics 2011, 102.-103. o.

²⁰ Gunst 2000, 194. o.

3. ábra A Horváth Mihály Gimnázium épülete 1888-ban

Összegzés

Horváth Mihály egy nagy formátumú, új szemléletet meghonosító és új forrásokat feltáró történész volt a 19. században. A polgári liberális történetírás egyik nagy alakja, aki új aspektusaiban is vizsgálta hazánk történelmét. Forrásfeltáró- és elemző munkája kitűnő, rengeteg új iratot, dokumentumot sikerült feltárnia, főleg külföldi levéltárakban (pl.: Brüsszel). Népszerűsége a nyelvújítás miatt tudományos nyelvként is használható magyar nyelvben rejlett. Munkáinak nyelvezete érthető, egyszerű, elhagyta a régi, körülményes – akár latin nyelvű – megfogalmazásokat. Horváth az 1867 utáni átformálódó és modernizálódó magyar történetírás vezéralakjává vált, egészen 1878-ban bekövetkezett haláláig.

IRODALOM:

- Gunst 2000. Gunst Péter. A magyar történetírás története. Javított kiadás. Történelmi kézikönyvtár Magyar történelem, 8 = [5]. Debrecen: Csokonai, 2000.
- Márki 1917. Márki Sándor: Horváth Mihály: 1809-1878. Magyar történelmi életrajzok. Budapest, Athenaeum, 1917.
- Romsics 2011. Romsics Ignác. Clio bővületében: magyar történetírás a 19-20. században nemzetközi kitekintéssel. Budapest: Osiris, 2011.
- Századok 2010. Bojtos Anita, és Novotnik Ádám. Századok: tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére. Actahistorica Collegii de Iosepho Eötvös Nominati: Series I. [Budapest]: Eötvös Collegium Történeti Műhely, 2010.

KÉPEK:

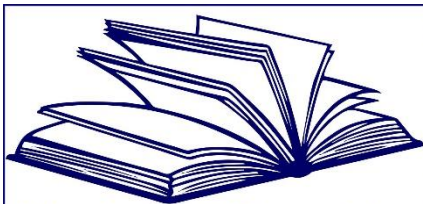
1. ábra: Horváth Mihály arcképe (Digitális Képtár, <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=48644>)
2. ábra: Horváth Mihály szobra Szentesen a Kossuth téren, háttérben a Megyeháza épületével (<https://mapio.net/images-p/43405234.jpg>)
3. ábra: A Horváth Mihály Gimnázium épülete 1888-ban (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/75/A_szentesi_f%C5%91gymn%C3%A1zium_%C3%A9p%C3%BClete_%281888%29.jpg/1280px-A_szentesi_f%C5%91gymn%C3%A1zium_%C3%A9p%C3%BClete_%281888%29.jpg)

Abstract

Mihály Horváth is an important figure in 19th century Hungarian history. As a historian, he pursued a new approach in his historical works, discovering previously unknown sources and documents for Hungarian history. He played a major role in the events of 1848/49 - he was Minister of Religion and Public Education in the Szemere Government - and after in the emigration he used his own historical vein. After he returned he played an active role in Hungarian scientific life.

He published volumes that had a great influence on the historiography of the second half of the 19th century. Before 1848, his works are characterized by the novelty and content of the promotion of national self-esteem and the support of liberal movement. These were accompanied by a lighter style following the language renewal movement. After emigrating, he undertook a major source of explorations, publishing previously unknown documents, extending the content of his earlier works, publishing new volumes and stylistically correcting texts.

He is one of the great figures of the civil liberal historiography who has examined the history of our country in new aspects as well. His works in the field of resource exploration and analysis are excellent, and he has been able to uncover many new documents, especially in foreign archives. Its popularity was due to the modernization of the language, which can also be used as a scientific language in Hungarian. The language of his works is clear, simple, and he has left out old, cumbersome formulations, even in Latin. Horváth became the leading figure in Hungarian historiography that was transforming and modernizing after 1867, until his death in 1878.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Tér és idő. A liturgia, mint a történelem és a kozmosz szintézise

Dr. Gruber László*

*plébános, Phd Theol.

Rezümé

A 'szent liturgia' különleges komplexitás és szintézis: Isten és ember, Krisztus és Egyház, égi és földi liturgia, túlvilág és evilág, örökkévalóság és idő, kairosz és kronosz, tér és idő, kozmosz és történelem, emlékezés és reménység, emberi keresés és Isten által adott válasz, horizontális és vertikális dimenziók, lakoma és áldozat sajátos módon találkoznak Krisztus keresztye függőleges és vízszintes szárának metszésében. A felkelő Nap irányában, Kelet felé bemutatott liturgia figyelmének középpontjában a meghalt, de feltámadt és felmagasztaltatott Úr áll, aki majd újra visszatér, s akinek visszatértét az Eucharisziában már most látjuk. Az Eucharisztia szentsége olyan belső dinamikával rendelkezik, amelynek célja az emberiség és a világ új éggé és új földdé való átváltozása, Isten és ember egyesülése. A Krisztus húsvéti áldozatából való részesedésben a 'szent liturgia' átlép minden időbeli és térbeli határon, hogy Krisztus azon órájára gyűjtsön egybe, amely a liturgiában nyer elővételezést, és így a történelmet annak céljára nyitottá teszi. A liturgiában a történelem és a kozmosz végső célja, vagyis az „Isten minden mindenben” alapgondolat beteljesüléseért imádkozunk, a liturgia által ez folyamatosan valósul, és a liturgia révén ezt mintegy elővételezzük.

A liturgia lényegi mibenléte

A liturgia szó, a Katolikus Egyház Katekizmusa szerint, eredetileg „nyilvános művet”, a nép által, ill. a nép javára végzett szolgálatot jelentett, a keresztyén hagyományban pedig azzal a jelentéssel bír, hogy „Isten népe részt vesz Isten művében”; elsődleges és szűkebb értelemben az Eucharisztia isteni áldozatát, a szentmisét értjük alatta, ami maga a 'szent liturgia'¹.

¹ Vö. Ratzinger, J., *Ein neues Lied für den Herrn*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1995, 171; vö. *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, Szent István Társulat, Budapest 1994, n. 1069, 227.

A liturgiában valósul meg a megváltásunk misztériuma. A liturgikus cselekmény a Mennyasszony, vagyis az Egyház szeretetének a celebrálása a Vőlegény-Krisztus felé. A liturgia az Egyház imádsága, amelyet a Szentlélek készítet. A liturgiát celebrálva az Egyház az Úrral való találkozás felé halad; a liturgia előreviszi az Egyházat az Úrral való találkozás felé, Aki eljövendő. A liturgia nem csupán az Egyház útja a Megváltó felé, hanem egyúttal elővételezése az Úr visszatérésének, amire Tőle ígéretet kaptunk. Az Egyház kérésére Krisztus jelenvalóvá lesz, önmagát adja nekünk, Ő így lép be az életünkbe. A földi liturgia ily módon az égi liturgiába kapcsolódik be, a Bárány menyegzőjébe. A liturgia Isten jelenlétének a megnyilvánulása, Igéjének ajándéka, Önmaga nekünk ajándékozása. A II. Vatikáni Zsinat megfogalmazása szerint a liturgia „csúcs és forrás” (*Sacrosanctum concilium* 10), vagyis az Egyház minden cselekménye efelé tart, és minden ereje innen ebből fakad².

A liturgia alapvető attitűdje az Isten iránti tisztelet és imádás, és ennek része az Isten akaratának alárendelt élet. A liturgia eleve feltételezi a Másik (Isten) konkrét jelenlétét, ahogyan nélkülözhetetlen eleme az élő, igaz ember, aki Isten dicsősége³. A liturgia bennünket megelőz, de a mi részvételünkkel fejlődik⁴; nem egyéni belátás szerint változtatható szertartás, hanem az Egyház egyetemes imájának objektív formája⁵. A liturgia nem valamilyen varázslás, nem rituális 'hókusz-pókusz', 'csiribá-csiribú'; nem mágia, nem ráolvasás vagy valamilyen 'spirituális blöff', hanem lényege szerint azzal a jelentéssel bír, hogy Isten népe részt vesz Isten művében⁶. A liturgia a megnyílt eget feltételezi: vagy Isten műve, vagy nem is létezik; ha nem áll nyitva az ég, a liturgia szerepjátékká, a közösség önigazolásának jelentéktelen kísérletévé silányul, ahol valójában semmi nem történik⁷.

A liturgiában döntő tényező a krisztológia primátusa: minden liturgikus ünneplés az örök Főpap Krisztusnak, és az Ő testének, az Egyháznak a műve. A felszentelt pap az egyházi rend szentségének ereje által Krisztus személyében cselekszik, azt teszi és mondja a liturgia során, amit saját erejéből mondani és tenni képtelen, mindez tehát Krisztus elsőbbségét fejezi ki, ami minden liturgiának az alapköve⁸. Krisztus az egyetlen, aki megnyitja az eget, és egyben Ő az, aki minden földi korlátot lebont: a közös hit vezette Úr felé fordulás és az Úr színe elé járulás

² Vö. Ratzinger, J., *Újra megtalálni a liturgia lelkét*, in *Communio* 2001, Mindenszentek, 3-4.

³ Vö. uo., 6-7.

⁴ Vö. uo., 13.

⁵ Vö. Ratzinger, J., *Ein neues Lied für den Herrn*, 170.

⁶ Vö. uo., 171.

⁷ Vö. uo., 171.

⁸ Vö. uo., 171-172.

az, ami a közösség tagjait sokkal mélyebben egymáshoz köti, mint ahogyan a pusztán társadalmi együvé tartozás erre képes lenne⁹.

A liturgia minket földi jellegében szólít meg, érzékelhető jelek által itt és most, mindazonáltal az egyetemesség és egyetemes nyitottság minden liturgikus eseményben adottá válik: minden liturgikus ünneplésben az egész Egyház, ég és föld, Isten és ember vesz részt, nem csupán elméletben, hanem teljes valóságában¹⁰. A liturgia tehát nem olyan dolog, amit az ember kigondol magának, pl. amit a szerzetesek alakítanak ki, a liturgia már előttük is létezett. A liturgia belépés a mindahányszor már megtörtént égi liturgiába, ráhangolódás a szentek és angyalok kórusára; a földi liturgia csakis azáltal liturgia, hogy beletagozódik a már lezajlott, nagyobb liturgiába¹¹.

Liturgia és kozmosz

A hívő zsidó ember, bárhol is van, mindig a jeruzsálemi templom felé fordulva szól Istenéhez, minthogy a templom a szövetség ládájának és Isten sajátos jelenlétének és dicsőségének (*sekhina*) a helye, a keresztények viszont nem a templom irányába, hanem Kelet felé fordulva fohászkodnak Istenhez, ill. végzik a liturgiát¹², vajon miért? Isten szellemi természetű és mindenütt jelen van. Tehát a kozmoszban, amely nem Isten, hanem Isten teremtménye, mindenhol imádkozhatunk, vagyis Isten számunkra mindenhol elérhető. Az univerzalitásnak ez a tudata azonban a keresztény kinyilatkoztatás gyümölcse, Isten mutatta meg magát nekünk¹³, csak ezért ismerjük Őt, és csak ezért imádkozhatunk hozzá mindenhol bizalommal. Mivel azonban Isten testet öltött, és a földi térbe és időbe belépett, úgy illendő, hogy az Istennel való beszédünk, az imádkozás, kiváltképp a közös istentisztelet, a liturgia 'testet öltő', krisztológikus legyen, vagyis Krisztus közvetítésével, aki értünk emberré lett, forduljunk a háromszemélyű egy Istenhez. A halálból feltámadt és majd az idők végén visszatérő Krisztust jelképező felkelő Nap kozmikus szimbóluma a minden helyre kiterjedő univerzalitást fejezi ki, ugyanakkor megtartja az isteni kinyilatkoztatás konkrét jellegét¹⁴.

⁹ Vö. uo., 172-173.

¹⁰ Vö. uo., 171. 173.

¹¹ Vö. uo., 167. 174.

¹² Vö. uo., 114-115. A nyugati és keleti kereszténység két legfőbb temploma, a római Szent Péter bazilika, ill. az egykori Konstantinápolyban (ma Isztambul) található Hagia Sophia jól érzékelteti mindezt a keletelt (*ad orientem*) főoltáraival.

¹³ Ld. „Aki engem lát, látja az Atyát is” (*Jn* 14, 9); „Ő a láthatatlan Isten képmása” (*Kol* 1, 15)

¹⁴ Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 2000, 66.

Kelet felé, a felkelő Nap felé tekintve imádkozni nem napkultuszt jelent, ugyanis maga a kozmosz beszél Krisztusról: Ő az élő Ige, az örök Logosz, a történelem igaz fénye, az Isten és ember közötti találkozás helye. Mivel a Nap a visszatérő Urat szimbolizálja, ezért Kelet felé imádkozni ezt jelenti: az eljövendő Krisztus felé megyünk. Az olyan liturgia, amely Kelet felé irányul, egyben azt is jelenti, hogy belépett a történelem jövője, az új ég és új föld felé irányuló menetbe, amely Krisztus felé vezet bennünket. A keletelt liturgia a remény imádsága, előre és fölfelé tekintés ez, mely a történelem végleges jövője felé haladó utunkat kíséri, és amely utunk során számunkra Krisztus élete, szenvedése és feltámadása az iránymutató, nem a halálé az utolsó szó: „*halálokat hirdetjük Urunk, és hittel valljuk feltámadásodat, amíg el nem jössz*”.

A liturgiában a keleti irányt ősidők óta a kereszt által hangsúlyozták, minthogy az nemcsak az értünk keresztülszúrt Emberfának (vö. *Zak 12, 10*) a jele, hanem a Feltámadott győzelmi jelvénye is, aki az idők végén visszatér majd az ég felhőin nagy hatalommal és dicsőséggel (vö. *Dán 7, 13*). A Kelet felé fordulás végül azt is jelenti, hogy a kozmosz és a történelem összetartoznak; a kozmosz együtt imádkozik, az is várja a megváltást (vö. *Róm 8, 19. 22*), Isten fiainak a megnyilvánulását. A kozmikus dimenzió lényeges tehát a keresztény liturgiában, a liturgia sohasem csak az ember saját maga által létrehozott világában megy végbe, az mindig kozmikus liturgia¹⁵.

Arra az ellenvetésre, mely szerint a Kelet felé, a Nap felé való fordulásnak a liturgiába történő bevezetését manapság nem lehet többé megkísérelni, ezt válaszolja J. Ratzinger: „A kozmosz ma már nem érdekel bennünket? Ma valóban olyan menthetetlenül magunk köré rendezkedtünk be? Nem éppen manapság fontos-e az, hogy az egész teremtéssel együtt imádkozzunk? Nem éppen ma fontos-e az, hogy a jövő és az újra eljövendő Úr reménységének dimenziója számára helyet adjunk, az új teremtésre vonatkozó dinamikát ismét a liturgia lényeges alakjaként ismerjük fel és éljük?”¹⁶ Így ott, ahol a közvetlen Kelet felé fordulás fizikailag vagy bármi más oknál fogva nem lehetséges, az Úr újbóli eljövételére utaló „kereszt jelentheti a hit belső jelét. Ennek az oltár közepén kellene állni és ez lehetne a pap és az imádkozó közösség számára a közös nézőpont”¹⁷. (...) Az utolsó évszázad valóban abszurd jelenségei között tartom számon azt, hogy a keresztet oldalt helyezték el. Ezáltal akarták szabaddá tenni a pap számára a látást. Zavar a kereszt az Eucharisztia alkalmával? Fontosabb a

¹⁵ Vö. uo., 60-63. 70.

¹⁶ Vö. uo., 72.

¹⁷ Az oltárra helyezett kereszt nem látást akadályozó valóság, hanem közös vonatkozási pont, 'ikonosztáz', amely nyitva áll; az eucharisztikus közösség összejövételét, pap és hívek találkozását nem zavarja, hanem őket összeköti, és mindenki számára az a képet jelenti, ami tekintetüket összegyűjti és egyesíti; az oltárra helyezett kereszt a szembemisézésnek nem akadálya, hanem valójában feltétele; vö. Ratzinger, J., *Das Fest des Glaubens*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1985, 126.

pap, mint az Úr? Ezt a tévedést a lehető leghamarabb ki kell javítanunk, erre újabb átépítések nélkül is van lehetőség. Az Úr a vonatkozási pont. Ő a történelem felkelő napja”¹⁸.

Liturgia és történelem

Az 'utolsó vacsora - kereszthalál - feltámadás' egy egyszer történt, ugyanakkor örökérvényű eseménysort jelölnek: a szent három nap 'egyszer' (*semel*) történt eseménye magában hordozza a 'mindig'-et (*semper*), ill. az 'egyszer' (*ephapax*) a 'folyamatos'-sal (*aioniosz*) kapcsolatos, ugyanis az 'egyszeriben' valami örökérvényű történik meg, amely az Egyház egész idejére vonatkozik¹⁹. Az 'egyszer' történt esemény *örökérvényűsége* a mindenkori 'ma'-ban ér el hozzánk; ez az egyidejűség a voltaképpeni *magja* és az igazi *nagysága* a liturgiának²⁰. Krisztus feltámadásának egyszeri eseménye mindannyiunkat, vagyis minden korok minden emberét érinti: a halál által jellemzett múltból kiragad, jelent ad és jövőt nyit meg²¹; múlt - jelen - jövő tehát egymást átjárják és az örökkévalóságot érintik. A liturgia nem más, mint a múltban megtörtént, egyszeri és örökérvényű megváltó áldozat szüntelen jelenvalóvá tétele, ill. az elkövetkezendők, a jövő elővételezése (egyidejűség)²².

¹⁸ Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 73. A Kelet felé, ill. a szentély irányában történő *versus Deum* misézés helyett a II. Vatikáni Zsinatot követően elterjedt, a hívek felé történő *versus populum* celebráció révén az a meglepő helyzet állt elő, hogy az új miserend még klerikálisabb lett, mint a sokat kritizált hagyományos latin rítus: „Ezáltal olyan klerikalizálódás jött létre, ami azelőtt sohasem létezett. Most a pap (...) az egésznek a tulajdonképpeni vonatkoztatási pontjává válik. Minden őreá vonatkozik. Őt kell látni, az ő cselekvésében kell részt venni, neki kell válaszolni, az ő kreativitása hordozza az egészet. (...) Egyre kevésbé Isten áll a látótérben, és egyre fontosabbá válik mindaz, amit azok az emberek végeznek, akik itt találkoznak és egyre kevésbé kívánják magukat egy 'előzetesen megadott sémának' alávetni. A papnak a néphez való fordulása így a közösséget egy önmagában zárt körré alakítja. A közösség – alakjánál fogva – többé nem nyitott előre és fölfelé, hanem saját magába zárul”; uo. 69-70. A konzervativizmussal legkevésbé sem vádolható Klemens Richter, a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgiatudomány egyik legjelentősebb német képviselője hasonló kritikával illeti a hagyományos építészeti struktúrájú katolikus templomokban felállított szembemiséző oltároknál történő misézést: „A Zsinat után szinte mindenhol megvalósult a celebrációs irány megfordítása. A liturgiát vezető pap már nem az oltár felé fordul a gyülekezettel együtt, hanem a szabadon álló oltár mögött, a hívekkel szemközt helyezkedik el. (...) Ez akár a reform szándékának ellenkezőjéhez is vezethet, ahhoz, hogy a celebráns a korábbihoz képest még nyilvánvalóbb módon áll szemközt a gyülekezettel, és ezzel jelszerűen azt a szerepet veszi fel, amely korábban az imádkozó közösséggel átellenben elhelyezkedő Istennek volt fenntartva. (...) Ha valóban a liturgikus cselekmények képezik a tér centrumát, akkor a gyülekezet imádsága nem érhető úgy, hogy az a celebránsra irányul, ahogyan ez egy útemplom esetében nagyon könnyen bekövetkezhet, ha az oltár csak egy kicsit előbbre van lökve”; Richter, K., *Templomtér és egyházkép*, Bencés Kiadó, Pannonhalma 2019, 56-57.

¹⁹ Ld. „Saját vérével lépett be egyszer s mindenkorra a szentélybe, és örök megváltást szerzett” (*Zsid* 9, 12); „Egyetlen áldozatával örökre tökéletessé tette a megszentelteket” (*Zsid* 10, 14).

²⁰ Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 50.

²¹ Vö. uo., 89.

²² Vö. uo., 50.

Az 'éjszaka - pirkadat - nappal'²³ kozmikus hármasa pedig a beteljesedés fokaira utal: a felkelő Nappal a hajnali pirkadat idejét éljük, ami az Egyház korszaka, a 'már' és a 'még nem' keveredéséből származó sajátos közbenső lét: a tiszta valóság képe (Mennyei Jeruzsálem) és árnyéka (Ószövetség) közötti átmenet, három lépésnyi távolság²⁴. A liturgia megelőlegezett *parouszia*, a 'már' belépése a mi 'még nem' világunkba²⁵. A keresztény liturgia mindazonáltal úton lévő liturgia, a világ átalakítása (új ég és új föld) felé irányuló zarándoklás liturgiája²⁶, amely akkor válik megtörtétté, ha „Isten lesz minden mindenben” (*IKor* 15, 28), vagyis amikor megvalósul és elismerjük Istennek az összes dolgokra való fennhatóságát; ez a világ célja, ez az áldozat és kultusz lényege²⁷. A keresztény liturgia a beteljesült ígéretnak, a vallástörténelem célhoz érkező keresési törekvéseinek a liturgiája, a reménység liturgiája marad, mivel magán viseli az ideiglenesség bélyegét; az új, nem emberkéz alkotta templom itt van, de egyben még építés alatt áll, az átölelés nagy mozzanata a Megfeszített részéről még nem ért célhoz, hanem csak elkezdődött²⁸.

Összegzés

A 'szent liturgia' különleges komplexitásként és szintézisként áll előttünk: Isten és ember, Krisztus és Egyház, égi és földi liturgia, túlvilág és evilág, örökkévalóság és idő, kairosz és kronosz, tér és idő, kozmosz és történelem, emlékezés és reménység, emberi keresés és Isten által adott válasz, horizontális és vertikális dimenziók, lakoma és áldozat sajátos módon találkoznak Krisztus keresztje függőleges és vízszintes szárának metszésében²⁹. A liturgia figyelmének középpontjában a *Maiestas Domini*, a meghalt, de feltámadt és felmagasztaltatott Úr áll, aki majd valamikor újra visszatér, s akinek visszatértét az Eucharishtiában (Oltáriszentségben) már most látjuk. Az Eucharisztia szentsége olyan belső dinamikával rendelkezik, amelynek célja az emberiség és a világ, Krisztus feltámadott testével egységben, új éggé és új földdé való átváltozása, Isten és ember egyesülése³⁰. A Krisztus húsvéti áldozatából való részesedésben a 'szent liturgia' átlép minden időbeli és térbeli határon, hogy

²³ Ld. „Múlóban az éjszaka, a nappal pedig közel” (*Róm* 13, 12).

²⁴ Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 48.

²⁵ Vö. uo., 165-166.

²⁶ Vö. uo., 43.

²⁷ Vö. uo., 24.

²⁸ Vö. uo., 43.

²⁹ Vö. uo., 42. 62-63. 68-69. 95.

³⁰ Vö. uo., 76.

Krisztus azon órájára gyűjtsön egybe, amely a liturgiában nyer elővételezést, és így a történelmet annak céljára nyitottá teszi³¹. A kozmosz a valódi értelmét a teremtés elsősülöttéből, Krisztustól nyeri; a világ létezése nem az abszurdban és tragikusban végződik, hanem minden megrázkódtatáson és pusztuláson keresztül egészében pozitív³². A liturgiában a történelem és a kozmosz végső célja, vagyis az „Isten minden mindenben” alap gondolat beteljesüléséért imádkozunk, a liturgia által ez folyamatosan valósul, és a liturgia révén ezt mintegy elővételezzük³³.

Zárszó

Noha a keresztény templom a kozmikus liturgia elsődleges helye, nem feledhetjük, hogy „egyetlen templomi építmény sem bírja az örökkévalóság ígérését, egyik sem pótolhatatlan, bármelyiktől megfoszthatnak bennünket, ha az erő elfogy, amely fenntartja és igazolja őket. (...) A kövek minket is arra köteleznek, hogy élő egyházat építsünk, hogy a kőből emelt templom is jelen maradjon és hirdethesse a jövőt”³⁴. És minthogy a keresztény liturgia kozmikus liturgia, amely az egész eget és földet átfogja, és Krisztus a falakon kívül szenvedte el a kereszthalált, vagyis az egész világ az Ő szentélye, ezért a templomi liturgia a mindennapokban megélt szeretetre is utal, ez éppen úgy a mi istentiszteletünk és Istennek tetsző áldozatunk (vö. *Róm* 12, 1) a napi élet józan türelméből fakadóan³⁵, minthogy Krisztus, aki értünk az Atya előtt áll és minket a karjaiba zár, eleven, új templommá tesz bennünket³⁶.

³¹ Vö. Ratzinger, J., *Ein neues Lied für den Herrn*, 174.

³² Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 94.

³³ Vö. uo., 24.

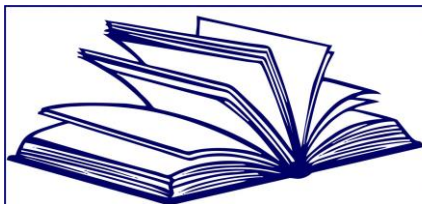
³⁴ Vö. Ratzinger, J., *Ein neues Lied für den Herrn*, 123.

³⁵ Vö. Ratzinger, J., *Der Geist der Liturgie*, 47.

³⁶ Vö. uo., 73.

Abstract

The "Holy Liturgy" is a special complexity and synthesis: God and human, Christ and church, heavenly and earthy, the world to come and this world, eternity and time, kairos and kronos, space and time, cosmos and history, remembering and hope, human search and God's answerings, horizontal and vertical dimensions; feast and sacrifice meet in a unique way in the vertical and horizontal point of intersection of Christ's cross. In the focus of the celebration of the Holy Liturgy oriented eastwards is the died but resurrected and glorified Lord, who is to return again and whose return we already realize in the Eucharist. The Sacrament of the Eucharist holds a very unique inner dynamic which has the goal of uniting humanity and the transformation of the world into a new heaven and unity of God and human. In Christ's Easter's sacrifice the "Holy Liturgy" crosses the borders of all times and space, Christ is assembling for the special hour that is present in the liturgy and so enables history to be open for that purpose. The ultimate purpose of history and cosmos in the liturgy is praying for the fulfillment of the basic idea "God all in everything", through the liturgy it is constantly realized and anticipated.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Néhány gondolat az intelligens gépektől, avagy okos eszközöktől való függés veszélyeiről a 20. és a 21. század első évtizedében írott intelmek kapcsán¹

Dr. Kádár Zoltán

Rezümé

E.M. Forster *A gép megáll* című 1909-ben írt novellája, melyet H.G. Wells 1904-ben írt *Egy modern utópia* című regénye ihletett és annak egyfajta gúnyrajzát mutatja be, egészen 21. századi félelmeket jelenít meg. Internetszerű multimédiás kommunikációba burkolózó, mozgásszegény életmódot folytató, a valóságtól teljesen elidegenedett, atomizált emberek életébe nyerhetünk bepillantást, akik gépi segítség nélkül már létezni sem tudnak. Mintegy 100 évvel később ez a novella, illetve ennek tragikus végkifejlete ötlük fel a neurológus, regényíró és publicista Oliver Sacks fejében amint a new yorki utcákon figyel a okoseszközöket nélkülözhetetlen kellékként maguknál tartó kortársait.

A New Yorker magazin 2019 február 11-én megjelentetett egy addig publikálatlan írást a bestseller szerző Oliver Sacks tollából, melynek a 2015-ben elhunyt orvos és író „*A gép megáll, avagy a neurológus írása gőzgépekről, okostelefonokról és a jövőtől való félelemről*”² címet adta. Sacks mint írja, sokat tapasztalt, idős emberként is képtelen hozzászokni ahhoz a new yorki utcaképhez amelynek a 21. század kezdete óta elidegeníthetetlen részét képezik a mobiltelefonjukba temetkező, saját – vagy éppen kisgyermekük – biztonságára is odafigyelni képtelen tömegek³.

¹ Az írás a szerző 2012-ben megvédett PhD disszertációjának (*Technológiakritika a 20. századi antiutópiákban és a kortárs filozófiában a századelőtől a 60-as évekig*) „Kreativitásvesztés és gépektől való végletes függés” című fejezete felhasználásával készült.

² <https://www.newyorker.com/magazine/2019/02/11/the-machine-stops>

³ Ebben Sacks téved, egy 1990-2018 közötti baleseti statisztikákat felhasználó, New York városa által 2019 augusztusában publikált tanulmány szerint az „elektronikus eszközök” mindössze a gyalogosok által okozott/elszenvedett balesetek 0,2%-áért tehető felelőssé. <https://nyc.streetsblog.org/2019/09/02/city-to-state-distracted-pedestrians-is-not-a-thing/>

Sacksnek elsőként a New Yorkba 10 év után visszatérő Philip Roth író 2007-es mondatai jutnak eszébe az utcán folyamatosan telefonáló emberekről: „Mi történt az elmúlt tíz évben, hogy hirtelen ilyen sokat kell beszélni ... Mi feszít annyira odabent, hogy nem lehet vele várni és azonnal el kell mondani? Hogy hiheti bárki, hogy éber életének felében folyamatosan beszélnie kell egy telefonba?”⁴ Sacks a korábbi létmód és szocializáció teljes szétesését vizionálja: a társadalmi élet, a bevett utcai interakciók nagyvárosi helyszíneken történő majdnem teljes felszámolódását tapasztalja, ahol „a lakosság legnagyobb része a telefonjához ragadva, fecsegve, üzeneteket küldve, játékokkal szórakozva tör a virtuális valóság irányába egyre nagyobb iramban”⁵, de arra is rámutat, hogy a magánélet szentségének feladása is része e folyamatnak a szociális média révén. Az így keletkező zaj, az egyedüllét és a magányos számvetés, elmélkedés lehetőségének felszámolása egyúttal az eddig ismert és közös erővel kiépített civilizáció oldószerévé is válik. Ezen a ponton rémlik fel az idős neurológusnak Edward Morgan Forster *A gép megáll* című novellája, melyben mintegy 100 évvel korábban megtörtént ezen állapotok előrevetítése. Forster jövődölgése irodalmi teljesítmény, ha úgy tetszik játék, gondolatkísérlet, Sacks tapasztalatait viszont reális fenyegetésként éli meg, amely visszavezeti őt ehhez az olvasmányélményhez. „Noha barátaim és olvasóim az egész világon támogatnak és ösztönöznek, megvannak a személyes emlékeim és rendelkezéseimre áll az írás okozta öröm, él bennem – ahogy sokunkban is – a jövőbeni jól-létünk, sőt egyenesen a világunk túlélése iránt érzett mélyeséges félelem”⁶. Korunk Sacks szerint a múltira nem reflektáló, a jövő tekintetében nem tervező, a jelenbe és a jelen virtuális díszéibe gabalyodó nemzedékeket termel ki. Az válik természetessé, amit az idős orvos korábbi prakszisában ritka neurológiai rendellenességként kellett, hogy diagnosztizáljon: „amit látunk, illetve magunkkal hurcolunk, egy gigantikus méretű neurológiai katasztrófára emlékeztet”⁷.

E. M. Forster *The Machine Stops* címen 1909-ben megjelent novellája tekinthető a 20. századi antiutópizmus nyitányának.⁸ A történet meglehetősen sötét kiindulópont a műfaj számára, minthogy szó szerint a föld alá nyomja, mesterséges barlanglakóvá teszi az egész emberiséget. Ezen írás ellentétben a Wellsig húzódo, inkább optimista jövődölgésekkel az emberi szabadságot eltipró, az embert megannyi módon gúzsba kötő szuperállamot jelenít meg,

⁴ <https://www.newyorker.com/magazine/2019/02/11/the-machine-stops>.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Mark. R. Hillegas: *The Future as Nightmare – H. G. Wells and the Anti-Utopians*. Oxford University Press, New York, 1967, 82.

miközben sokban támaszkodik elődeinek naiv elképzeléseire, csakhogy fonák módon láttatja ábrándjaik végeredményét.

Forster szerint a Wells által elgondolt, a Földet tudományos kiszámítottsággal tökéletesítő bürokratikus világállam korántsem lenne örvendetes építmény, inkább az embereket elgépiesítő, a szabadság mindennemű formáját minimalizáló, visszatetsző tákolmány, amely voltaképpen egy nagy, lélektelen géppé változtatná az emberiséget.⁹ Forster, aki „H.G. Wells egyik korábbi mennyországára válaszul”¹⁰ írta e művét, érzékeli a modern civilizáció technológiafüggőségét, ráérez arra, hogy az embert segítő gépek elburjánzása visszaszorítja azt a spontaneitást, ami az ember legkiemelkedőbb tulajdonsága. A „túlsegített” létmód visszajára fordítja a létezést, lealacsonyítja, elcsökevényesíti az embert, ezért ismét rá kell lenni a múlt értékeire – állítja – és tudatában kell lenni annak is, hogy mennyire veszélyes dolog szakítani az egyszerűséggel a gépkultusz kedvéért.¹¹

A novella láttatja a gépektől való függés borzalmát, azt a fizikai és pszichikai tünet együttest, ami a szolga szolgájává történő degradálódás következménye, midőn az ember kreativitását vesztt, szánalmas lényé silányul. A Forster által lefestett emberi létmód cseppet sem irigylésre méltó. „Képzeld el, ha tudsz egy kis szobát, olyat, mint egy méhkaptár sejtje. A szoba fényt nem kap sem ablakból, sem lámpától, mégis lágy ragyogás tölti be. Nem láthatók szellőztetőnyílások sem, a levegő mégis friss. [...] Középen egy karosszék helyezkedik el, egyik oldalán egy olvasóasztal – ez minden bútor. A karosszékben pedig egy bebugyolált húsdarab ül – egy nő, úgy öt láb magas, gombafehér arccal. Ez itt az ő birodalma”.¹²

E leírás mindenkire alkalmazható ebben a világban, mindenki egyedül, kis hatszögletű szobájában üldögél csúcstechnológiájú telekommunikációs eszközökkel körülvéve a föld alatt, s minden szükségletét a Gépen keresztül bonyolítja le. A Gép, illetve ennek láthatatlan, de mindenhol jelen lévő személyzete egy rendszer, amely behálózza a Földet, mindenkit kiszolgál és közben mindenki életét egyformává teszi, megszüntetve a régi, földfelszíni társadalom összes intézményét, hagyományát. A föld alatt született generációk úgy tudják, hogy egy világháború beszennyezte a bolygó felszínét, így az élhetetlen világból az emberek a föld alá kényszerültek. Az egykori életforma, kultúra eltűnik, a Gép teljesen atomizálja, szolgáltatásaitól függővé teszi az embereket. A Gép lehetőségei, melyeket a föld alá

⁹ Uo. 88.

¹⁰ H. J. Oliver: *The Art of E. M. Forster*. Melbourne University Press, 1960, 21.

¹¹ Wilfred Stone: *Some Interviews with E. M. Forster, 1957-58, 1965*. Twentieth Century Literature, 43/1, 1997, 72.

¹² E. M. Forster: *The Machine Stops*. In *Collected Short Stories of E.M. Forster*. Sidgwick and Jackson, London, 1947, 115.

kényszerült emberek kihasználhatnak, tulajdonképpen megegyeznek a mai internetével:¹³ a Gépen keresztül leveleket küldhetnek és fogadhatnak, rádióelőadásokon vehetnek részt, és előadásokat tarthatnak, olvashatnak, zenét hallgathatnak, vagy vizuális telefonkapcsolatot létesíthetnek.¹⁴ A novellából felsejlik a virtuális társadalom (avagy társadalmiatlanság) mindennapi monotóniája, érezhető aggodalommal láttatva a jóléti poklot, melyben a Gép, mint minden létező alfája és omegája tulajdonképpen megistenül.¹⁵ Minthogy a szereplők a tapasztalat helyett a tapasztalat szimulációját kénytelenek választani, igyekeznek ezt tökélyre fejleszteni: a megszülető gyermekeket azonnal eltávolítják édesanyjuk mellől, hogy a közös nevelőhelyeken cseperedjenek fel, ahonnan, ha elég érettek, a Gép kiutal számukra egy kényelmes hatszögletű szobát, hogy ők is az információfolyamra kapcsolt húsdarabokká válhassanak. A közvetlen tapasztalattól teljesen elválasztva az emberek élete szinte csak az agytevékenységre redukálódik.¹⁶ Az elidegenedés, ami korábban oly sok problémát okozott a társadalomban, immár teljesen felszámoltatik: a kommunikáció majdnem mindig elektronikus úton zajlik, az emberi lények jóformán nem is találkoznak, sőt, leszoknak még a mozgástól is, a szó szoros értelmében semmi dolguk nincs már, sem a világban, sem pedig egymással, nem kínozza őket helyzetük szálnalmas volta. Büntetés pedig csak a semmittevés elleni lázadásért jár.

E földalatti világ lakói szórakoznak, tanulnak (vagy ahogy ők nevezik, ideákat gyűjtenek), csevegnek egymással, miközben a körülöttük zümmögő mechanizmus mindennel ellátja őket, amit gondolatszegény elméjük megkívánhat.¹⁷ Annak ellenére, hogy az érzéki benyomások durva és civilizálatlan módját igyekeznek minimalizálni, olyan esszéket küldözgetnek egymásnak, melyek témája például „az ausztráliai korszak zenéje”, vagy „a tenger”, noha kizárólag a folyamatosan újraértelmezett egykori tények romjai szerepelnek érvekként és kiindulópontként gondolataik között.

A kaptárlakók élvezik a csevegést a gépen keresztül, de fertelmesnek tartják, hogy a valóságban, szemtől szemben kommunikáljanak, vagy megérintsék egymást.¹⁸ Az egy helyben ülő emberek másik közös tulajdonsága, hogy semmire sincs idejük, a Gép által keltett izgalmas nihil, a gombok, kapcsolók által generált megannyi érdekesség teljes egészében kitölti

¹³ Dominic Head: Forster and the Short Story. In *The Cambridge Companion to E. M. Forster*, ed. David Bradshaw, Cambridge University Press, 2007, 81.

¹⁴ Silvana Caporaletti: *Science as Nightmare: 'The Machine Stops' by E.M. Forster*. *Utopian Studies*, 8/2, 1997, 33.

¹⁵ Thomas P. Dunn and Richard D. Erlich: *A Vision of Dystopia: Beehives and Mechanization*. *The Journal of General Education*, 33/1, 1981, 47.

¹⁶ Daniel Dinello: *Technophobia*. University of Texas Press, Austin, 2005, 48.

¹⁷ E. M. Forster: *The Machine Stops*. In *Collected Short Stories of E.M. Forster*. Sidgwick and Jackson, London, 1947, 119.

¹⁸ Rosalind Williams: *Notes on the Underground*. The MIT Press, 2008, 133.

napjaikat, mintegy belefulladásnak a szabadidőbe, amit egyszersmind állandóan hiányolnak is. A küzdelem a természettel, az elemekkel visszavonul az irodalomba, a földalatti világ mindenütt egyformává lett, az utazásnak, a fizikai mozgással járó helyváltoztatásnak – hála a tudomány fejlettségének – csak rendkívüli esetekben van értelme, legtöbbször ekkor is a Gép, vagy a Géphez kötődő Központi Tanács utasítására indul útnak egy-egy emberi lény, például szaporodási küldetés, vagy egyéb elkerülhetetlen feladat végrehajtása céljából.

Ahogy a gép egyre komplexebbé vált és egyre több feladatot vállalt át az emberektől, úgy váltak az emberek egyre degeneráltabb, önállótlanabb lényekké. Egyetlen emberben, a novella főhősében, Kunoiban jelentkeznek adaptációs zavarok, ami miatt önálló gondolatai és cselekedetei támadnak. „Mi készítettük a Gépet, hogy azt tegye, amit akarunk, de már nincs így. Elrabolta tőlünk a tér és a tapintás érzetét, elhomályosított minden emberi viszonyt, a szerelmet pusztá testiséggé alacsonyította, megbénította a testünket és az akaratunkat, most pedig arra kényszerít, hogy imádjuk. A gép fejlődik, de nem úgy ahogy mi akarjuk. A gép cselekszik, de nem értünk teszi. Csak táplálék vagyunk neki, mintha a vér lennénk az ereiben, de ha tudna létezni nélkülünk, hagyná, hogy meghaljunk”.¹⁹ A földalatti világ Foster rémálmában tótágast áll: amíg a legújabb korig, az orvoslás magas fokra fejlesztéséig a gyengék szelektálódtak ki az emberi közösségekből, addig a távoli jövőben, a társadalmiasultság naplementéjének idején a túl erős csecsemőket éri el a végzet, eutanázia vár rájuk, melyet a Gép könyörtelenül végre is hajt, mert a túl erős testalkat nehezen kezelhető problémákat okozhat a nagy, mindent átható helyhez kötöttségben.

Kuno fáradtságos munkával kimászik a lenti mesterséges világból a külső, természetes közegbe. Fáj a tüdeje, amikor belélegzi a valódi levegőt, csodálkozva szemléli a növényekkel teli rétet, valamint az elé táruló naplementét. Valósággal újjá születik, de a gép utána nyúl és visszarántja gyűlölt világába. A természet itt nem csak a meglett személyes szabadságot érzékeltető metafora: tudat, hogy létezik a barlangban tapasztalttól teljesen különböző, a műfénytől eltérő természetes fény, hogy vannak növények, felhők – ez egyfajta morális referencia pont is Kuno számára. A természet bizonyítja, hogy másként is lehet élni, más is lehet jó a művilág kizárólagosnak hitt értékrendjén kívül. Kuno érzi, hogy az lenne az egészséges, ha az ember a természeti törvények fennhatósága alatt próbálna törvényt adni magának, nem pedig egy kreált világot berendezni a saját hedonisztikus igényei szerint, mert ez végül megsemmisíti, előbb vagy utóbb kénytelen belefulladásnak a hamisságba, s ettől a

¹⁹ E. M. Forster: *The Machine Stops*. In *Collected Short Stories of E.M. Forster*. Sidgwick and Jackson, London, 1947, 140-141.

végzettől csak a természet és a társadalom újból megtalált szimbiózisa mentheti meg.²⁰ Kuno a következőképpen érvel önnön eretnokségét illetően: „Elvesztettünk magunkból egy darabot. Elhatároztam, hogy visszaszerzem és elkezdtem a szobámon kívüli vasútállomáshoz felfelé és lefelé gyalog közlekedni. Le, fel, egészen addig, amíg el nem fáradtam, s így visszahódítottam a magam számára a »közel« és a »távol« fogalmát. A »közel« az a hely, ahová gyorsan eljuthatok a *lábaim* segítségével, tehát nem az a hely, ahová a vonat vagy a léghajó visz el rövid idő alatt. A »távol« pedig az a hely, amit gyalog nem érhetek el rövid idő alatt.”²¹

Mint minden materiális alkotásban, idővel egyre több probléma jelentkezik az odúlakók inkubátor-létében is: a Gép által szolgáltatott zene disszonánssá válik, a gépköltészet ellaposodik, a fürdővíz bűzös szagot áraszt, a szintetikus élelmiszer zamata elvész, az emberek azonban kénytelenek mindehhez hozzászokni, mert autonómiájuk teljes hiánya a Gép minden szeszélyének elviselésére kötelezi őket. A Gép végül egy napon megáll, ami világméretű káoszt és pánikot okoz a föld alatt:, a fel-alá rohangáló, egymást agyontaposó, kaptárjaikból menekülni igyekvő nyomorultak utolsó perceikben rá kell, hogy ébredjenek, hogy az általuk mindig is dicsőített civilizáció maga volt a kreativitás, a szabadság, a lélek és a test ellen elkövetett bűn.²²

A Gép beférkőzött minden emberi kapcsolat közé, mígnem készítői patológikus módon függni kezdtek tőle, és annak ellenére, hogy imádat övezte, egyaránt felemésztette lelkileg és testileg az emberiséget.²³ Forster szerint a fizikai és a szellemi élet elválaszthatatlan, vagyis ha a test romlásnak indul, az kihat a lélekre is. Aki tehát visszahúzódik, gépekkel veszi körül magát, érzékelés és a tapasztalás megvonásával mintegy eleven rothadásra ítéli a testét, de a lelke is ilyenné válik. A novellában tulajdonképpen egyetlen élő dolog van: a Gép. Forster figyelmeztetése a modern ember számára nyilvánvaló: a túlgépesültség eltávolít a tapasztalattól, de elpusztítja azt a fajta tudatosságot is, amitől az ember az aki. Ezáltal, ha valaki a „géptelenség” állapotába kerül, olyannyira gyengén és védtelenül kénytelen szembe nézni a problémákkal, hogy könnyen belepusztulhat.²⁴

Forster láthatóan sokat dolgozott azon, hogy vízióit realiztikusabbá tegye, a Gép úgy uralja az emberiséget, hogy egy mindent beszennyező háború képével sokkol generációról

²⁰ Rosalind Williams: *Notes on the Underground*. The MIT Press, 2008, 146.

²¹ Uo. 133.

²² E. M. Forster: *The Machine Stops*. In *Collected Short Stories of E.M. Forster*. Sidgwick and Jackson, London, 1947, 157.

²³ Daniel Dinello: *Technophobia*. University of Texas Press, Austin, 2005, 48.

²⁴ Thomas P. Dunn and Richard D. Erlich: *A Vision of Dystopia: Beehives and Mechanization*. The Journal of General Education, 33/1, 1981, 47. E. M. Forster: *The Machine Stops*. In *Collected Short Stories of E.M. Forster*. Sidgwick and Jackson, London, 1947, 157.

generációra. 1909-ben még egy ilyen dramaturgiai elem kellett a korábbi viselkedéskultúra és szokásrendszer feladásának történetbeli megmagyarázásához. Sacks kortársai és az általa megfigyelt ifjabb generációk azonban önként választják az információfolyamra kapcsoltságot, mint létformát: lubickolnak az okoseszközök által felkínált lehetőségekben, szükséglettekké transzformálva őket. Természetesen a Sacks látóterébe került emberek alapvetően távol állnak a naphosszat szobájukban gubbasztó, dologtalan agy mosottaktól, akiket Forster ábrázol – hiszen nap-nap után kiűzi őket otthonaikból a tény, hogy a hátukon cipelik a kapitalizmus perpetuum mobiléjét, ami éppen a dologtalanságot tolerálja a legkevésbé. A gépmádat tekintetében azonban közel azonos szinten állnak a fikcióbeli és a valós karakterek. A szociális média függők, az internetes pornográfia, az online játékok, „hírek”, stb. megszállottai komoly elvonási tüneteket produkálnak, ha napokig nem kapják meg a Géptől ami jár nekik. De ugyanígy egy cég, egy állami hivatal is hörögve szenved, ha valamilyen okból eltűnik az internet és nem látható a „közös meghajtó”.

Ami tehát Sacks írását megkülönbözteti egy érzékeny és intelligens idős ember dohogásától az az, hogy ugyanez a problémafelvetés a szépirodalomban – E. M. Forster jóvoltából – több mint száz évvel ezelőtt már helyet kapott, de még csak mint fikció.

IRODALOM:

Silviana Caporaletti: *Science as Nightmare: 'The Machine Stops' by E.M. Forster*. Utopian Studies, 8/2, 1997.

Daniel Dinello: *Technophobia*. University of Texas Press, Austin, 2005.

Thomas P. Dunn and Richard D. Erlich: *A Vision of Dystopia: Beehives and Mechanization*. The Journal of General Education, 33/1, 1981

E. M. Forster: *The Machine Stops*. In *Collected Short Stories of E.M. Forster*. Sidgwick and Jackson, London, 1947.

Dominic Head: *Forster and the Short Story*. In *The Cambridge Companion to E. M. Forster*, ed. David Bradshaw, Cambridge University Press, 2007.

Mark. R. Hillegas: *The Future as Nightmare – H. G. Wells and the Anti-Utopians*. Oxford University Press, New York, 1967.

Gersh Kuntzman: *City to State: 'Distracted Pedestrians' is Not a Thing*. <https://nyc.streetsblog.org/2019/09/02/city-to-state-distracted-pedestrians-is-not-a-thing/>

H. J. Oliver: *The Art of E. M. Forster*. Melbourne University Press, 1960, 21.

Oliver Sacks: *THE MACHINE STOPS*. The neurologist on steam engines, smartphones, and fearing the future. <https://www.newyorker.com/magazine/2019/02/11/the-machine-stops>

Wilfred Stone: *Some Interviews with E. M. Forster, 1957-58, 1965*. Twentieth Century Literature, 43/1, 1997.

Rosalind Williams: *Notes on the Underground*. The MIT Press, 2008.

Abstract

We can see quite 21st century related fears in E.M. Forster's short story *The Machine Stops* (1909) that was written as a mockery of H.G. Wells's novel *A Modern Utopia* (1904). In Forster's work there are lonely people alienated from reality, living a life that totally lacks physical activity but also bundle themselves into a kind of internet-like audiovisual multimedia based communication, and their existence totally rely on the machinery. About a century later Oliver Sacks neurologist, novel writer and publicist thinks of this short story and its tragic ending as he looks at his contemporaries holding smart devices as essential accessories in the streets of New York.

Adatok a padlizsán magyarországi (szentesi és szegvári) elterjedéséhez

Dr. Mód László*

*néprajzkutató, Koszta József Múzeum

Rezümé

A 19. század második felében Magyarországon is megjelentek a bolgár nemzetiségű kertészek, akik jelentékeny hatást gyakoroltak a hazai kertkultúrára. Térségünkben 1875-ben Szegváron létesültek a Károlyi uradalomtól bérelt földterületeken az első bolgárrendszerű kertészetek, amelyek kiindulópontjai voltak az intenzív zöldségtermesztésnek, ahonnan az új ismeretek hamarosan a magyar lakosság körében is széles körben elterjedtek. A bolgárok új zöldségféléseket is magukkal hoztak, amelyek korábban a Kárpát-medencében nem igazán számítottak ismertnek. Ezeket a növényeket a magyar lakosság először idegenkedve fogadta, később azonban a mindennapi táplálkozásban is megjelenhettek és elterjedhettek.

Napjainkban teljes mértékben megszokott látvány a piacokon, zöldségesekben valamint a bevásárlóközpontokban a zöldszárú, sötétlila termésű padlizsán vagy magyar nevén törökparadicsom, amely Nyugat-Indiából¹ terjedt el a Közel-Keleten keresztül Európába. Eleinte sok más új növényhez hasonlóan csak a gyűjteményes kertekben kapott helyet, nagyobb arányban történő termesztése a 16–17. században kezdődött el.² Ebben a tekintetben főként Spanyolország és Törökország járt az élen, de hamarosan rendkívül népszerűvé vált a Balkánon is.³ Idehaza a mindennapi táplálkozásban néhány évtizede terjedt el szélesebb körben,

¹ A vad padlizsán tüskés, termése keserű ízű. Vad fajainak házasítása valószínűleg az Indo-Burmai régióban indult el valamikor az ókorban. A domesztikálás során válogathatták ki a keserű ízt nem tartalmazó változatokat, amelyeket aztán tovább szaporítottak. A növény termesztéséről és felhasználási lehetőségeiről lásd részletesen: Géczy 2008.; Szuvandzsiev 2017, 12.

² Az első európai ábrázolása 1330-ból származik egy itáliai gyógynövénygyűjteményből, amelyben a leveles hajtásrendszer sötétlilára színeződött, nagy, tojásdad alakú terméseket tart. Szuvandzsiev 2017, 13.

³ Nyelvi származása a növény eredetének útját mutatja: Közép-ind nyelven: vatingana, arab nyelven: badinjan, törökül: patlijan, bolgár nyelven: padlindzanb és padlezsán. Fazekasné Scharle 1970, 28.

korábban, különösen az 1990-es éveket megelőzően csak kuriózumként volt jelen. Romániában a kommunista rendszer legsötétebb éveiben a padlizsán egyfajta húspótlékként nagy népszerűségnek örvendett, mivel nagyon nehéz volt hozzájutni az alapvető élelmiszerekhez, nem is beszélve a különféle húsféleségekről. A Ceaușescu rezsim bukását követően megélnékül kapcsolatok (turizmus, migráció) nagy mértékben elősegítették hazai terjedését, emiatt napjainkban teljes mértékben megszokott eledelnek számít a tojásgyümölcsből készített krém, amit általában kenyérre kenve fogyasztunk. A padlizsán panírbundában már valamivel korábban megjelenhetett, hiszen jól illeszkedett a Magyarországon előszeretettel készített rántott zöldségek sorába. Azt, hogy a növény a Kárpát-medencében mikor tűnt fel, sajnos nem tudjuk pontosan. Annyi bizonyosan elmondható, hogy a törökparadicsom elnevezés a törökbors (paprika) és a törökbúzához (kukorica) hasonlóan meghonosodásának balkáni irányáról árulkodik.⁴ Minden bizonnyal újabb állomást jelenthetett a 19. század közepétől Magyarországon megjelenő bolgár nemzetiségű kertészek⁵ tevékenysége, akik sok más zöldségféléssel együtt a padlizsánt is magukkal hozták szülőföldjükről.⁶ Írásom Szentes és Szegvár példáján keresztül próbálja felvázolni a növény hazai meghonosodásának lehetőségeit, mindebben pedig a bolgár kertészek szerepét, amihez támpontként a szentesi sajtóban megjelent híradások, receptek valamint a bolgár kertészek leszármazottaival készített interjúk szolgálnak.

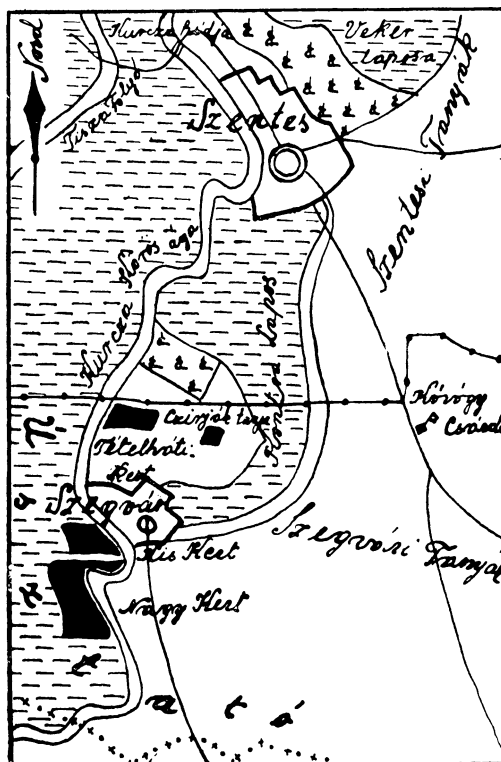
A két világháború között megjelent, Magyar Elek-féle „Ínyesmester szakácskönyve” a padlizsánt, mint konyhai alapanyagot a következőképpen jellemezte: *„Olaszul melanzani, franciául aubergine, németül Eierfrucht, azaz tojásgyümölcs. Hosszúak nagy körte- vagy ha úgy tetszik, tojásalakú, fényes lilahéjú főzelékféle. Nálunk, ahol tudnak róla, többnyire a törökös padlizsán néven emlegetik, de általában nem nagyon sokan értékelik. Leginkább azért, mert nem is igen ismerik. Pedig ízletes és tápláló. És kellő módon elkészítve kitűnő előétel, jeles körítés, avagy zamatos saláta lehet. Emelheti ételünk rendjének változatosságát. A francia, olasz és ezek nyomán az erősen fejlődő német konyha is sűrűn szerepelteti, nem is szólva a Balkánról, ahol ugyancsak népszerű. Augusztusban szokott megjelenni piacainkon. Akkor alkalmas a sütésre, főzésre, amikor még egészen kemény, mert ha már puhulni kezd, rendesen*

⁴ Bartha 2017, 175.

⁵ Megtelepedésükről és tevékenységükről lásd részletesen: Boros 1973, 29–52.

⁶ A bolgárok növénytermesztési ismeretei meglehetősen sokrétűek voltak, sokféle zöldség termelésével foglalkoztak. A paprikák közül a *szopóckit*, a *kalinkói zöld* régebbi formáját, a *kalinkuszit*, a *narancspaprikát*, a *nagyverőst*, a *kiserőst*, a *kosszarvút*, a *paradicsompaprikát*, a *királypaprikát*, a *pestenszkit* és a *cukorpaprikát* termesztették, de a hazai fajtákat is előnyben részesítették. Tevékenységükhöz fűződik a spárgatók és a poréahagyma meghonosítása. Csoma 1987, 140.

keserű. Legegyszerűbb készítési módja: meghámozzuk, vastag karikákra vágjuk, forró vajban, olajban vagy zsírban mindkét oldalán jó barnára sütjük és tálra helyezve megsózzuk.”⁷

1. ábra Az első bolgárkertek Szegvár határában (Szalva Péter nyomán)

Czibulya Ferenc a „Bolgárkertészet magyar földön” című munkájában az első bolgárok palántáról nevelt öntözéses zöldségei között említette a padlizsánt is, bár jelentősége nem lehetett túlzottan nagy, mivel részletes leírással a törökparadicsomról más növényekkel szemben nem szolgált.⁸ A szegvári Ivanov család étvendjében fontos szerepet töltek be azok a zöldségfélések, amelyeket Ivanov Jordán hozott magával szülőföldjéről.⁹ Elkészítésüket felesége, Csentes Mária és menyje is megtanulta. Fia, Ivanov István minden évben 8–10 bukor (tő) padlizsánt ültetett, amelyeknek a termése rendszeresen asztalra került az étkezések alkalmával. Ivanov Jordán unokája, ifj. Ivanov István katonai szolgálata idején rendszeresen vitt hazulról rántott padlizsánt, amivel katonatársait is megkínálta, akik a növényt egyáltalán nem ismerték. Annyira megkedvelték, hogy szinte követelték tőle, hogy hozzon belőle ismét, ha Szegváron jár a szüleinél. A településen nemcsak Ivanovék, hanem egy másik bolgár nemzetiségű kertész, Nedelkovics Miklós is termesztett padlizsánt sok más zöldségféle mellett.

⁷ Az ínyesmester szakácskönyve. Új, lényegesen bővített kiadás. Athenaeum, Budapest, 1939.

⁸ Czibulya 1987, 36.

⁹ A család életútjáról lásd részletesen: Mód 2012, 19–21.

2. ábra Ivanov Jordán fényképe (Az Ivanov család tulajdonában)

3. ábra Nedelkovics Miklós artézi kútja Szegvár határában (készítette: Mód László, 2002.)

Szűcs Judit Csongrád és Szentes népi táplálkozására a bolgár kertészek hatását vizsgálva említette több alkalommal a padlizsánt, ami egy időben nagyon kellendő áruféleségnek számított a kiskunfélegyházi piacon, ahol főként orvosok vásárolták.¹⁰

Szentesen a két világháború között működő városi kertészetben termelt törökparadicsomból exportra is jutott, főleg Bécsbe szállítottak nagyobb mennyiséget. Az egykorú híradások szerint igen kelendőnek bizonyult, a tojásgyümölcs darabjáért az osztrák fővárosban jó pénzt fizettek. A 20. század első felében a városi bolgárkertészet nemcsak Szentesen, hanem más településeken például Hódmezővásárhelyen és Szegeden is üzemelt. Jövedelmezőségük mellett fontos feladatuk volt, hogy a lakosság körében a bolgárrendszerű termesztési eljárásokat népszerűsítsék. Szentesen az 1930-as évek elején feles rendszerben működött, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az irányításával megbízott kertész a megtermelt zöldségek felét kapta fizetség gyanánt. A feles kertész 1931-ben egy bizonyos Encsev vagy Encseff György volt, aki már évtizedekkel korábban feltűnt Szentesen, ahol 1916-ban Ivanov Gergellyel feles művelés alá fogta a Sós család tulajdonában lévő három holdnyi birtokot. Sósék adták a vizet, a trágyát, a palántaneveléshez szükséges magokat, elvégezték a fogatos munkát, valamint az állomásig szállították a termést. Encsev György 1928-ban hívta százalékosnak a Zsoldos kertészetbe Kosztov Tódort, aki később, 1931-től annak vezetője lett.¹¹ Encsev az 1930-as évek elején már a városi bolgárkertészet feles kertészeként tevékenykedett, ahol zöldpaprika mellett padlizsán termesztésével is foglalkozott. Az egykorú sajtótudósítás szerint az *„eredetileg Bulgáriában termelt konyhatermény fajta rendkívül szépen fejlődik a szentesi talajon és mivel igen ízletes eledelt ad, kívánatos, hogy a szentesi közönség is megismerje elkészítési módját.”*¹² Encsev György a zöldség népszerűsítése érdekében bejelentette Piti György gazdasági tanácsnoknak, hogy a törökparadicsom elkészítési módjairól recepteket¹³ nyomtat ki, melyeket Budapesten és Szentesen piaci árusítás alkalmával a vásárlók számára rendelkezésre bocsájt. Minden bizonnyal ezeket a recepteket vagy egy részüket tette közzé 1934-ben a Szentesi Hírlap abból a célból, hogy az olvasóközönség is megismerkedhessen a padlizsán felhasználási módozataival növelve ezáltal a zöldségféleség iránti keresletet. A gyűjtemény, ahogyan a mellékletből is látszik, hét ételféleség elkészítésének rövid, tömör leírását tartalmazza. A saláta, a töltött és a lerakott padlizsán szerepel „Az

¹⁰ Szűcs 2002, 78.

¹¹ Mód 2003, 28.

¹² Szentesi Hírlap 1930. július 21. 2.

¹³ Padlizsánból készített ételek receptjeit a 19. század közepén a Falusi Gazda is ajánlotta olvasóinak. Ekkor a tojásgyümölcsöt böjti eledelek alapanyagaként tartották számon, amiből elsősorban kenyérré kenhető, hagymával, sóval, borssal ízesített krémek készültek. Csoma 1987, 124.

ínyesmester szakácskönyvében” némely recept szinte teljes egészében megegyező szövegezéssel. Hiányzik viszont a padlizsánkrém mind a Szentesi Hírlapban közzétett gyűjteményből, mind a szakácskönyvből, jöllehet a bolgár konyhában jól ismert ezen ételféleség. Az ilyen típusú ételeket a 19. század közepén mint böjti eledeleket tartották számon idehaza, mint ahogyan a Falusi Gazda által közétett receptek erről árulkodnak. Nagyon érdekes az a két recept a gyűjteményben, amelyek a magyar gasztronómiában olyannyira kedvelt, paprikás-típusú ételekkel párosították a tojásgyümölcsöt. Ebben az esetben lehetséges, hogy valamiféle egyéni innovációról beszélhetünk, ami a zöldségféleség beillesztését célozta a hagyományos ételkészítési technikák közé. 1943-ban a Szentesi Napló hasábjain „Gazdaasszonyok figyelmébe!” címmel újabb receptek láttak napvilágot, amelyek közül az alábbiakat ajánlották az olvasóközönség figyelmébe: *„A meghámozott padlizsánt vágjuk vékony szeletekre s kevés forró zsírban, vagy olajban süssük ki úgy, hogy mindkét oldala világossárga legyen. Megsózva tálaljuk. Még jobb, ha a szeleteket palacsintatésztában megforgatjuk és zsírban kisütjük. Reszelt sajttal is meghinthetjük.”*¹⁴

Összegzésként elmondható, hogy a padlizsán Szentés környéki elterjedésében a térségben tevékenykedő bolgár nemzetiségű kertészek fontos szerepet játszottak, mivel nemcsak termesztették a növényt, hanem próbálták népszerűsíteni is felhasználásának módozatait a helyi lakosság körében. Egyikük az 1930-as évek elején a törökparadicsomból készíthető ételek receptjeit kinyomtatta, amihez feltehetőleg felhasználhatta a két világháború közötti időszakban oly népszerű „ínyesmester szakácskönyvét” is. Valószínűleg ezek a receptek jelentek meg 1934-ben a Szentesi Hírlap hasábjain, bár az újság nem közölte pontos származási helyüket. Források hiányában arra nem tudunk sajnos választ adni, hogy milyen hatást gyakoroltak a receptek az étkezési kultúrára? Hozzájárultak-e érdemlegesen a padlizsán mindennapi táplálkozásba történő beépüléséhez? Ettől függetlenül forrásaink értékes adalékokat szolgáltatnak a bolgár-magyar interetnikus kapcsolatok értelmezéséhez, a kertészek által termesztett növények hazai terjedéséhez. Olyan kísérletekről tudósítanak, amelyek próbálták az ismeretlen vagy kevésbé ismert zöldségeket mint például a padlizsánt kedvelté tenni a szentesi lakosság körében. A tojásgyümölcsöt a településen jelenleg is termesztik a bolgár kertészek mai utódai, akik hasonló módon igyekeznek népszerűsíteni a kultúrnövényt, mint ahogyan elődeik tették ezt az 1930-as években.

¹⁴ Szentesi Napló 1942. augusztus 25. 4.

„Törökparadicsom, tojásgyümölcs vagy padlizsán

1. Rántva: A nyers tojás-gyümölcsöt meghámozva, ujnyi vastag karikára szelni, besózni. Félóráig állni hagyni, panirozva forró zsírban kisütni, borssal izesíteni.
2. Paprikásnak: Nyersen meghámozva, kockára vágva besózni. – Sok hagymával, zöldpaprikával, paradicsommal, mint a borju paprikást elkészíteni, jó huslével felereszteni. Félóráig gyorsan főzni.
3. Halpaprikás módra: Ugy készül, mint a paprikás, ujnyi vastag darabokra vágva, bővebb lére eresztve.
4. Gombamódra: Meghámozni, kockára vágni, hagymás zsiron párolni, petrezselyemzölddel, sózni, borsozni. Tetszés szerinti tojást ütünk rá és tálaljuk.
5. Salátának: A sütőbe addig sütjük, még a héját lehuzhatjuk, de a gyümölcs nem megy széjjel, vékony szeletekre vágjuk, sóval, ecettel, olajjal, kevés cukorral izesítjük. Lehet zöldpaprikát is rakni közé s tehetünk bele vékony szeletekre vágott hagymát is.
6. Töltött padlizsán: A padlizsánt megmossuk és hosszában kettévágjuk, kivajazott tepsibe rakjuk, és a sütőben egy kicsit átsütjük. Belső husos részeit kivágjuk és apróra vagdaljuk és néhány kockára vágott és meghámozott paradicsommal és 5-6 deka vagdalt sonkával együtt kevés hagymás zsiron megpároljuk. Apróra vágott gombát és egy-két kanál rizst is párolunk és hozzákeverjük az előbbi töltelékhez. Megtöltjük vele a padlizsánokat, jól kivajazott tepsibe rakjuk, tetejükre vajot, tejfelt és vajon piritott zsemlemorzsát teszünk és megsütjük.
7. Lerakott padlizsán: A padlizsánokat megmossuk, meghámozzuk és körülbelül fél cm. karikákra vágjuk, megsózzuk, lisztben megforgatjuk és forró vajban, vagy zsírban megsütjük őket. Kikent tűzálló edényben rétegesen lerakjuk a padlizsán szeleteket, közben minden sort sűrűn meghintve reszelt parmenzán sajttal és letöltve paradicsomlével. Legfelül meghintjük vajon piritott zsemlemorzsával s egy pár kis vajdarabkát téve a tetejére, husz percig sütjük a forró sütőben.”¹⁵

¹⁵ Szentesi Hírlap 1934. szeptember 30.7.

IRODALOM:

Bartha, Júlia (2017): Közös pontok a török–magyar táplálkozási kultúrában. In: Bartha, Júlia–Hoppál, Mihály (szerk.): Török hagyatékok. Tanulmányok a magyar kultúra török kapcsolatairól. Budapest: Európai Folklór Központért Egyesület, 171–198.

Boross, Marietta (1973): Bolgár és bolgár rendszerű kertészek Magyarországon 1870–1945. Ethnographia LXXXIV. évf. 1–2. sz. 29–52.

Czibulya, Ferenc (1987): Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó

Csoma, Zsigmond (1987): A könyv történeti háttéréhez. In: Czibulya Ferenc: Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 113–144.

Fazekasné, Scharle Ilona (1970): A magyar vendéglátóipar szaknyelvének történetéből. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 15–44.

Géczi, László (2008): A padlizsán. A tojásgyümölcs termesztésének mesterfogásai, ételreceptek. Nyíregyháza: PRIMOM Vállalkozásélénkítő Alapítvány

Mód, László (2003): Bolgár kertészek Szentes környékén. In: Szabó János József (szerk.): A bolgárkertészkedés hagyományai Szentesen és környékén. Szeged: Móra Ferenc Múzeum Csongrád Megyei Önkormányzat Múzeuma, 37–46.

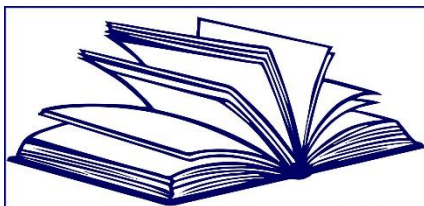
(2012): Adatok egy szegvári bolgárkertész család életútjához. Haemus 63. 1. 19–21.

Szuvandzsiev, Péter (2017): A Solanaceae családba tartozó fontosabb zöldségek (paradicsom, tojásgyümölcs, paprika) növényi tulajdonságainak vizsgálata spektroszkópiás módszerekkel. Doktori (PhD.) értekezés. Gödöllő

Szűcs, Judit (2002): A bolgárkertészek termékeinek hatása a népi táplálkozásra Csongrád és Szentes példáján. Létünk XXXII. évf. 3–4. sz. 75–84.

The Appearance of the Eggplant in Hungary (Examples from Szegvár and Szentes)

In the second half of the 19th century, gardeners from Bulgaria migrated to Hungary, who had a significant impact on Hungarian horticulture. In 1875 the first Bulgarian-style gardens were established in Szegvár on land leased from the Károlyi estate. Bulgarians brought new vegetables, which were not really known in the Carpathian Basin before. These plants were first greeted with aversion by the Hungarian population, but later they integrated into the everyday nutrition. Bulgarian gardeners played an active role in the spread of the eggplant in the area of Szentes where they grew the vegetable and also tried to promote the way it could be used in the gastronomy. In the early 1930s, one of them printed recipes for dishes from the eggplant.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Politikai attrakció az államszocializmus idején Csongrád megyében, avagy Farkas Bertalan űrrepülése¹

Szabó Dániel*

*történész, régésztechnikus Koszta József Múzeum

Rezümé

Tanulmányomban Farkas Bertalan az első magyar űrhajós űrrepülésének létrejöttét kívánom bemutatni. Ennek megismeréséhez röviden ismertetem a hidegháborús űrversenyt és annak néhány fontosabb eseményét. Kitérek a magyar fejlesztésű űreszközökre és a magyar részvételre az Interkozmosz programban. Ezután ismertetem Farkas Bertalannak és Magyarai Bélának a kiválasztását és felkészülésüknek a menetét. A tanulmányomban kitérek Farkas Bertalan űrrepülésére és az űrben elvégzett kísérleteire. Ezt követően bemutatom az első magyar űrrepülés fogadtatását, végül Farkas Bertalan Szegeden és Szentesen tett látogatásait ismerhetik meg az olvasók.

Előjáróban

Tanulmányom az első magyar űrhajós Farkas Bertalan űrrepülésének előkészületével és annak létrejöttével foglalkozik. Ennek jobb megértéséhez a hidegháború kezdetén kirobbanó űrversenyről is kell beszélnünk röviden. A tanulmányban a Magyar Népköztársaság Interkozmosz² programban történő részvételéről is írok. Bemutatom az űrhajós jelöltek életét,

¹ A publikációt lektorálta Szabó Attila muzeológus a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Közlekedési Gyűjteményének vezetője.

² A Szovjetunió és a szocialista országok közös űrprogramjának a neve. Hivatalosan: „A szocialista országok együttműködése a világűr békés célú kutatásában és felhasználásában”. A programban résztvevő országok: Bulgária, Csehszlovákia, Kuba, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, Német Demokratikus Köztársaság (NDK), Románia, Szovjetunió, Vietnám. Vietnám nem 1967-ben csatlakozott, mint a többi szocialista ország, hanem egy kicsit később. A program neve 1970-től Interkozmosz. Kocsis – Ólmosi (2011) 14.-15.; A program egészen 1991. december 31-éig működött, amikor az Antall József vezette kormány megszüntette azt. Kocsis – Ólmosi (2011) 18.

kiválasztását és azt a folyamatot, melynek végén Farkas Bertalant lett az első magyar űrhajós. Az űrrepülése során az általa használt magyar fejlesztésű űreszközöket ismertetem melyekkel a világűrben töltött idő alatt több kísérletet is elvégzett. A tanulmányban még szó lesz az első magyar űrhajós űrrepülésének hazai és külföldi fogadtatásáról, valamint Farkas Bertalan szegedi és szentesi látogatásáról.

Űrverseny a hidegháború alatt

A II. világháború idején a rakétatechnika fejlesztésének élén a németek álltak. A háborút követően eredményeiket, szakembereiket és eszközeiket mind az Egyesült Államok mind a Szovjetunió felhasználta. A hidegháború kezdetén a katonai célú interkontinentális ballisztikus rakétafejlesztések³ jártak az élén. Az űr meghódítása is ezeknek a rakétáknak a segítségével történt. Az űrverseny kezdetén a szovjetek álltak jobban, mivel 1957-ben felbocsájtották az első mesterséges holdat a Szputnyik-1-et.⁴ Az amerikaiak egy évvel később lőtték fel a Pioneer-1-et.⁵ Az első élőlény mely a Föld körüli keringési pályára állt egy keverék kutya, Lajka volt.⁶ A szovjetek 1961-ben lőtték fel az első embert Jurij. A. Gagarint⁷ az űrbe. Az amerikaiak pár héttel később, 1961. május 5-én Alan Shepard-öt⁸ juttatták a világűrbe. A szovjetek az első női űrhajósukat Valentyina V. Tyereskovát 1963-ban lőtték fel.⁹ 1969-ben az USA átvette a vezető szerepet és az Apollo program keretében Neil

³ Intercontinental Ballistic Missile (ICBM)

⁴ A szovjet műholdat egy Vosztok típusú (SS-6) interkontinentális rakéta juttatta el a világűrbe 1957. október 4-én. A Szputnyik sokk vezetett el az amerikaiak által létrehozott NASA 1958-as létrehozásához. A Szputnyik műhold másolatát lásd képek: 1. kép

⁵ A Pioneer-1-et egy Thor-Able típusú hordozórakéta juttatta a világűrbe.

⁶ A keverék kutya Moszkva utcáin kóborolt. Miután befogták, kiválasztották az 1957. november 3-ai kilövésre. A szovjet propagandával ellentétben a kilövést követően maximum pár órán át élt. A Szputnyik-2 műholdnak egyébként sem volt visszatérő egysége, így a kutya sorsa fellövéskor megpecsételődött. A műhold 1958. április 14-én tért vissza Földre légkörébe, ahol elégett. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1957_november_3_lajka_a_vilagurben/ Letöltés időpontja: 2019. 05. 20. 15:05; A szovjetek és az amerikaiak az emberes űrrepülések megkezdése előtt kísérleteztek állatokkal. Lajka tartalék társa Albina volt, míg az űreszközök kipróbálását egy Muha nevű kutyán végezték. Erről bővebben lásd. Dr. Remes (2013) 131-140.

⁷ Szovjet pilóta, űrhajós (1934-1968). Az első ember az űrben. Az 1968. április 12-ei fellövés után egyszer került meg a Földre és majdnem két órát töltött az űrben. <http://www.astronautix.com/g/index.html> Letöltés időpontja: 2019.05.22. 11:00 Jurij Gagarinról szkfanderben lásd képek: 2. kép

⁸ Alan Bartlett Shepard, Jr. (1923-1998). Amerikai tesztpilóta és asztronauta 1959-1974. Az első amerikai az űrben. Ötödik emberként járt a Holdon. Kétszer járt az űrben és ezalatt 9 napot töltött el a súlytalanságban. <http://www.astronautix.com/s/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 11:05

⁹ Valentyina Vlagyimirovna Tyereskova (1937 -). Az első női űrhajósként 1963. június 16-án jutott a világűrbe. Egyszer járt az űrben és összesen majdnem 3 napot töltött el ott. <http://www.astronautix.com/t/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05.22 12:30 Valentyina Tyereskova portréját lásd képek: 3. kép.

Armstrong¹⁰ első emberként lépett a Hold felszínére.¹¹ Ezzel egy időben a szovjetek egy Hold szondával kívántak leszállni az égitesten, azonban ez a próbálkozásuk kudarcba fulladt, mivel a szonda a felszínbe csapódott. Ezek után a hidegháborús űrverseny már nem volt olyan éles, mint a 60-as években. 1975-ben a két szuperhatalom közös űrrepülés során először kapcsolódtak össze az Apollo és Szojuz űrhajóikkal, ezt tekintjük az űrverseny végének.¹²

Magyar űrkutatás kezdetei és az Interkozmosz

A magyar űrkutatással kapcsolatos kísérletek a II. világháború után megindultak. Ekkor kísérleti radarberendezéssel visszhangot észleltek a Holdról.¹³ A magyar eredmények azonban a forráshiány és az elszigeteltség miatt korlátozottan tudtak megvalósulni. A 60-as években a szocialista országok akadémiáin már a műholdak mozgásának és pályájuk vizuális követésével kapcsolatban, sokkal összefogottabb volt a tudományos közösség.¹⁴ Az űrkutatás központja Magyarországon a Budapesti Műszaki Egyetem lett, ahol már 1961-ben megalakult egy űrkutatással foglalkozó csoport.¹⁵ A magyar kormány 1967-től Űrkutatási Bizottságon keresztül felügyelte a kutatásokat.¹⁶ Az Interkozmosz programba való 1967-es belépés után a magyar űrkutatás a műholdak megfigyelésével és laboratóriumi kísérletekkel foglalkozott. Az 1970-es évektől már a műholdak elektronikai berendezéseinek egy részét is magyar kutatók fejlesztették. Magyarország 1971-ben több szocialista országgal közösen lépett be az Interszputnyik¹⁷ űrtávközlési programba. A szovjet és magyar vezetés között egyre gyakoribbak lettek a megbeszélések. Magyarország területéről készült műholdképek és

¹⁰ Neil Alden Armstrong (1930-2012). Amerikai tesztpilóta (1962-1970) és űrhajós. Az Apollo 11 keretében az első ember a Holdon. Kétszer járt az űrben összesen kicsivel több, mint 8 és fél napot töltött el. <http://www.astronautix.com/a/index.html> Letöltés időpontja: 2019.05.22 12:45

¹¹ Romsics (2011) 288.

¹² 1975 júliusában az Apollo és a Szojuz űrhajók első nemzetközi űrrepülése. A két ellentétes tábor kézfogása a Hidegháború közepén nagy jelentőséggel bírt. A repülés másik érdekessége, hogy szovjet részről Valerij Kubászov is részt vett ezen a találkozón, aki még fontos szereplőként felbukkan később tanulmányukban. https://ng.hu/fold/2005/07/15/harminc_eve_kapcsolodott_ossze_az_apollo_es_a_szojuz/ Letöltés időpontja: 2019. 05. 22 13:15

¹³ Az 1946-os Holdradar kísérletet Bay Zoltán (1900-1992) fizikus vezette. Bay a 20. századi magyar fizika meghatározó alakja. Nevéhez fűződik még a kísérletei a fotonelektron és a fénysebességre alapozott méterdefiníció is. Kocsis – Ólmosi (2011) 13.

¹⁴ A hidegháborús ellentétek azonban ekkor még nem tették lehetővé, hogy a két tábor megossza egymással űrkutatási eredményeit. Kocsis – Ólmosi (2011) 13.

¹⁵ Ennek a csoportnak az űreszközök elektronikájának tervezése, kis rakéták építése, műholdak rádiós követése volt a fő feladata. Kocsis – Ólmosi (2011) 14.

¹⁶ A pontos megnevezése a bizottságnak: Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Űrkutatással Kapcsolatos Állandó Bizottsága. Erről bővebben lásd. Kocsis – Ólmosi (2011) 13-14.

¹⁷ 1971. november 15-én Moszkvában írták alá az egyezményt. Tagjai Bulgária, Magyarország, NDK, Kuba, Mongólia, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és Szovjetunió voltak. Kocsis – Ólmosi (2011) 15-16.

ásványkincs felméréseket a szovjetek átadták a magyar kutatóknak.¹⁸ 1978-tól az Interkozmosz Tanács vette át az Űrkutatási Bizottság szerepét.¹⁹

Az első magyar űrhajós kiválasztása, felkészítése és életútja

A Szovjetunió vezette űrkutatási programban a szocialista országok emberes repülésekkel 1978-tól vehettek részt, melyre a szovjet fél hívta meg az országokat. Az együttműködés lényege, hogy a szovjetek adták a technológiát, kiképzést és az eszközöket. A tagországok a szovjetekkel közösen kiválasztották jelöltjeiket és ellátták megfelelő felszereléssel és ruházattal. Összesen kilenc repülést²⁰ biztosítottak, melyeknek a parancsnokai a szovjetek közül kerültek ki. A tagországok által delegált űrhajósok kutató űrhajósként vettek részt. A nemzetek egymást követő sorrendjében a felek nem tudtak megegyezni, így kérték a szovjet elvtársakat, hogy ők határozzák meg a sorrendet. Első nekifutásra a három legnagyobb anyagi terhet viselő tagországot (Csehszlovákia, NDK, Lengyelország) akarták előre sorolni, majd őket követte volna a többi ország a cirill ábécé sorrendjében. A lengyelek megvétózták a tervezetet, mivel nem akartak az NDK után következni, így ez a két állam helyet cserélt. Bulgária után már a cirill ábécé szerint Magyarország ötödikként következett a sorban.²¹

A sorrendiség meghatározása után a megfelelő űrhajós jelöltek kiválasztása maradt hátra. Ennek eldöntéséhez az Interkozmosz elveit vették alapul. Mint a szovjeteknél, a magyaroknál is a vadászpilóták közül válogatták ki a megfelelő jelölteket. Összesen 95 pilóta jelentkezett Kecskeméten. A repülőorvosi dokumentációk áttanulmányozása utána a jelentkezők közül 59 fő nem felelt meg a szigorú orvosi ellenőrzéseknek.²² Az első vizsgálati kör után még további 9 vadászpilóta meggondolta magát és nem vállalta a további vizsgálatokat. A további klinikai tesztek követően az űrhajós kiképzésre már csak 28 fő jelentkezett. Ebből a mezőnyből 7 fő került ki, akiket űrhajós kiképzésre alkalmasnak találtak.²³ Őket a szovjet orvosok vizsgálták tovább. Egy szovjet orvosi bizottság látogatott Magyarországra 1977 decemberében, ők négy főt találtak alkalmasnak, akik a Szovjetunióban

¹⁸ Kocsis – Ólmosi (2011) 16-17.

¹⁹ Kocsis – Ólmosi (2011) 18.

²⁰ A szocialista országok űrrepüléseinek időpontjairól és az adott országok tartalék személyzeteinek listáját bővebben lásd. Kocsis - Ólmosi (2011) 56.

²¹ Kocsis – Ólmosi (2011) 18-20.

²² Az 59 főből 24 sebészeti, 20 belgyógyászati, 6 ideggyógyászati, 7 fogászati, 2 főt egyéb okok miatt zártak ki. dr. Remes (2013) 154-155.

²³ dr. Remes (2013) 161.

további vizsgálatokon vettek részt. A négy kiválasztott Buczkó Imre²⁴ százados, Elek László²⁵ százados, Farkas Bertalan²⁶ főhadnagy, Magyarai Béla²⁷ főhadnagy voltak. A befejező vizsgálatokra 1978. január 22 – február 16 között került sor. A szovjet orvosi bizottság ekkor a 4 főből 2 főt javasolt, Farkas Bertalant és Magyarai Bélát.²⁸ Az űrhajós jelöltek ezek után egy rövid időre hazautaztak, majd összecsomagoltak, mivel kiképzésük még hátra volt. A magyar sajtóban mindkét jelölttel riportokat készítettek, mivel nem tudták ki lesz kiválasztva az űrrepülésre.²⁹

Az űrhajós jelöltek kiképzésüket Moszkvától 25 km-re Északkeletre fekvő Csillagvárosban kezdték meg 1978. március végén. Két lakást kaptak egy toronyház 13. emeletén.³⁰ A kiképzés egy évig tartott és annak anyaga a szovjet űrhajósokéval megegyez volt. Megtanulták az orosz mozaikszavakat, hogy működtetni tudják a szovjet berendezéseket, ezt követően háromhavi tantermi oktatáson vettek részt. Ejtőernyős és repüléshez kapcsolódó feladatokat végeztek el. A súlytalanság megszokásához egy Tu-104-es³¹ repülőgépen

²⁴ Buczkó Imre 1972-ben végzett kiváló eredménnyel a Kilián György Repülő Műszaki Főiskolán. Ezután Pápára került vadászpilótaként. 1981-ben végezet a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. Ezután az ezredparancsnok helyettese lett. 1987-től a pápai ezred parancsnoka. Szolgált a Légierő Vezérkaránál. 2006-ban repült utoljára dandártábornoki rangban. Több mint 3000 órát repült főleg MiG típusú gépeken. <https://www.jetfly.hu/regi-jetfly/3042-veget-ert-egy-fejezet8230> Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 14:30

²⁵ Elek László (1946-2017) a Szovjetunióban végezte el a repülős iskolát. 1968-ban Szolnokon repülőtisztte avatták. 1970-től MiG típusú gépekkel repült. A válogatás idejére már 1000 repült órával rendelkezett. http://www.urvilag.hu/magyar_a_vilagurben/20170922_in_memoriam_elek_laszlo_19462017 Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 14: 35

²⁶ Farkas Bertalan (1949 -) vadászpilóta, űrhajósjelölt majd tényleges kiválasztott űrhajós (1978-1980). Az első magyar az űrben. A Szojuz 36 repülésének a keretében majdnem 8 napot töltött a világűrben. <http://www.astronautix.com/f/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 14:45

²⁷ Magyarai Béla (1949-2018) magyar űrhajósjelölt (1978-1980). Kiskunfélegyházán született 1949-ben. Édesapja iskolai gondnok édesanyja adminisztrátor volt. Az általános és középiskolát szülővárosában végezte. A kiskunfélegyházi repülő klub tagjaként tizenöt évesen kezdett el repülni. 1966-ban jelentkezik a Kilián György Repülő Műszaki Főiskolára. A repülő-előkészítő táborban motoros repülővel kezdett el repülni. 1967-től középiskolája elvégzése után a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola hallgatója lett. Az első két évet követően a Szovjetunióban folytatta kiképzését. A főiskolát 1972-ben vörös diplomával végezte el. Folyamatosan lépkedett felfelé a ranglétrán. 1977-ben kapta meg az elsőosztályú vadászrepülőgép-vezető minősítést. Ebben az évben jelentkezett űrhajósnak. Farkas Bertalan űrhajós társa volt az űrkiképzésük során. A Szojuz-36 tartalék legénységének tagja volt. Farkas Bertalan repülése idején a földi irányító központban dolgozott. Az űrrepülést követően megkapta a Magyar Népköztársaság Űrhajósa kitüntetését és őrnaggyá léptették elő. A Budapesti Műszaki Egyetemen 1986-ban diplomázott. A Magyar Asztronautikai Társaság elnöke, az űrkutatással foglalkozó rendezvények gyakori főszereplője volt. <http://www.astronautix.com/m/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 15:35

²⁸ dr. Remes (2013) 162.

²⁹ Kocsis – Ólmosi (2011) 21-22.

³⁰ http://drremes.no-ip.org/content.php?pdf*1966_09_05_100/ures.pdf Letöltés időpontja: 2019.05. 23. 10:05

³¹ A Tupoljev Tu-104 utasszállító gép fejlesztésével a Tupoljev tervezőirodát bízták meg a szovjet vezetés 1954-ben. A prototípus első felszállására 1955. június 17-én került sor. 1957-ben kezdték meg gyártását. Több variánsa is volt, melyeket egészen 1960-ig gyártottak. Összesen 201 db készült el belőle. Első nemzetközi szereplése 1956-ra tehető. Ekkor a szovjet pártfőtitkár Nyikita Hruscsov Nagy-Britanniába látogatott vele. A gép megjelenése meglepetésként érte a nyugati szakértőket. <https://www.aerofriends.hu/repules-tortenet/tupoljev-tu-104-nato-kodja-camel-utasszallito-repulokep-i-resz> Letöltés időpontja: 2019.05.23 11:20

súlytalanságot³² idéztek elő.³³ Az űrhajós jelöltek állóképességének vizsgálatához a Hilov-hintát³⁴ is alkalmazták. Ez egy négyköteles hinta, melyben az ülés kilengéskor mindig vízszintes helyzetben maradt. Segítségével az egyensúlyszerv gyorsulással szembeni tűrőképességét vizsgálták. A szerkezetben ülőnek a vérnyomása 250-re a pulzusa pedig 175-re is felugrott, és úgy érezte magát, mintha a legnagyobb tengeri viharba került volna.³⁵ A kiképzéseket túlélési gyakorlatokkal is színesítették. Ezek azonban jóval szűkebb klimatikus viszonyok között valósultak meg. A szovjetek sivatagban, jégmezőn és hegyekben is gyakorolhattak. A magyar űrhajós jelöltek a tajgán való landolást és a vízre érkezést tudták elpróbálni. 1978 novemberében párokat alkottak. Még mindig nem tudták, hogy melyik páros fog az űrbe menni, de azt már tudták, hogy az egyik tartalékban a földön marad. 1979 elejére mindenki készen állt a júniusi indulásra.³⁶

A szovjetek végül Farkas Bertalant választották, aki így első magyar űrhajósként eljuthatott az űrbe. Farkas Bertalan Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Gyulaházán született 1949-ben. Édesapja Farkas Lajos nyugdíjazásáig a Kisvárdai Cipőipari KTSZ szakmunkása volt, édesanyja a családi háztartást vezette. Általános iskolába Gyulaházára járt. A középiskolát Kisvárdán a Bessenyei György Szakközépiskola diákjaként végezte. A repüléssel a nyíregyházi vitorlázórepülő klubban ismerkedett meg. Még 17 évesen kérte felvételét a Kilián György Repülő Műszaki Főiskolára, ahova fel is vették. A középiskola negyedik évfolyama előtti nyári szünetet a békéscsabai repülő-előkészítő táborban töltötte. Ekkor már motoros repülőt is vezetett. Érettségi után a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola hallgatója lett Szolnokon.³⁷ Az első két évet követően a Szovjetunióban a Szovjet Repülőműszaki Főiskolán folytatta felkészülését. 1972-ben avatták hadnaggyá. Ettől kezdve vadászpilóta a pápai repülőtéren, melyen egészen 1978-ig szolgált. 1978-ban jelentkezett űrhajósnak. 95 főből választották ki Magyar Bélával együtt űrhajós jelöltnek.³⁸

³² A súlytalanságot egy különleges parabolapályán repülve érték el.

³³ A súlytalanságban történt gyakorlásról lásd képek. 6. kép.

³⁴ dr. Remes (2013) 160.

³⁵ dr. Remes (2013) 160.

³⁶ Kocsis – Ólmosi (2011) 22-24.

³⁷ Második évfolyamos vadászpilóta tiszti fotóját lásd képek: 5. kép.

³⁸ Életútja a továbbiakban a következőképpen alakult. 1980-ban a nemzetek között hetedikként és az első magyarként eljutott a világűrbe. Az itt eltöltött majdnem 8 nap alatt több mérést is elvégeztek. Űrrepülését követően megkapta a Szovjetunió Hőse, a Magyar Népköztársaság Hőse és a Magyar Népköztársaság űrhajósa kitüntetések. 1986-ban a Budapesti Műszaki Egyetem Közlekedésmérnöki Karán szerzett oklevelet. Ebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia Interkozmosz Tanácsának kutatócsoportjában vezetőségi tagjaként annak 1991-es megszűnéséig dolgozott. 1995-ben dandártábornokká nevezték ki. 1996 és 1997 között Washingtonban légügyi attaséként tevékenykedett. 1997-ben nyugdíjba vonult. Tagja a Nemzetközi Űrhajós Szövetség intézőbizottságának.

Farkas Bertalan űrhajós űrrepülése

A magyar-szovjet űrrepülés nem valósult meg 1979-ben. Ez a Szojuz-33 hajtóműhibája miatt alakult így. 1979. április 10-én a bolgár-szovjet páros űrhajója nem tudott összekapcsolódni a Szaljut-6 űrállomással³⁹, ezért visszatértek, így a magyar-szovjet űrrepülés is csúszott. A szovjet fél a magyar vezetést csak nagyon szűkszavúan tájékoztatta, ekkor derült ki, hogy az űrrepülés 1980 első felére csúszik.⁴⁰

A Szojuz 36 startja 1980. Május 26-án 18:20 perckor történt.⁴¹ Az űrhajó parancsnoka Valerij Kubászov⁴² volt. A Szaljut-6 űrállomással az űrhajó, 1980. Május 27-én 21 óra 56 perckor kapcsolódott össze. Másnap elindultak a tervezett kutatások.⁴³

Az első nap az Interferon⁴⁴ nevű eszközzel történtek orvosbiológiai kísérletek. Ezt követően a Pille⁴⁵ műszerrel az emberi testet ért sugárzást mérték a világűrben. Ekkor alkalmazták először a ma is több helyen alkalmazott eszközt. A nap végén a Szaljut-6 űrállomás Szplav nevű kemencéjében fémolvasztási kísérletre került sor. A Krisztall nevű kemencében pedig az MTA Eötvös kísérletének keretében félvezető egykristályokat növesztettek. A nap végén Farkas Bertalan a Magyar Televízió nézőinek beszámolt az űrben töltött napokról.⁴⁶

³⁹ Az űrállomásról lásd képek: 8. kép.

⁴⁰ Kocsis – Ólmosi (2011) 31-32.

⁴¹ Érdekesség, hogy Kádár János születésnapja is pont erre a napra esett. A szovjet fél egy tisztán szovjet űrhajósokból álló fellövést elhalasztott, így kerülhetett sor ezen a napon az űrrepülésre. A híradásokban azonban erről nem írtak. Kocsis – Ólmosi (2011) 35. A hordozórakétáról lásd képek: 7. kép.

⁴² Valerij Nyikolajevics Kubászov (1935-2014). Szovjetunio Vlagyimir területének Vjaznyiki nevű városában született. A Szputnyik fellövésének idején 1957-ben fejezte be tanulmányait a moszkvai Ordzsonikidzse repülő főiskolát. 1966-ban meghívják egy űrhajóegységbe, ahol a Szojuz űrhajó irányítását is megtanulta. Első űrrepülését 1969-ben a Szojuz 6 fedélzetén hajtotta végre. Ezután megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését. Ezután egy kis szünet következett. 1975-ben a Szojuz 19 fedélzeti mérnöke volt az első szovjet-amerikai űrrepülés során. Ezután ismét megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését. Az Interkozmosz program keretében ő lett a közös szovjet-magyar űrrepülés során a Szojuz 36 parancsnoka. Népszabadság 1980. május 27. 108. évf. 122. szám 2.

⁴³ Kocsis – Ólmosi (2011) 43.

⁴⁴ Az Interferon az MTA Mikrobiológiai Kutatócsoportja és a Medicor Művek által kifejlesztett eszköz, mely orvosbiológiai kísérlet lebonyolításában tette lehetővé. Az emberi testben keletkező interferon képződést vizsgálták az űrben. Az interferon fehérjéket a test különböző sejtei termelik, melyeknek vírusok szaporodását és daganatok növekedését gátló tulajdonsága van. Kocsis – Ólmosi (2011) 17. Farkas Bertalan interferon kísérletről készült beszámolóját bővebben lásd: Kocsis – Ólmosi (2011) 44. Az Interferon űreszközzel lásd képek: 10. kép.

⁴⁵ Az Interkozmosz program keretében a Központi Fizikai Kutatóintézet Atomenergia Kutatóintézetének szakemberei által kidolgozott, kicsi termolumineszcens dózismérő műszer. Farkas Bertalan dolgozott ezzel az eszközzel először, mellyel a kozmikus sugárzás emberi testre gyakorolt terhelését mérték a világűrben. Kocsis – Ólmosi (2011) 44. A Pille űreszközzel lásd képek: 11. kép.

⁴⁶ Minden nap végén tartott ilyen sajtótájékoztatókat. Kocsis – Ólmosi (2011) 44.

A második nap folytatták az előző napi kísérleteket. Megkezdték a Bioszféra-M⁴⁷ jelű földfelszín vizsgáló programot. Ekkor az óceánpartokat, vulkánokat, ciklonokat figyelték meg és fotókat is készítettek róluk. Az este folyamán pszichológiai kérdőívet töltöttek ki.⁴⁸

A harmadik nap folytatták a földmegfigyelést és egy új műszert is beüzemeltek. A kamerával⁴⁹ hat hullámhossztartományban folytattak megfigyeléseket, ennek segítségével a növényzet, talaj és az ásványkincsek előfordulását vizsgálták. Számunkra fontos, hogy ekkor vizsgálták a Balaton tavunk szennyezettségét is. Este nagyszabású sajtótájékoztatón Farkas Bertalan bemutatta a magával hozott protokolláris tárgyakat.⁵⁰

A negyedik nap folytatták a földmegfigyeléseket, és a Bioszféra programot. A Balaton⁵¹ nevű műszerrel a bőr galvanikus ellenállását, a pulzusszámot és a reakcióidőt mérték, melynek segítségével a súlytalanságban az űrhajósok szellemi munkavégző képességének a változását tudták megállapítani.⁵²

Az ötödik napon a földmegfigyeléseket folytatták.⁵³

Az utolsó napon készültek a hazatérésre. A Szojuz-35 űrhajóval tértek haza. Az ülésbetéteket emiatt ki kellett cserélni. A kutatási anyagokat és a visszahozandó eszközöket bepakolták az űrhajóba majd ellenőrizték a műszereket.⁵⁴

A hazatérés kis bonyodalommal indult, mivel június 3-án Kubászov első próbálkozásra nem tudta beindítani a Szojuz hajtóművet. A második próbálkozásra azonban sikerült, így megkezdték a visszatérést. A leszállás nem volt zökkenőmentes. A nagy szélben az eredeti leszállási helytől 60 km-re értek földet. A fékezőrakéták sem indultak be, emiatt keményen értek földet⁵⁵ és rövid ideig 35-40 G-s terhelést kaptak.⁵⁶ A visszatéréskor – többek között -

⁴⁷ A Növényvédelmi és Agrokémiai Központ dolgozott ki a programot.

⁴⁸ Kocsis – Ólmosi (2011) 45.

⁴⁹ A Carl Zeiss gyár által gyártott kamera (MKF-6M).

⁵⁰ Ezek a budapesti Felszabadulás emlékmű és a csepeli szikratávíró másolatait, KISZ-, úttörő- és MSZBT-jelvényeket, minikönyveket (Internacionálé, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya és a Lenini Békedekrétum), Gyulaházáról származó föld voltak. Kocsis – Ólmosi (2011) 45.

⁵¹ A ROVKI és a Medicor Művek által létrehozott eszköz, mely segítségével a négyválasztásos reakcióidő mérése alapján az űrhajósok információ feldolgozó képességét határozták meg, miközben mérték a bőr galvanikus ellenállását és a pulzusszámot. Ezáltal meg tudták határozni az űrhajós feszültségi szintjét. A kísérletben a világon először tudták lemérni súlytalanságban az űrhajósok szellemi munkavégző képességének csökkenését. A Balaton üresközről lásd képek: 9. kép.

⁵² Kocsis – Ólmosi (2011) 46.

⁵³ Kocsis – Ólmosi (2011) 46.

⁵⁴ Kocsis – Ólmosi (2011) 46.

⁵⁵ Ekkor Farkas Bertalan a rádióba oroszul a következőt mondta: „Jól odab... minket.”

⁵⁶ Kocsis – Ólmosi (2011) 46.

egy magyar fejlesztésű Diagnoszt (KTD-11) orvosi táskával⁵⁷ vizsgálták meg az űrhajósok életfunkcióit, melyek a kemény földet érés ellenére jók voltak.⁵⁸

Az űrrepülés fogadtatása itthon és külföldön

A magyar sajtóban már a kiképzésekor elkezdtek foglalkozni az űrhajósjelöltek bemutatásával. Farkas Bertalan űrrepülésekor már napi szinten szerepelt a címlapokon⁵⁹.⁶⁰ Ezt a szovjet Interkozmosz Tanács külön irányelveiben⁶¹ ki is kötötte.⁶² Az olvasóknak tényleg az-az érzése támadhatott, hogy minden lapban Farkas Bertalan köszön vissza.⁶³ A többi szocialista országgal ellentétben azonban ezek a cikkek még visszafogottak voltak mondhatóak és főként a tudományos tájékoztatásra helyezték a hangsúlyt. A magyar és szovjet úreszközökről több képet és fotót jelentettek meg.⁶⁴ Az írott sajtó mellett a televízió is beszámolt az űrrepülésről. Az MTV az űrrepülés napján a Szozuz 36 indítását fél óras késleltetéssel adta le, mivel a szovjet adást vette át.⁶⁵ Ebbe több hiba is bekerült. Többször néma volt az adást, valamint a szinkrontolmácsot színvonaltalansága miatt le kellett váltani. Ezekről a hibákról a későbbiekben nem beszéltek.⁶⁶ Minden nap végén Farkas Bertalan tartott egy sajtótájékoztatót, amin beszámolt az űrben töltött mindennapokról.⁶⁷

A Kádári rendszer az 1980-as évekre kezdett gazdaságilag megtorpanni.⁶⁸ Ebben a gazdasági helyzetben, amikor a rendszer fő alapelve a folyamatos életszínvonal emelés és a

⁵⁷ A ROVKI és a Medicor Művek által létrehozott eszköz, melynek megnevezése KTD-11 volt. Összetett többfunkciós orvosi műszer, mely segítségével vérnyomást, pulzust, testhőmérsékletet is lehetett mérni. Emellett EKG-t és EEG-t is lehetett vele mérni. A felszállásnál

⁵⁸ dr. Remes (2013) 172-173.

⁵⁹ Népszabadság címlapja lásd képek: 13. kép.

⁶⁰ A nagy napilapoktól, mint a Népszabadság, egészen a regionális lapokig mint a Délmagyarország címlapon jelnetek meg cikkek. Erről lásd képek 15. kép.

⁶¹ A szovjet Interkozmosz Tanácsnak kellett bemutatni a közös űrrepülés emblémáját, melyet ez a szervezet hagyott jóvá. Kocsis – Ólmosi (2011) 32. Az Interkozmosz jelvényét lásd képek: 4. kép.

⁶² Kocsis – Ólmosi (2011) 32.

⁶³ A Kritika 1980-as számában ez jól tetten érhető. Lásd képek 12. kép.

⁶⁴ A Szozuz űrhajó és hordozórakétája és a Szaljut-6 űrállomás mellett a magyar úreszközöket is bemutatták.

⁶⁵ Eredetileg másfél óras késleltetéssel akarta a szovjet fél az adást továbbítani, de magyar részről sikerült meggyőzni a szovjeteket, hogy ez csak fél óra legyen. Amennyiben ez nem sikerült volna, előfordulhatott volna olyan eset, hogy a Dunántúlon egyes települések az osztrák adásból hamarabb értesültek volna a fellövésről. A rendszer jellegéből fakadóan nem szerettek volna beszámolni az esetleges hibákról. Kocsis – Ólmosi (2011) 35.

⁶⁶ Kocsis – Ólmosi (2011) 42-43.

⁶⁷ Az 1980. június 1-jei bejelentkezése után a gyerekeknek a tévémaci űrutazásáról olvasott fel egy mesét. Kocsis – Ólmosi (2011) 186-187.

⁶⁸ Magyarország gazdasági növekedése 1968-tól 5-6%-os növekedésről a 70-es évek végéig fokozatosan csökkent. Az emberek reáljövedelme az 1960-1980-as években így is megduplázódott. Ezen kívül a munkahét 48 órától 42 órára mérséklődött 1981-ig. Az 1970-es évek közepén jelent meg a kéthetenkénti szabad szombat, majd az 1980-as években már minden héten szabad szombat volt a jellemző. Az 1973-as olajárrobbanásra reagálva fokozatosan elkezdtek az üzemanyag és az alapvető élelmiszerek árának az emelését. 1974-ben a fűtőolaj és üzemanyag árát, 1976-ban a húsét, 1977-78-ban a kávéét és a déli gyümölcsöket, 1979-ben pedig a

nyugati társadalmakkal való verseny volt, jó időben jött Farkas Bertalan ürrepülése, melyet nagyban ki lehetett használni propagandisztikus célokra és a magyar emberek hangulatának javítására.⁶⁹ A különböző reprezentációs tárgyakat, mint a jelvényeket és kitűzőket a szovjet Interkozmosz Tanáccsal elfogadtatva hozták létre. A boltokban a szovjet-magyar ürrepülést megelőzően, emblémákkal ellátott apróbb és nagyobb termékek és plakátok jelentek meg.⁷⁰ A Hanglemez Gyártó vállalat kiadta „ürlemezt”, melynek egyik oldalán Farkas Bertalan fellövés előtti szavai hangzottak el, a másikon Presser Gábor és Sztevanovity Dusán közös dala volt hallható.⁷¹ A nagy alkalomra 200 ezer pénzermét is verettek. Ennek egyik sajátossága, hogy azok az elhalasztott 1979-es ürrepülésre készültek, ezért ezeket meg kellett semmisíteni.⁷² A külföld felé is szeretnék volna az alkalmat emlékezetessé tenni így, a nagykövetségeket ellátták különböző, A,B,C típusú a megajándékozott rangjának megfelelő ajándéksomagokkal.⁷³

Az ürrepülés után a sikeres földet érésről, az űrhajósok Szovjetunióban tett útjairól is részletesen beszámoltak. A Szovjetunióban Farkas Bertalan a Szovjetunió Hőse és a Lenin-rendet vehette át Leonyid Brezsnyevtől^{74,75} Hazatérésükkor Budapesten Farkas Bertalan megkapta a Magyar Népköztársaság Hőse és az előtte nem sokkal alapított Magyar Népköztársaság űrhajósa kitüntetését Kádár Jánostól. Ez utóbbit Magyarai Béla is átvette. Ezen kívül Farkas Bertalan két, míg Magyarai Béla egy rendfokozattal feljebb lépett a katonai

kenyér árát. Ezután az áremelkedések minden évben és szinte minden árucikkre kiterjedt. A kormányzat ennek ellensúlyozására a béreket emelte. A külkereskedelmi deficit és a megemelkedett kiadások miatt pedig elindult a rendszerváltásig tartó hitelfelvétel spirál. A nyugati adósságállomány 1970-ben még csak 0,8 milliárd dollár volt, majd 1975-ben már 3,1; 1980-ban pedig 9,1 milliárd dollárra emelkedett. Romsics (2017) 448-449.

⁶⁹ Kocsis – Ólmosi (2011) 35-36.

⁷⁰ Az apróbb termékek közé tartoztak a különböző csokoládék (Rakéta, Űrhajós), képeslapok, könyvek, ruhanemük. A nagyobbak közé pedig az űrmackó, rakétamodell. Kocsis – Ólmosi (2011) 36.

⁷¹ Kocsis – Ólmosi (2011) 38.

⁷² A megmaradt körülbelül 196-198 darab hibás példányok ma a numizmatikai piacon nagy értéknek számítanak, mivel azokból csak nagyon kevés maradt meg. Kocsis – Ólmosi (2011) 36. Az 1980-as érméket Csúcs Viktória tervezte és 100 forintos névértéken kerültek forgalomba.

⁷³ Kocsis – Ólmosi (2011) 37.

⁷⁴ Leonyid Iljics Brezsnyev (1906-1982). Munkás családba született az ukrajnai Kamenszkojében (ma: Dnyiprodzerszinszk). 1921-ben egy növényolajgyárban dolgozott Kurszkban, majd miután elvégezte a technikumot földmérőként kereste kenyerét. 1931-től tagja a kommunista pártnak. 1935-ben egy évig szolgált a hadseregben és hadnagyi rangot szerzett. A második világháborúig kohászati technikum igazgató, mérnök és a dnyiprodzerszinszki városi végrehajtó bizottság elnökhelyettese. A második világháborúban politikai tiszt egy ideig Nyikita Hruscsov mellett is szolgált. A háború után fokozatosan lépkedett feljebb a ranglétrán. 1957-ben választották be az SZKP KB elnökségében, így bekerült a legfelsőbb vezetők közé. Hruscsov bizalmi embereként 1960-ban a Legfelsőbb Elnöki Tanács Elnökségének az elnöke lett. 1964-ben részt vett a Hruscsovot eltávolító puccsban és ő lett az SZKP KB első titkára, holott riválisai csak átmenetinek szánták vezető szerepét. Riválisait kiszorította a hatalomból és saját embereit nevezte ki a főbb pozíciókba. Regnálása egészen haláláig 1982-ig tartott. Utolsó éveiben a Szovjetunió gazdaságilag visszaesett. Ezt az időszakot a pangás időszakának nevezik. <https://mult-kor.hu/sajat-mentora-hruscsov-megpuccsolasaval-valt-a-szovjetunio-vezetojeve-brezsnyev-20171219> Letöltés időpontja: 2019.06.26. 08:30

⁷⁵ A kitüntetésről készült képek bejárták az országos és regionális lapokat. Szolnok Megyei Néplap 1980. június 11. 31. évf. 135. sz. 1. A kitüntetésről lád képek: 14. kép.

rendfokozatban. A külföldi sajtóban a magyar űrrepülés fogadtatása vegyes volt. A szocialista országok közül Romániában írtak róla a legkevesebbet, a többi szocialista ország rendszeresen jelentetett meg cikkeket. A nyugati sajtóban a kisebb újságok számoltak be az útról. Belföldön az érdeklődés az 1980-as év végéig nagyfokú volt, a brigádok és az úttörők rendre aláírták naplóikat és fényképutogramokat kértek az első magyar űrhajóstól. Az év végére a hírekben ennek ellenére egyre kevesebbszer kerül elő Farkas Bertalan neve. Az űrrepüléskor még a címlapon hozott hírek előbb az újságok végére kerültek, majd fokozatosan eltűntek.

Farkas Bertalan látogatása Csongrád megyében

Farkas Bertalan űrrepülését a rendszer maximálisan kihasználta. Hazatérésüket követően Budapesten a Kossuth téren Kádár János üdvözölte őket, majd a Parlamentben Farkas Bertalan átvette a Magyar Népköztársaság Hőse⁷⁶ és a Magyar Népköztársaság űrhajósa⁷⁷ kitüntetésekét.⁷⁸ Ezután országjárásba kezdtek az űrhajósok. Csongrád megyébe 1980 augusztusában jutottak el.

Farkas Bertalan űrrepülését követően 1980. augusztus 17-én tett látogatást Szegeden. Az első magyar űrhajós mellett parancsnoka Valerij Kubászov, Alexej Jeliszejev,⁷⁹ Vlagyimir Dzsanibekov⁸⁰ és családjaik is meglátogatták a várost a Balatoni pihenés előtt. Egy újszegedi vendégházban szállásolták el őket. A párt részéről dr. Koncz János,⁸¹ dr. Berecz János,⁸² dr.

⁷⁶ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1979. évi 7. számú törvényerejű rendelete hozta létre a kitüntetést. Magyar Közlöny 1979. május 9. 24 sz. 309. Az adományozásról bővebben lásd: Magyar Közlöny 1980. június 17. 40.sz. 569.

⁷⁷Az adományozásról bővebben lásd: Magyar Közlöny 1980. június 17. 40.sz. 569.

⁷⁸ Kocsis – Ölmosi (2011) 50-51.

⁷⁹ Alexej Sztjanyiszlavovics Jeliszejev (1934 -). A moszkvai Bauman Műszaki Főiskolán végzett, majd egy tervezőirodában kezdett el dolgozni 1957-től. Tanulmányait folytatta és megszerezte a doktori fokozatot. 1966-ban kapta meg az űrhajóskiképzést. Első űrrepülésére 1969-ben a Szojuz-5 fedélzetén került sor, mint fedélzeti mérnök. A Szojuz-8 (1969) és Szojuz-10 űrrepülések során is ezt a feladatot látta el. 1973-tól a Szovjet Űrrepülésirányító Központ repülésirányító csoportjának a vezetője volt. A szovjet-magyar űrrepülés idején a földi irányítás parancsnoka volt. Almár (1981) 307.

⁸⁰ Vlagyimir Alekszandrovics Dzsanibekov (1942 -). Tanulmányait a repülő műszaki főiskolán végezte. 1965-től mérnök-repülőtiszt. 1970-ben űrhajós kiképzésen vett részt. A Szojuz-Apollo (1975) űrrepülés tartalék legénységi tagja volt. 1978-ban a Szojuz-27 parancsnokaként a Szaljut-6 űrállomásra repült, ahonnan a Szojuz-26-al tért vissza a Földre. Az ötödik Interkozmosz űrrepülés tartalék legénységének a parancsnoka volt. Almár (1981) 121.

⁸¹ dr. Koncz János (1938-2007) Hódmezővásárhelyen született. Történelem-német szakos tanári végzettséget szerzett. Az MSZMP-nek 1963-tól tagja. 1970-től függetlenített pártmunkás. Az MSZMP Csongrád megyei Bizottságának tagja, majd osztályvezetője lett. 1975-től az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság ideológiai titkára. Bálint (2019) 63.; Az űrhajósok látogatásakor az MSZMP Csongrád megyei bizottságának a titkára volt. Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 1.

Komócsin Mihály⁸³ és Török József⁸⁴ fogadta és üdvözölte a vendégeket. Este a Szabadtéri Játékok egy előadását nézték meg. A tömeg megtapsolta az úrhajósokat és Farkas Bertalantól az előadás kezdetéig autogramokat kértek. Az előadás szünetében Pap Gyulától⁸⁵ szegedi emlékplakettet vehettek át. Másnap reggel egy városnéző túrán⁸⁶ vettek részt, majd a szalámigyár látogatása következett.⁸⁷ Aznap délután a KISZ megyei bizottságának vezetőképző táborába⁸⁸ látogattak el, ahol folytatódott az autogram osztogatás és a fiatalok kérdéseire is válaszoltak az úrhajósok. A délután további részében a Tiszán hajóztak. Következő nap folytatták országjárásukat.⁸⁹

Farkas Bertalan Szentes városába úrutazását követően először 1981. április 29-án látogatott el. A helyi sajtó úgy írta le a hírt, hogy a helyi Szentes és Vidéke ÁFÉSZ brigádjának korábbi meghívásának tett eleget. Az ÁFÉSZ elnöke és a brigádvezető fogadták. A munkahely bemutatása⁹⁰ után virággal köszöntötték Farkas Bertalant. Ezután egy rövid beszélgetés következett, mely alatt tiszteletbeli brigád tagjává fogadták. Ezt megköszönte és tréfásan azt mondta, ha munkaerő gondokkal küzdenek gondoljanak rá legelőször. A brigádnapló aláírása mellett autogramokat is osztogatott Farkas Bertalan.⁹¹ A lányának egy pár cipőt választott ki az üzletben. Délután az ÁFÉSZ iskolaszövetkezet tagjaival és az úttörőkkel találkozott a Petőfi Sándor Általános Iskolában. Ekkor egy kis műsor következett,

⁸² dr. Berecz János (1930 -). Ibrányban született. A Kádár-rendszer politikusa, történész. 1980-ra vezető tisztséget tölt be. Az MSZMP KB tagja, ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó KB titkár. 1987-től a PB tagja. Hermann (2009) 104.

⁸³ dr. Komócsin Mihály (1925-2016). Szegeden született. Négy polgárit végzett. Foglalkozása szerint kereskedősegéd. Az SZDP tagja 1942-től Szegeden. 1944 decemberétől az MKP délkerületi titkárságának ifjúsági instruktora. 1945 decemberétől az MKP Szegedi Bizottságának ifjúsági titkára. 1946 augusztusától szakszervezeti titkár. 1950 januárjától az MDP Központi Vezetőségének agitációs és propaganda osztály vezetőjének a helyettese. 1962-ben elvégezte az SZKP Politikai Főiskoláját és a jogi egyetemet is. 1970-es évek elejétől a Csongrád Megyei Tanács elnöke lett. 1974-től a megye I. tiktára. Bálint (2019) 61-62.; Az úrhajósok látogatásakor MSZMP KB tagja és a megyei pártbizottság első titkára volt. Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 1.

⁸⁴ Török József (1925 -). Szentesen született. Az MKP tagja 1945-től. A Belügyminisztériumban különböző tisztségeket töltött be 1945-1957 között. 1957-ben kapta meg a Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérmét. 1957-1962 között a szentesi Járási Bizottságban előbb agitációs és propaganda osztályának a vezetője, majd annak titkára és I. tiktára lett. 1962-ben az MSZMP Szegedi Járási Bizottság I. titkára lett. 1974-től az MSZMP Szegedi Városi Bizottság I. titkára volt. 1985-ben vonult nyugdíjba. Bálint (2019) 108.; Az úrhajósok látogatásakor a városi pártbizottság titkára. Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 1.

⁸⁵ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel. Az úrhajósok látogatásakor a megyei város tanácsának elnöke. Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 1.

⁸⁶ Ez főként a szocialista építkezéseket és annak eredményeinek megtekintését jelentette. A városnézés során megtekintették Újszegedet, Fölsővárost, Tarjánt, az olajmezőt, a Belvárost, és Alsóvárost is. Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 1.

⁸⁷ Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 1-3.

⁸⁸ Erről lásd képek: 15. kép

⁸⁹ Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 3.

⁹⁰ Erről lásd képek: 16. kép

⁹¹ Csongrád Megyei Hírlap 1981. április 30. 38. évf. 100. sz. 3.

majd az úttörők kérdéseire válaszolt és mesélt az űrrepüléséről. A látogatás végén a városi pártbizottság első titkára és elnöke fogadta Farkas Bertalant.⁹²

Összegzés

Farkas Bertalan a szovjet Interkozmosz program keretében létrejött egyedülálló lehetőségnek köszönhetően jutott el a világűrbe, mint az első magyar űrhajós. A hidegháborús űrverseny ugyan az 1975-ös Szovjuz-Apollo közös űrrepülés során már nem volt olyan éles, mint azt megelőzően, de a Szovjetunió továbbra is be akarta bizonyítani, hogy a szocialista rendszerű országok jóval fejlettebbek a nyugati országoknál. Ennek köszönhetően juthatott fel több Közép és Kelet európai ország mellett több ázsiai ország első űrhajója is az űrbe. A Szovjetunió vezető szerepe az űrhajós kiválasztásnál is döntő volt. A vadászpilóták közül válogattak és fokozatosan szűkítették az alkalmas jelöltek listáját. A 95 jelentkezőből végül Magyarai Béla és Farkas Bertalan kapott űrhajóskiképzést. Farkas Bertalan űrrepülése 1980-ban nagy hatással volt a hazai közvéleményre. A Kádár rendszernek szüksége is volt a pozitív és propagandacélokra alkalmas eseményekre, mivel az ország gazdasága fokozatosan romlott. Az újságokban és a tévében rendszeresen számoltak be űrkutatással és űreszközökkel kapcsolatos hírekről, melyek között nem egy magyar fejlesztést ekkor használtak először az űrben. A sikeres földet érést követően az űrhajósokat előbb a Szovjetunióban, ezt követően Magyarországon is kitüntették. Az országot bejárták és mindenhol nagy lelkesedéssel fogadták őket. Csongrád megyében 1980 augusztusában tettek látogatást. A szegedi városnézésen prominens politikusok vettek részt. Az egy évvel későbbi szentesi látogatáson Farkas Bertalan vett részt, ahol nagy szeretettel fogadták. Az űrrepülésről az azt követő centenáriumok kapcsán egy-egy cikk erejéig újra írtak. Remélhetőleg az űrrepülés közelgő 40. évfordulóján ismét reflektorfénybe kerül az első magyar űrhajós.

⁹² Csongrád Megyei Hírlap 1981. április 30. 38. évf. 100. sz. 3.

IRODALOM:

Almár, Iván (szerk.) (1981): Űrhajózási lexikon. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.

Baktai, György – dr. Ferencz, Csaba – Lukács, Tibor – Miskolczi Péter – Tóth Emma (1980): Az űrkutatók szállító járműve. In: Ország-Világ 1980/22. 18. p.

Bálint, László (2019): „Különös vágású emberek” - Kommunista pártvezetők Csongrád megyében 1944-1990. Százhalombatta, EFO Nyomda.

Csongrád Megyei Hírlap 1981. április 30. 38. évf. 100. sz. 3. p.

Délmagyarország 1980. június 11. 70. évf. 135. sz. 1-2. p.

Délmagyarország 1980. augusztus 19. 70. évf. 194. sz. 1-3. p.

dr. Remes, Péter – dr. Grósz, Andor – dr. Szabó, József (2013): A magyar repülő- és űrorvostan története. Budapest, Zrínyi Kiadó.

Hegyi, András (1982): Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében – Fejezetek hat évtized történetéből. Szeged, KISZ Csongrád Megyei Bizottsága Politikai Képzési Központja.

Herman Péter (2009): MTI ki kicsoda, Magyar Távirati Iroda Zrt. Budapest.

Ismeretlen szerző (1980): A csillagvárosban. In: Képes Újság 1980/22. sz. 17. p. Sajtóhoz?

Jovánovics, Miklós (1980): Tudósítások a Szojuz-36-ról. (Mészáros András rajza) In: Kritika 1980/7. sz. 40. p.

Képes Újság 1980. június.14. XXI. évf. 24. sz. 4. p.

Kocsis, Piroska – Ólmosi, Zoltán (2011): Iratok a közös magyar-szovjet űrrepülésről 1979-1980. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Magyar Ifjúság 1980. június 6. XXIV. évf. 23. sz. 6.p.

Magyar Közlöny 1979. május 9. 24 sz. 309. p.

Magyar Közlöny 1980. június 17. 40. sz. kedd. 1. p.

Népszabadság 1980. május 27. XXXVIII. évf. 122. sz. 1-2 p.

Szabó, Péter Pál (1980): „Pille” az úrkabinban az új magyar dózismérő. In: Élet és Tudomány 1980/25. sz. 771-774. p.

Szentesi, György (1980): A Szaljut-6 és kiszolgáló űrhajói. In: Élet és Tudomány, 1980/22. 690-692. p.

Szolnok Megyei Néplap 1980. június 11. XXXI. évf. 135. sz. 1.p.

Romsics, Ignác (2011): A 20. század rövid története. Budapest, Rubicon-Ház BT. 288. p.

Romsics Ignác (2017): Magyarország története. Budapest, Kossuth Kiadó. 448-449. p.

Internetes forrás

<https://www.aerofriends.hu/repules-tortenet/tupoljev-tu-104-nato-kodja-camel-utasszallito-repulo-gep-i-resz> Letöltés időpontja: 2019.05.23 11:20

<http://www.astronautix.com/a/index.html> Letöltés időpontja: 2019.05.22 12:45

<http://www.astronautix.com/f/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 14:45

<http://www.astronautix.com/g/index.html> Letöltés időpontja: 2019.05.22. 11:00

<http://www.astronautix.com/m/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 15:35

<http://www.astronautix.com/s/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 11:05

<http://www.astronautix.com/t/index.html> Letöltés időpontja: 2019. 05.22 12:30

<https://www.biography.com/astronaut/valentina-tereshkova> Letöltés időpontja: 2019. 05. 29
11:30

http://drremes.no-ip.org/content.php?pdf*1966_09_05_100/ures.pdf Letöltés időpontja:
2019.05. 23. 10:05

<https://www.jetfly.hu/regi-jetfly/3042-veget-ert-egy-fejezet8230> Letöltés időpontja: 2019. 05.
22. 14:30

<https://mult-kor.hu/10-teny-jurij-gagarinrol-20190313> Letöltés időpontja: 2019. 05. 29. 13:05

<https://mult-kor.hu/sajat-mentora-hruscsov-megpuccsolasaval-valt-a-szovjetunio-vezetojeve-brezsnyev-20171219> Letöltés időpontja: 2019.06.26. 08:30

<https://www.nationalgeographic.org/thisday/oct4/ussr-launches-sputnik/> Letöltés időpontja:
2019. 05.29. 11:25

https://ng.hu/fold/2005/07/15/harminc_eve_kapcsolodott_ossze_az_apollo_es_a_szozuz/
Letöltés időpontja: 2019. 05. 22 13:15

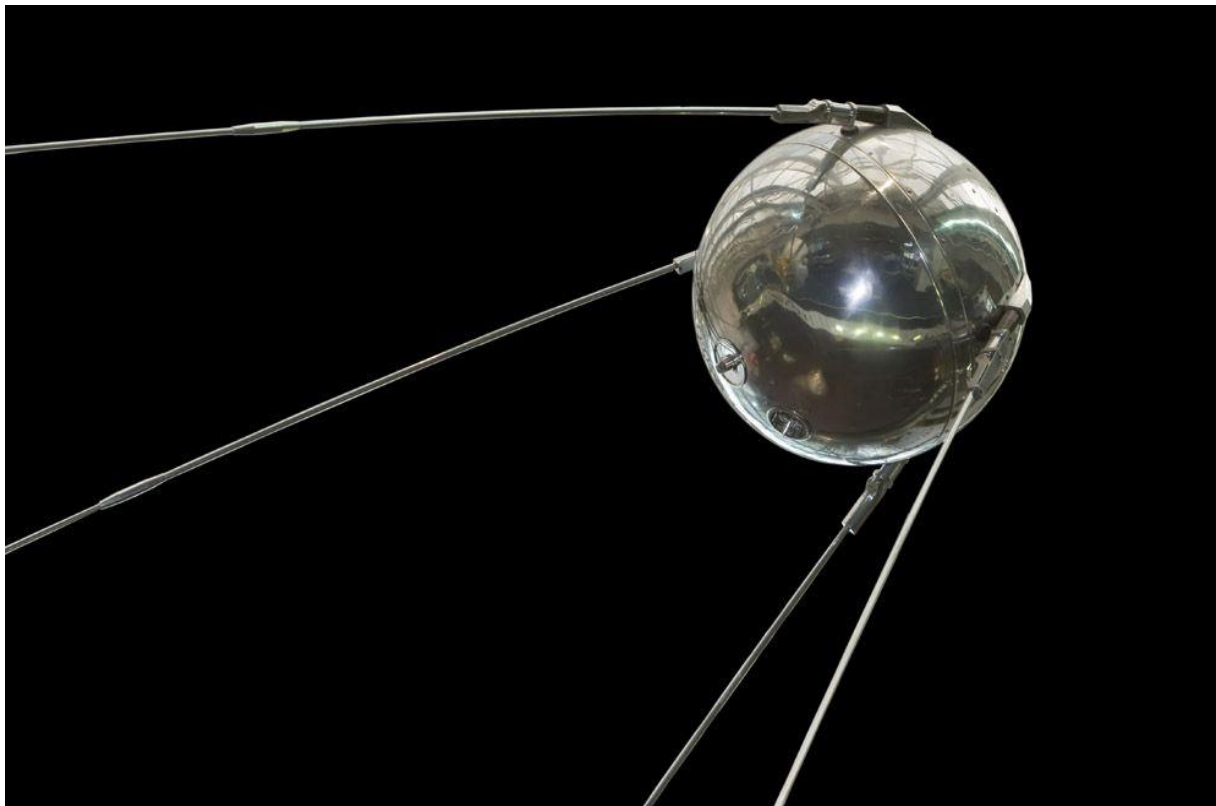
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1957_november_3_lajka_a_vilagurben/ Letöltés
időpontja: 2019. 05. 20. 15:05

http://www.urvilag.hu/magyar_a_vilagurben/20170922_in_memoriam_elek_laszlo_19462017
Letöltés időpontja: 2019. 05. 22. 14: 35

KÉPEK:

1. kép Szputnyik műhold makett, Forrás:

<https://www.nationalgeographic.org/thisday/oct4/ussr-launches-sputnik/>

2. kép Jurij Gagarin Forrás: <https://mult-kor.hu/10-teny-jurij-gagarinrol-20190313>

3. kép Valentyina Tyereskova Forrás: <https://www.biography.com/astronaut/valentina-tereshkova>

4. kép Interkozmosz embléma Ismeretlen szerző (1980) 17.

5. kép Farkas Bertalan másodéves hallgató képe. Forrás: Képes Újság 1980. június.14.

XXI. évf. 24. sz. 4.

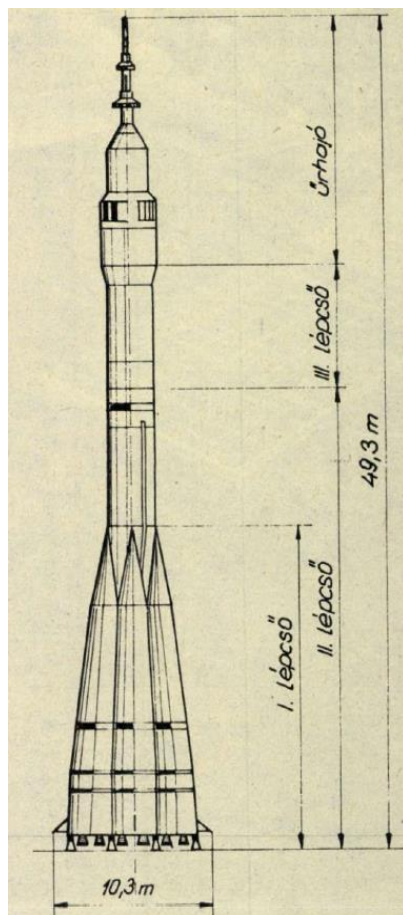

6. kép Felkészülés az űrrepülésre Forrás: Magyar Ifjúság 1980. június 6. XXIV. évf. 23.

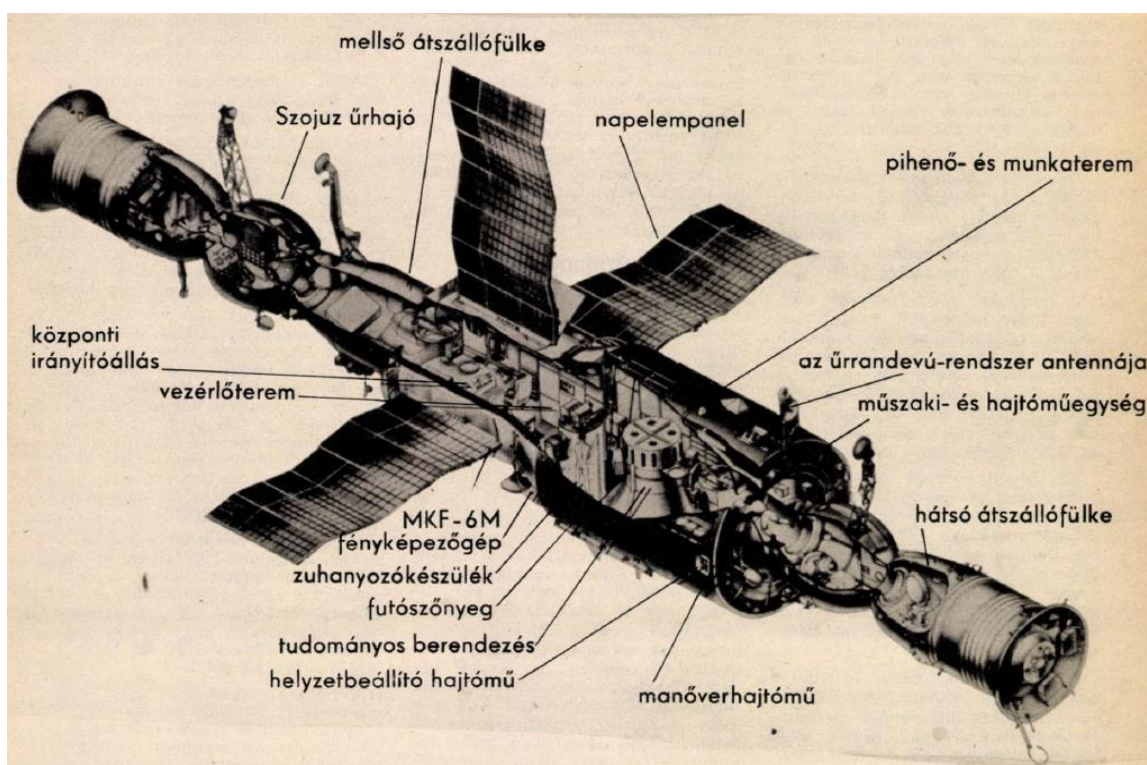
sz. 6.

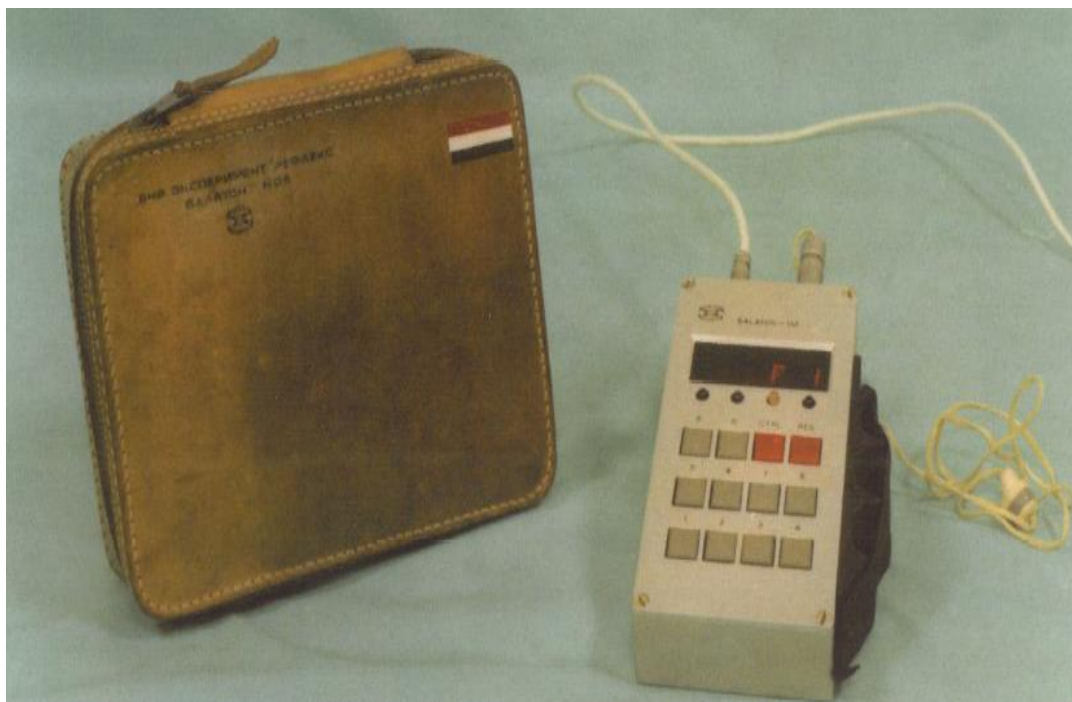
7. kép Szojuz űrhajó és hordozórakétája Baktai, György – dr. Ferencz, Csaba – Lukács, Tibor – Miskolczi Péter – Tóth Emma (1980) 18.

8. kép Szaljut-6 űrállomás. Szentesi, György (1980) 691.

9. kép Balaton űreszköz. Forrás: dr. Remes (2013) 297.

10. kép Interferon horddoboz. Forrás: Kocsis –Ólmosi (2011) 287.

11. kép Pille üreszköz. Forrás: Szabó, Péter Pál (1980) 771.

12. kép Karikatúra Jovánovics, Miklós (1980) 40.

13. kép Farkas Bertalan és Valerij Kubászov a Népszabadság címlapján. Forrás: Népszabadság 1980. május. 27. XXXVIII. évf. 122. sz. 1.

14. kép közös Farkas Bertalant kitünteti Leonyid Brezsnyev. Forrás: Szolnok Megyei Néplap 1980. június 11. 31. évf. 135. sz. 1.

15. kép Farkas Bertalan a szegedi KISZ Vezetőképző Központjában Forrás: Hegyi (1982)

556.

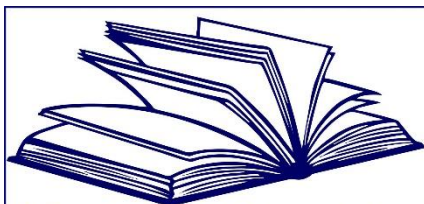

16. kép Farkas Bertalan a szentesi ÁFÉSZ-ben Szilágyiné Ica eladóval. Forrás Hunor
Coop Zrt. tulajdonában

Abstract

In my study, my aim is to introduce Bertalan Farkas, the first Hungarian astronaut. The essay gives picture of space race and about its major events during the Cold War. I also discuss space devices developed in Hungary and I write about the Hungarian participation in the Intercosmos program. Then I present the procedure of the training and the selection of candidates such as Bertalan Farkas and Béla Magyari. In my study, I discuss Bertalan Farkas's space flight and his experiments in space as well as the reception of the first Hungarian space flight and Bertalan Farkas's visits in Szeged and in Szentes.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Az utolsó tömörkényi cipész Vincze János cipésmester műhelye

Szabó Dénes Kristóf*

* régész, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark

Rezümé

Az egész életében Tömörkényen dolgozó néhai Vincze János cipésmester műhelyének tárgyi hagyatéka keresztmetszetet nyújt arról, milyen eszközkészlettel dolgozott egy huszadik századi dél-alföldi cipő-és csizmakészítő kisiparos. A tárgyak egy több évtizeden át működő cipésműhely életéről mesélnek. Gépei és speciális kéziszerszámai mellett különösen érdekesek a mester által megőrzött kaptafák és csizmasámfák. A hagyatéék 2017-es felgyűjtésével Szentes környékének egy fontos ipartörténelmi emlékegyüttese került megmentésre. A néhai mester fia emlékeit is megosztotta velünk, amelyek fontos adalékokat szolgáltatnak a műhely történetéhez. Az anyag legfontosabb elemeit az ópusztaszeri Szabadtéri Néprajzi gyűjteményben kiállításon tervezzük bemutatni.

A falusi cipészet az eltűnőben lévő mesterségek közé tartozik. A hagyományos kisipari¹ termelés még fellelhető tárgyi kultúrájának a jövő nemzedékek számára való átmentése, megőrzése a tárgyi néprajz és muzeológia fontos feladata. Az alábbiakban egy, a közelmúltban felgyűjtésre került dél-alföldi cipésműhely történetét és tárgyanyagának legfontosabb elemeit mutatom be.

¹ Szulovszky 2016.30.

A közelmúltban elhunyt Vincze János tömörkényi cipésmester hagyatékát fia, ifjabb Vincze János felajánlása nyomán a szegedi Móra Ferenc Múzeum és az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark együttműködésében 2018-ban gyűjtöttük fel. A tárggyűjtésben 2018. szeptember 26-28-án a Móra Ferenc Múzeum részéről Bárkányi Ildikó, Mlinaric Marica, Vukov Anikó Veronika vettek részt. Az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark részéről pedig Szalkainé Miseta Zsuzsanna, Gál László, Korom Béla és e sorok szerzője voltak jelen.

Nemcsak Szentes környékének, de az egész Dél-Alföldnek egy fontos ipartörténeti emlékegyüttese került így megmentésre. A műhely különálló épülete a Tömörkény, Szabadság utca 28. szám alatti telken található kertes családi ház udvarán helyezkedik el. Egy több évtizeden át működő cipésműhely története tükröződik az eszközökben, a

1. ábra. Az eredeti műhelyépület

többrészes, ráncolt csizmához való sámfák éppúgy megtalálhatóak köztük, mint a műanyag

2. ábra Az eredeti műhelyépület

stoplik. Ifjabb Vincze János nemcsak a hagyaték ipartörténeti értékét ismerte föl, de édesapjáról szóló emlékeit is megosztotta velünk, melyek sok érdekes adalékkal egészítik ki a gazdag tárgyi anyagot. Az interjút vele Bárkányi Ildikó készítette². A cipésműhely tárgyait a Móra Ferenc Múzeum néprajzi gyűjteménye fogadja majd be. A műhelyet enteriőr formájában az ÓNTE Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményében tervezzük bemutatni.

A mester és műhelye

Az 1930-ban született Vincze János cipésszakmai pályája a második világháború utáni időszakban indult. „Akkor még nem voltak iskolák, inasként dolgozott. Tömörkényen volt akkor több cipész és önáluk volt inasként, ott tanulta meg. ’45. után dolgozott Csanyteleken is KTSZ-ben egy időben, de többnyire valakinél dolgozott, mielőtt önálló lett. Hogy mikor lett önálló, azt nem tudom pontosan.” „Egy tanyán laktak kint, itt Bogárzó dűlő 15. szám alatt, és akkor ott volt a műhely. Miután ez a ház épült, akkor költöztek ide. Ez az ötvenes évek második felében volt... A rokonok is sorbaálltak téglajegyért.”³

Vincze János inentől kezdve egész életét a szabadság utcai házban élve töltötte, a község megbecsült cipészeként, kedvelt közösségi figurájaként, aki ezermesterszámba ment. Ő maga nem fogadott inasokat, és családjából sem nevelt ki cipészt, bár egyik unokaöccse

² Bárkányi 2018.

³ Bárkányi 2018.

olykor alkalmilag segítette a munkában: „Nagyapám lánytestvérének a fia Budapesten lakik, de amikor volt, hogy hazajöttek látogatóba, akkor volt, hogy ő is beült ide, segített, és akkor neki volt ez a cipészhajlama, és segített, javította a cipőket.”⁴

Hitvесе is, aki háztartásbeliként dolgozott, sok mindenben segédkezett neki.

„Mindenféle cipőket csinált. Csinált csizmákat is, lovaglósizmát rendeltek nála. Gyakorlatilag bármilyen lábbelit megcsinált, amit megrendeltek tőle. Utána csinált ortopéd cipőket is.” Az idő múlásával egyre kevesebb új cipőt és csizmát rendeltek tőle, és a javítások jöttek előtérbe. Cipőt talpalt, volt, hogy bőrtalppal, csizmákat is talpalt. Tudása egyre különlegesebbnek számíthatott a szakmában, Batári Zsuzsanna és Szonda István kutatásaiból tudjuk, hogy a szomszédos Békés megyében is az 1980-as évek végére a szakma széleskörű ismerete csak a szövetkezetesítés előtt tanult szakembereknél, illetve az ipari tanulóképzésben részt vevő szaktanároknál volt teljes.⁵

Vincze Jánostól még ekkoriban is rendeltek azonban olykor új cipőket. Ifjabb Vincze János visszaemlékezése nyomán tudjuk, hogy a szomszédos Pusztaszerről egy csipkeverő asszony, a

népművészet mestere mindig nála készítette a cipőit. Ő a környék ismert alakja, Tóth Albertné Piroska volt,⁶ számos ipari vásár szereplője, aki egy csanyteleki tanyán élt.

3. ábra Többrészes csizmasámfák ráncolt csizmához (a rajzok Dobiecki Magda munkái)

⁴ Bárkányi 2018.

⁵ Batári-Szonda 2005, 223.

⁶ Nagy 1996, 130.

4. ábra Többrészes csizmasámfák ráncolt csizmához (a rajzok Dobiecki Magda munkái)

Vincze János a cipőkészítéshez mindvégig a régi szerszámait használta, kivételt a női cipők jelentettek-ezekben a flekkcserékhez, fémrészekhez új gépi fűrőt kellett vásárolnia. Egy idő után tartósan főként

Kiskunfélegyház

áról, Csikós István bőr- és cipőkellék-kereskedőnél intézte anyagbeszerzéseit, az ő halála után ismét Szegedre járt.⁷

Különleges szerencsének tekinthetjük, hogy bár már feltehetően évtizedek óta nem használta őket, a mester mégis megőrizte többrészes fa csizmasámfáit, köztük a ráncolt csizma készítésére való darabokat is (ezeket egy, a műhellyel szomszédos raktárhelyiségben találtuk meg).

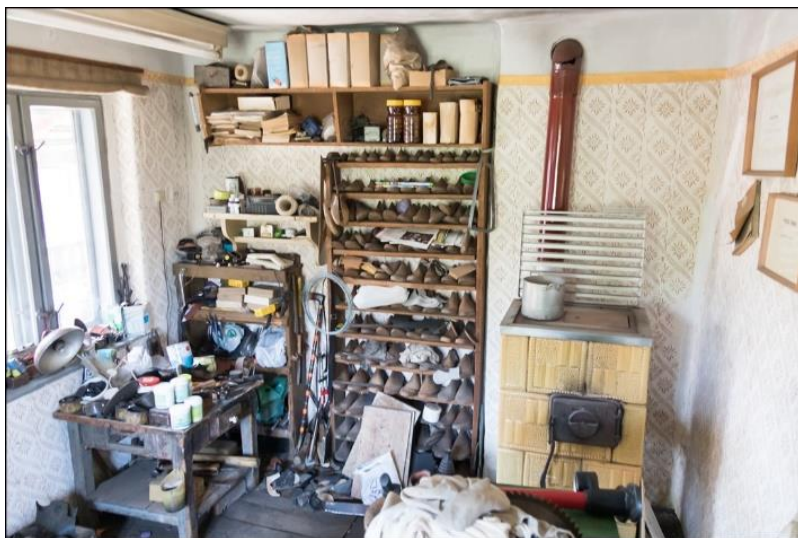
Még idős korában is a környék ezermesterének számított: táskák, más bőrtárgyak javítása mellett szerelt villanyt, javított gumit, teherautóponyvákat, szinte mindent elvállalt, amihez egy „régiszer” precizitása és kezűgyessége kellett, gyakorlatilag az utolsó pillanatig dolgozott. Vincze János cipész 2017-ben hunyt el. Műhelye falán ekkor is ott függték oklevelei, köztük az 1980-ban kapott Panaszmentesen Dolgozó Kisiparosi bizonyítvány.

A műhely jelentősége a helyi közösségi életben túlmutatott az ipari funkciókon. A tömörkényi Szabadság utca ifjabb Vincze János elmondása alapján valamikor a mesteremberek utcája volt: „Nagyon sok iparos volt ebben az utcában: takács, kovács, szíjgyártó, asztalos, bográn, férfiszabó, mészáros. Idejöttek az emberek beszélgetni, kártyáztak, beszélgettek, borozgattak,

⁷ Bárkányi 2018.

hoztak bort is időnként – kis közösségi élet volt. Ő nagyon szerette ezt, szerette az embereket, idejöttek és ő tudott dolgozni, volt, amikor ő is leült, és kártyáztak együtt.”⁸

A műhely és tárgyi világa

4-5. ábra A műhely belső terei

A műhely deszkapadlójú helyiségben volt kialakítva, amely a bejárat baloldalán lévő ablakon át kapta a fényt.

Az ablakot durva anyagú vászonfüggönnyel lehetett elsötétíteni. A fehérre meszelt falakra díszítésül festőhengerrel

6. ábra A függöny

vittek fel sárga virágmintát. A szabadság utcai cipésműhely

tárgyainak ismertetésénél tekintetbe kell vennünk azt a körülményt, hogy mivel a mester elhunyt, így az általa a műhelye berendezési tárgyaira, kéziszerszámaira használt elnevezéseket nem ismerhetjük. A cipésmesterség szakszókincse több eszközféleség megnevezésében az azonos alföldi megyéken belül is eltérhetett térben és időben a 20.

⁸ Bárkányi 2018.

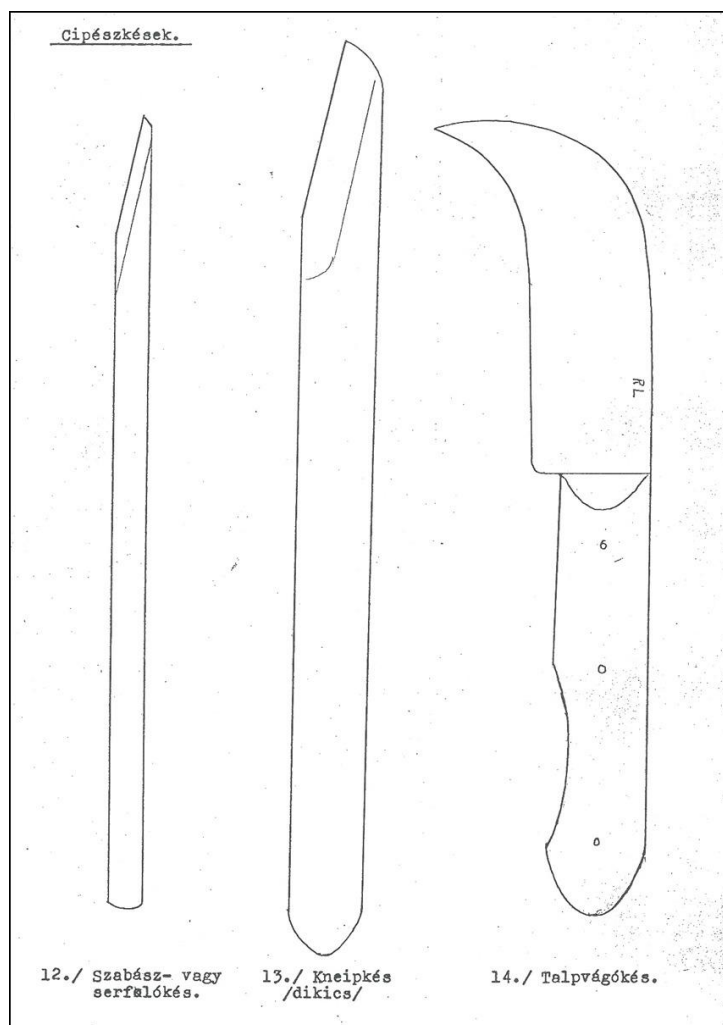
századon belül. Így például azt a késtípust, a cipő és csizma bőr részeinek kiszabására szolgáló szabókést, amit Hajdú-Bihar megyében a gyomaendrői Marsi-műhelyben csusznájdernek⁹ neveztek, Debrecenben (a Magyar Néprajz III. kötetében a magyar bőr- és lábbelikészítés ismertetésénél mintául vett műhelyben) csusznájpnak¹⁰ emlegették. A távoli rábaközi Mihályiban, a Kiss-műhelyben ugyanerre a tárgyra a cusznájder névalak volt használatos.¹¹ A szentesi késesek körében (valamint feltehetően a város vonzáskörzetében, így Tömörkényen is) szinonimaként használták a kneip és dikics megnevezést ugyanarra a

nyél nélküli hosszú acélkés típusra¹², amit viszont a gyomaendrői csizmadiák csak knaipnak hívtak, a dikics pedig ott inkább egy régebben használatos késfajta neve volt.¹³ A pontos nevezéktan rekonstruálása így nem is lehetséges, és a szóhasználat sok esetben azon is múlhatott, hol és kinél töltötte a cipész vagy csizmadia az inaséveit (amely időszak olykor még a huszadik század első negyedében is kisebb vándorutat jelenthetett: a balatonendrői születésű Németh Imre 13 és 24 éves kora között Tabon, Balatonendréd, Siófokon, Székesfehérváron,

Budapesten, Várpalotán és Szegeden is dolgozott inasként

számos cipésműhelyben, mielőtt önálló iparossá vált és letelepedett Várpalotán).¹⁴

Anakronisztikus is lenne valamiféle szabályszerű, szigorúan lefektetett, időben változatlan,

7. ábra Szentes térségében használt cipésszékés-típusok (Rónyai László kiadatlan kézírata nyomán)

⁹ Batári - Szonda 2005, 227.

¹⁰ Gáborján 1991.

¹¹ Kiss 1981, 24.

¹² Rónyai 1987, 13. ábra. Köszönöm Radics Bélának, hogy felhívta figyelmemet Rónyai kiadatlan munkájára.

¹³ Batári - Szonda 2005, 227.

¹⁴ Pacsuné Fodor 1999, 5-8.

merev nevezéktan feltételezni a hagyományos iparosok között, annak ellenére is, hogy 1869-ben még a cipészeti nevezéktan egységesítésének reményével jelent meg az első magyar cipészeti szaknyelvi leírás¹⁵. Az alábbiakban vegyesen a Gáborján Alice és Szanda István által használt megnevezéseket használom.

A műhelyben a bejáratnál jobbra lévő rövidebb fal mentén helyezkedett el a Kayser-típusú *varrógép* és *bőrvarrógép*. „Lehetett minden irányba varrni vele, és a cipőfelsőrészt varrta általában vele. (...) többségében ezt a másikat használta, itt jobban kellett a bőrt forgatni”¹⁶ A varrógépekhez tartozott egy zöld kárpitos, drótozott *kisszék*.

A mesternek egy négy lábú és egy három lábú *susztárszéke* volt. A helyiség bútorai közé tartozott egy faragott lábú, zöld *pad* és a műhely bejárata mellett balkézről elhelyezkedő *munkaasztal* (az úgynevezett pangli), egy fiókos, alsópolcos, szürke színűre festett, négyzetes asztal

8. ábra A műhely belső terei

, az inas nélkül dolgozó csizmadiák jellegzetes egyszemélyes munkaeszköze.¹⁷

¹⁵ Kiss 1981, 4-5.

¹⁶ Bárkányi 2018.

¹⁷ Batári - Szonda 2005, 225.

10. ábra Lábbal hajtós köszörű

9. ábra A műhely belső terei

A késpengéket egy fémállványos, lábbal hajtós *kőszőrűn* fente.

A jobb oldali sarokban függött egy szürkére festett kis falitéka. A bal oldali rövid falnál állt, illetve a falon függött 4 db *polc (stelázi)*, az egyik a cipőkaptafa-párok, a többi

faszegekkel teli dobozok, csiriz, szakkönyvek, bőrök és más apró tárgyak tárolására szolgált. Összesen öt kartondoboznyi fa cipőszeg volt még készleten a mester hagyatékában. Huszonhét pár különféle, kész, illetve javításra váró (részben valószínűsíthetően alapanyagforrásként félretett, rossz állapotú) lábbeli páronként külön dobozba csomagolva jelezte, hogy Vincze János gondos iparos volt, aki azután sem selejtezett le semmi használhatót, amikor már idő korában kevesebb megrendelést vállalt.

A hátsó falon függött egy falilámpa mellett két bekeretezett szakmai oklevele.

12. ábra Lábbal hajtós köszörű

A hátsó falnál állt egy vasvázás, lábbal hajtós köszörű, egy négy lábú fa munkapad és a

11. ábra Munkapadra szerelhető csavaros fasatu

rászerelhető csavaros *fasatu*.

A nagyobb méretű kéziszerszámok közé tartozott a vasalt *kloforc*, a csizma

14. ábra . Kloforc

13. ábra Cipészüllő

bevarrásához használt, végén vasborítású kupakkal záródó farúd , és egy fatalpas fém

cipészüllő , melyekkel a munkafolyamatok során belülről megtámaszthatóak voltak a készülőfélben lévő lábbelik.

A munkaasztal felett, a fa ablakpárkányba vert szögeken függtek nyelükre erősített bőrhurkokkal felakasztva a gyakran használatos kisebb kéziszerszámok, összesen 12 darab: , 1 nyeles kés (csusznájp), a talpbélés kivágására, 4 különböző vócvágó, melyek bőrcsíkvágásra, illetve a ráma szélének simára vágására szolgáltak, 1 bindolóár, a felsőrész és a talpbélés összeerősítéséhez, 1 ampasz, viaszozás bőrré sütésére, 2 snittvas, viaszozás bőrré

15. ábra Kéziszerszámok: csusznájp, vócvágók, rádlik, ampasz, snittvasak, kneipkés (dikics)

sütésére, 2 rádli, bőrperem díszítéshez, valamint 1 ráspoly.

A műhely felszereléséhez tartozó további kéziszerszámok:

- 3 darab *csípőfogó és harapófogó*, a felsőrészt a talpbéléshez erősítő fa cvekkszegek kihúzására

17. ábra Snittvas a viaszmelegítőn

16. ábra vócvágók, bindoló- és szegzőárok. Ráspolyok, fenőkő és szabóolló

-*kalapács*, nyelén kukoricacsutka

- 4 darab *falcang*, speciális görbe bőrhúzó fogó

- *cipészkalapács*, a ráma egyenesre kalapálásához

-*viaszmelegítő* egy ráhelyezett *snittvassal*

-6 darab *bindoló- varró- és szegzőár*

-*lemezvágó olló*

Vincze János a

nyolcszintes polcon tárolta 50 pár cipőkaptafáját, köztük 8 pár

gyerekkaptafát, 10 pár női és 2 db páratlan női kaptafát. Valamennyi kaptafa féllábas kaptafa volt, ez a típusú kaptafa már megfelelt a lábfejek alakjának, szemben a csak régebben használatos féllábas kaptafákkal.¹⁸

Különösen értékes elemei a hagyatéknak a már említett csizmaszár- sámfák. Öt pár sámfá a belső elemmel együtt, hármassal egységekben volt elraktározva, egy másik pár két-két darabból állt, és további három különálló belső elem maradt meg. Az elemek a szárböcség beállításában játszottak szerepet, hogy a kész csizma a megrendelő lábszárméretéhez igazodjon, ne legyen se túl szűk, se túl bő.

A tömörkényi műhelyben használtakhoz hasonló ráncolt sámfákkal a csizmadiák a harmonikaszerűen megtörő, ún. harmonika- vagy muzsikaráncot¹⁹ alakították ki. A ráncolás funkciója az volt, hogy így a csizma szára a láb alakja szerint hajlott viselésnél. A szárnak a ráncolt torokrész feletti szakasza ilyen csizmák esetén valamennyire minden esetben bélelt volt.²⁰

A tervezett bemutatás

Az eredeti épület áttelepítése anyagi korlátok miatt nem kerülhet szóba. A műhely enteriőrszerű bemutatásának tervezett helyszíne az ópusztaszeri Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményben a tömörkényi községháza udvarát övező műhelysor: a borbélyüzlet, a

18. ábra vócvágók, bindoló- és szegzőárok. Ráspolyok, fenőkő és szabóolló

¹⁸ Kiss 1981, 30.

¹⁹ Gáborján 1959, 208-209.

²⁰ Gáborján 1959, 254.

Szondy-féle kalapos, a fazekasműhely és a bútorfestő mellett, ahol egy nem eredeti, kifejezetten műhely-enteriőrök számára készített nádtetős épületben foglalnak helyet az iparosműhelyek. Így, ha csak jelképesen is, a szabadtéri néprajzi gyűjteménybeli bemutatási helyszín annak az eredeti közegét, a tömörkényi Szabadság utca iparosutca jellegét is megidézi majd.

A tömörkényi községháza a Tömörkényen 1895-96-ban emelt épület, amit az alföldi neoklasszicista építészet és a dualizmus kori Magyarország előljárósági épületeinek jellegzetes példajaként választottak ki a dél-alföldi tematikájú szabadtéri néprajzi múzeumba való áttelepítésre.²¹ Jelenléte módot ad arra, hogy a tömörkényi Vincze-cipész hagyatékot egy, a települést megidéző kiállítóegység közvetlen szomszédságában, ahhoz kötődve mutassuk be.

A műhely falának fehér alapon sárga virágmintás díszítését nem csak fotódokumentáción tudtuk megörökíteni, de szerencsére az eredeti festőhengert és mintahengereit is megkaptuk ifjabb Vincze Jánostól, így terveink szerint lehetséges lesz az egykori falfestés teljesen hiteles újraalkotása is az Ópusztaszeren megvalósítani tervezett

19. ábra A virágmintás falfestés és az eredeti festőhenger

²¹ Juhász 2005.

enteriórben Reményeink szerint a kiállítás a cipész háziipar tárgyi emlékeinek bemutatása mellett méltó módon őrzi majd Vincze János emlékét is.

20. ábra A virágmintás falfestés és az eredeti festőhenger

IRODALOM:

BÁRKÁNYI 2018.: Bárkányi Ildikó: Interjú ifjabb Vincze Jánossal. Hangfelvétel, 2018.

BATÁRI – SZONDA 2005.: Batári Zsuzsanna - Szonda István: „Új a csizmám, nyalka...” In. Cseri Miklós, Füzes Endre (szerk.): Ház és ember, A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 18. (Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2005) 221-238.

GÁBORJÁN 1959: Gáborján Alice: A Néprajzi Múzeum lábbeligyűjteménye I. Csizmák. In.: Néprajzi Értesítő 41. évf. 1959. 205–282.

GÁBORJÁN 1991.: Gáborján Alice: Magyar bőr– és lábbelikészítés. In.: Magyar Néprajz III. Kézművesség. Budapest 1991.

JUHÁSZ 2005.: Juhász Antal: Így éltek eleink (A szabadtéri néprajzi gyűjtemények). In.: Legendák földjén. Fejezetek az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark krónikájából. Ópusztaszer 2005. 154-193.

KISS 1981.: Kiss Jenő: A cipésmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 5. (Budapest, 1981)

NAGY 1996.: Nagy Józsefné Pintér Eszter: Pusztaszer története. Pusztaszer 1996.

PACSUNÉ FODOR 1999.: Pacsuné Fodor Sára: Németh Imre cipésmester élete. Várpalota 1999. Krúdy Gyula Városi Könyvtár Kézirattára, azonosító: K/000257
<http://www.krudylib.hu/adatbazis/nemeth-imre-cipeszmester-elete>

RÓNYAI 1987.: Rónyai László: Szentesi késesipar. (kézirat) 1987.

SZONDA 2009.: Szonda István: Céh – Ipartestület –Szövetkezet. Társadalmi és munkaszervezési változások az endrődi lábbelikészítő iparban. Debrecen 2009.

SZULOVSZKY 2016.: Szulovszky János: Szempontok és tanácsok a kézművesség, kisipar néprajzi feldolgozásához. In. Tradíció Magazin 2015/1. 28-39.

KÉPEK:

A felvételeket Mlinaric Marica, Szalkainé Miseta Zsuzsanna és Vukov Anikó Veronika készítették.

1-2. Az eredeti műhelyépület

3-4. A műhely belső terei

5. A függöny

6-7. A virágmintás falfestés és az eredeti festőhenger

8. Kéziszerszámok: csusznájp, vócvágók, rádlik, ampasz, snittvasak, kneipkés (dikics)

9. Snittvas a viaszmelegítőn

10-11. Kéziszerszámok: vócvágók, bindoló- és szegzőárok. Ráspolyok, fenőkö és szabóolló.

12. Kloforc

13. Cipészüllő

14. Szentes térségében használt cipéskés-típusok (Rónyai László kiadatlan kézírata nyomán)

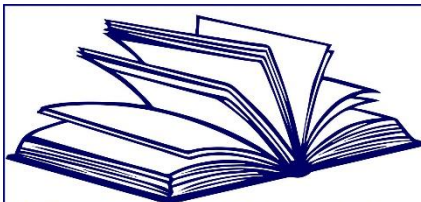
15-16. Többrészes csizmasámfák ráncolt csizmához (a rajzok Dobiecki Magda munkái)

17. Munkapadra szerelhető csavaros fasatu

18. Lábbal hajtós köszörű

Abstract

The inheritance of the late shoemaker János Vincze, who worked in Tömörkény throughout his life, provides a cross-section of the toolset used by a shoe- and bootmaker in the 20th century in the Southern Hungarian Plain. The items tell the story of a shoemaker working for decades. In addition to his machines and special hand tools, the master's preserved shackles and boot racks are particularly interesting. With the collection of the legacy in 2017, an important industrial historical ensemble of the Szentes area was saved. The late masters' son shared his memories with the collectors, which give important additional information. The core of the material is planned to be presented to the public at the Ethnographical Open Air Collection, Ópusztaszer.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Aki „183 ütközetben, vállalkozásban s rohamban vett részt, mindenkor a legelső vonalban”

Tóth Marcell

Rezümé

Tanulmányomban a Szegeden született, és ugyanitt elhunyt szentmártoni Pottyondy Károly ezredes életútját mutatom be. A tipikus csapatvisztai pályát befutott tiszt előbb a világháborúban tűnt ki, és nyert el magas kitüntetések a fronton, majd 1919-ben aktívan fellépett az ellenforradalom győzelméért szülővárosában. A '20-as években a szegedi vámörkerület parancsnoka, rövid ideig a Csongrád vármegyei Vitézi Szék székkapitánya volt. Nyugállományba vonulása után is a település közéletének aktív szereplője, a '19-es ellenforradalom emlékének őrzője, a törvényhatósági bizottság tagja. Hosszú élete részeként megérte még a Kádár-korszak első éveit is. A témaválasztást, Pottyondy jelentős katonai és közéleti pályafutása mellett, indokolja születésének 145. és a Vitézi Rend megalapításának 100. évfordulója.

Tizenhárom kitüntetés ékesítette szentmártoni Pottyondy Károly 46-os őrnagy mellét, amikor a világháború utolsó évében a fényképész műtermében portrét készített magáról: a „*Vaskorona renden kívül a Lipót-rend lovagkeresztje, katonai érdemkereszt, ezüst és bronz katonai érdem érem hadiékítményekkel s kardokkal ékesítik*” – ahogy olvasható a kicsivel később a „*M. Kir. hadtörténelmi levéltár és Múzeum Tek. Igazgatóságának*” készített életleírásában.¹ A következő oldalakon arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a több mint száz évvel ezelőtti fényképen látható katonatiszt pályájának első felét: azt, hogy miként vált egy fiatalember katonatisztté a békeidők Osztrák-Magyar Monarchiájában és annak katonahőisévé az I. világháborúban. Egy újabb tanulmányban fogok kitérni életpályájának

¹ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly.

második felére 1919 ellenforradalmi Szegedjén, majd a Horthy-korszak városi elitjének tagjaként.

1. ábra Pottyondy Károly őrnagy az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása idején. A szerző gyűjteményéből.

Szegedtől Szegedig a békében

Pottyondy Károly Lajos Rudolf 1875. április 11-én született Szegeden szentmártoni Pottyondy Lajos és Straub Gabriella gyermekeként. Habár édesapja foglalkozásaként „magánzó” volt feltüntetve,² s valószínűleg 1880-tól városi hivatalnokként dolgozott – 1896-ban a katonaugyosztály tisztviselője –,³ mégis elsősorban a családi háttérrel kell kiemelni a tiszti

² A szegedi palánki egyházi anyakönyvben kereszteltek anyakönyve, 1875. 117. bejegyzés.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSJH-WKJ?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXZTG-G9T>. Utolsó letöltés: 2020. február 13. 23:55.

³ Délmagyarország, 1943. július 9. 7.; Szegedi Napló, 1896. november 3. 4.

pálya felé vezető úton. A városszerte kedvelt és tisztelt Pottyondy Lajos ugyanis – az 1910-es és '20-as évek anekdotázó újságcikkei szerint – harcolt az 1848-1849-es magyar szabadságharcban, és szolgált Olaszországban Radetzky katonájaként. Az utóbbi a sematizmusok alapján is igazolható:⁴ 1842 és 1847, valamint 1850 és 1859 között a 32. gyalogezred kadétjaként, majd tisztjeként találjuk meg,⁵ a Szegedre való költözése előtt pedig a magyar királyi Honvédség első osztályú századosa volt.⁶ Külön kiemelték róla, hogy „80-dik esztendőjéhez közel századosi rangját, tiszti nyugdíját visszaadta, illetőleg engedélyezte az öreg király. A vén Pottyondynál büszkébb katonája ma nincsen is Szegednek, de nemcsak a király különös, ritka kegyelmével büszkélkedik Pottyondy bácsi, hanem, hogy megérhette, miszerint a harcban álló hazának is több kiváló, vitéz tisztfit nevelhetett”.⁷ Károly, még a világháború előtt elhunyt, 14 évvel idősebb bátyja, Lajos szintén a katonatiszti pályát választotta,⁸ az 1871-ben született Miklós pedig a szegedi rendőrségnél járta végig a ranglétrát, majd az első világháborúban népfőkelő főhadnagyként szolgált.⁹

2. ábra: Pottyondy Miklós, Károly bátyja rendőr tiszthelyettesként 1899-ben. Preidl Zoltán gyűjteményéből.

⁴ Sz. Szigethy Vilmos: Elfogynak a szegedi dudások. Magyarország, 1925. szeptember 6. 31.

⁵ Lásd Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1842, 167.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1859, 144. stb.

⁶ Kereszteltek anyakönyve, Ferencváros, Budapest, 1871. 500. bejegyzés.

⁷ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-N49D-V6?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXXS4-T5C>. utolsó letöltés: 2020. február 13. 23:58.; Délmagyarország, 1943. július 9. 7.

⁸ M. P.: Szegedi magyar alakok. Pesti Napló. 1915. július 29. 10.

⁹ Az Ujság, 1907. január 9. 10.

⁹ Budapesti Közlöny, 1917. március 3. 3.; Szeged és Vidéke 1917. április 26. 2.

Alsóbb iskoláit Szegeden végezte Pottyondy Károly, tanult a Kegyes Tanítórendi Gimnáziumban, majd a Szeged Városi Polgári Fiúiskolában is.¹⁰ 1891 őszén felvették a budapesti gyalogsági hadapródiskolába,¹¹ amelyet négy évvel később jeles eredménnyel végzett el. Ezt követően hadapród tiszthelyettesként a császári és királyi 85. gyalogezredhez helyezték Kassára.¹² Az ezredparancsnokság székhelyét nem sokkal később ugyan Lőcsére tette át, de ő továbbra is a 85-ösöknél szolgált, amikor 1896. november 1-jén hadnaggyá, majd 1901. május 1-jén főhadnaggyá léptették elő.¹³ Megkapta a Jubileumi Emlékérmet a császár uralkodásának 50. évfordulóján, valamint 1902 és 1905 között a zászlóaljsegédtisztek egyike lett.¹⁴

A fiatal katonatiszt az évek alatt beilleszkedett az ekkor már relatíve szlovák többségű, de jelentős magyar és német közösséggel bíró felvidéki város életébe. Több éven át támogatta a városi állami főreáliskolát adományaival – e szokását Szegeden is megőrizte, s már itt ismertté vált sportszeretete.¹⁵ Ha szükséges volt, párbajozott az igazáért, a Pesti Napló szerint 1901-ben ő és egy „tartalékos hadnagy, erdőhivatalnok súlyos föltételű kardpárbajt vívtak, amelyben mind a két fél megsebesült”.¹⁶ Ennél is nagyobb feltűnést okozott azonban az a hőstette, amelyről szóló tudósítást szó szerint idézem: „Életmentő főhadnagy. Lőcséről jelentik; A lőcsei vásáron egy fuvaros lovai megbokrosodtak s elragadták a szekeret, amelyen a kocison kívül még egy asszony ült. Mindketten leestek a szekérről s a kocsis a kerekek közé került. Ebben a pillanatban fölugrott a rohanó kocsi Pottyondy Károly, a lőcsei 85. gyalogezred főhadnagya s elkapva a gyepelőt, nagy küzdelemmel megfékezte a megbokrosodott lovakat. A kocsist kiszabadították veszélyes helyzetéből és sem neki, sem az asszonynak nem történt baja. A vásáros nép lelkesen megéljenezte a bátor főhadnagyot.”¹⁷ Az 1908 októberében végrehajtott cselekedetért két hónappal később kitüntették. Elnyerte a köznyelvben, a felirata alapján, „bronz Signum Laudisnak” nevezett elismerést, azaz az ekkor még egyfokozatú Katonai Érdemérmét „egy szerencsétlenségnél nagy elszántsággal és saját élete veszélyeztetésével

¹⁰ Magyar 1887. 31.; Nagy 1889. 34.

¹¹ Szegedi Híradó, 1891. szeptember 8. 5.

¹² Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1896, 259, 492-493.

¹³ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

¹⁴ Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1903, 566.; Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1905, 578.

¹⁵ Walther 1900, 48-51.; Walther 1904, 27, 58-61,

¹⁶ Pesti Napló, 1901. augusztus 22. 8.

¹⁷ Pesti Napló, 1908. október 20. 13.

teljesített beavatkozásáért, ami által két emberélet mentetett meg”.¹⁸ Az 1909-ben kiadott katonai szemle szerint ő viselhette legalacsonyabb rendfokozatúként ezt az elismerést ezredében.¹⁹

Azonban a felsoroltak ellenére is szülővárosából házasodott: Kovács Pál építész lányát vette feleségül, jegyességükről egy 1907. januári bejelentés tanúskodik.²⁰ Egy családfakutató oldalon megtalálható – néhol pontatlan adatok szerint – két gyermeke közül az első Lőcsén, a második Szegeden született.²¹ Az előbbi, a vitézi címet is öröklő Gusztáv szintén a katonai pályát választotta, repülőtisztként jelentős elméleti munkásságot fejtett ki. Legmagasabb rendfokozata vezérkari őrnagy, ausztráliai emigrációban hunyt el 1983-ban.²²

Szegedtől Szegedig a háborúban

A szerb és az orosz fronton a 46-osokkal

1910. november 1-jével Pottyondy Károlyt előléptették századossá, s áthelyezték a szülővárosába: a császári és királyi 46. gyalogezred tisztje lett,²³ s „ezen ezreddel indult 1914. július 30.-án a világháborúba, amelyben 183 ütközetben, vállalkozásban s rohamban vett részt, mindenkor a legelső vonalban”.²⁴ A tanulmány ezen részében a települések neveit a mai, magyar nyelvben használt alakban írom le, mivel mind Pottyondy, mind a két világháború között megjelent alakulattörténetek eltorzult formában adták meg ezeket. Az idézetek esetében meghagytam az eredeti formát, de zárójelben közreadtam a mai nevet. A törzsszövegben azon esetekben, amikor a fordítást nem tudtam teljesen igazolni, akkor feltüntettem az eredeti nevet és a feltételezett megfeleltetését is.

A 46. gyalogezredet először a déli frontra irányították, három zászlóalja már a hadüzenet előtt a szerb határhoz érkezett. A báró Henneberg József ezredes parancsnoksága alatt álló ezred a 34. gyalogdandár része volt. A dandár a 2. hadseregen belül a VII. hadtest 17. gyaloghadosztályához tartozott. A 46. gyalogezredet Pancsován és a mellette található Hertelendyfalván szállásolták el, majd nem sokkal később a 3. századot és a Pottyondy vezette

¹⁸ Budapesti Közlöny, 1908. december 19. 2.

¹⁹ Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1909. 620-621.

²⁰ Szeged és Vidéke, 1907. január 22. 5. A családtagokra vonatkozó rövid bekezdést nyilvános forrásokból állítottam össze, s tartalmát csak részben ellenőriztem.

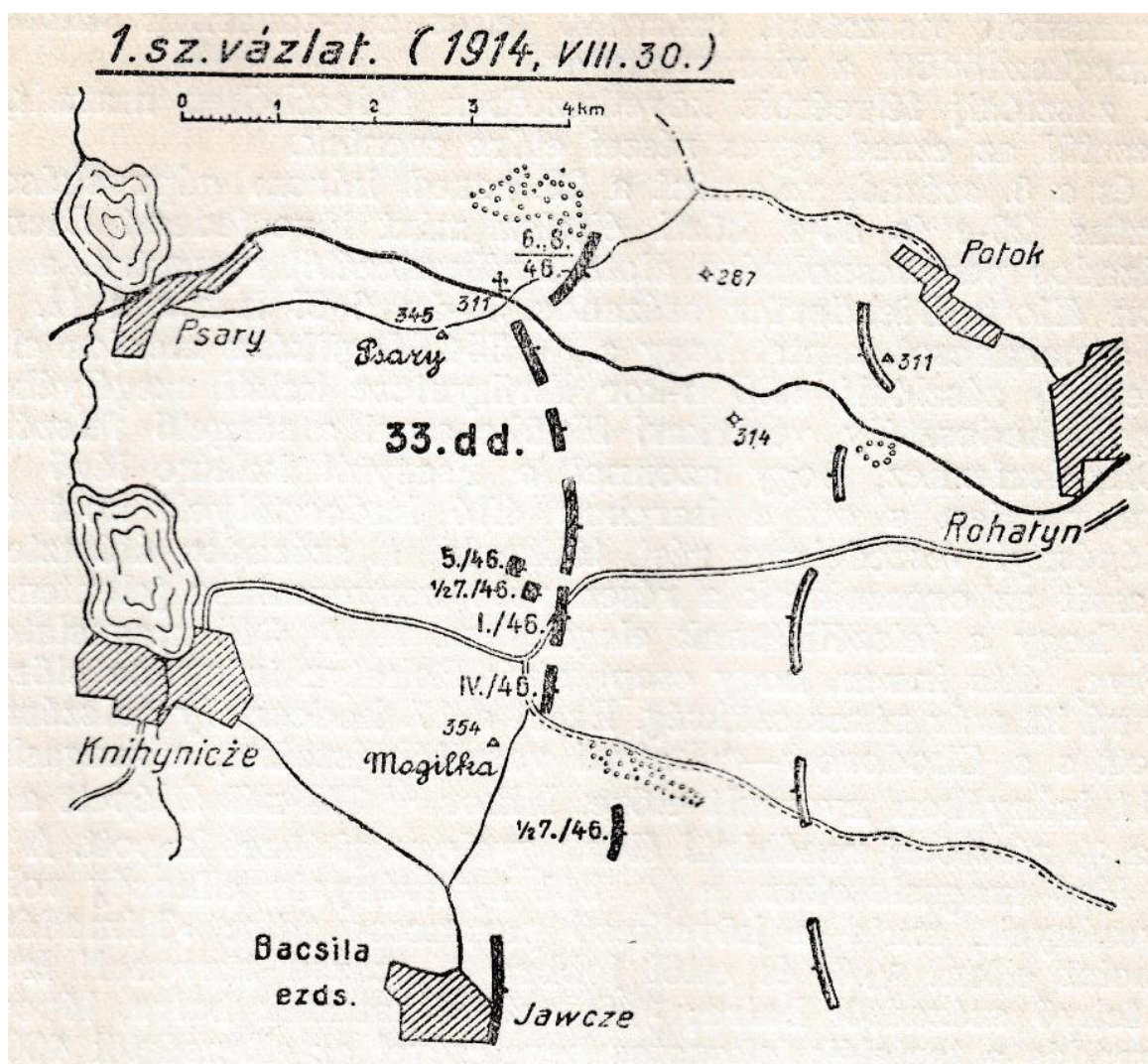
²¹ Károly Pottyondy. <https://www.geni.com/people/K%C3%A1roly-Pottyondy/6000000046857581156>. Utolsó letöltés: 2020. február 5. 16:31.

²² Hadak Útján, 1983. március, 20. Elméleti munkásságára lásd példaként: Pottyondy 1942, 624-638.

²³ Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1911, 294.

²⁴ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

14. századot a délebbre található Omlódra helyezték át. E település mellett, Sándoregyházánál csapott össze először az ellenséggel a százados: az általa vezetett fél zászlóalj visszaverte az augusztus 7-én éjjel a Dunán átkelt szerbeket. A külső ellenség mellett a helyi szerbek is problémát okoztak: a jelentős délszláv lakossággal bíró Tárcsóról fényjeleket adtak le az ellenségnek. Pottyondy augusztus 8-án az elkövetőket letartóztatta, majd átadta a csendőrségnek. A vártnál gyorsabb orosz mozgósítás miatt néhány nappal később a VII. hadtest felváltását megkezdték, 23-án pedig bevagonírozták a 46. gyalogezredet is.²⁵

3. ábra: A szegedi 46-osok Rohatinnál. Forrás: Ajtay 1933, 21.

A szerb frontról az orosz frontra tartó útja során szinte minden magyar településen – főleg Szegeden – nagy örömmel fogadták az ezredet. Lembergől délre, Hodorivban rakodtak ki

²⁵ Ajtay 1933, 5-17.

augusztus 29-én, s gyakorlatilag néhány óra pihenő után azonnal a harctérre vezényelték őket másnap. Rohatinnál, ahogy az ezredalbum egyik alcíme is utal rá, átestek a tűzkeresztségen.²⁶ A keleti frontról zajló első harcokra így emlékezett vissza Pottyondy Károly, magáról egyes szám harmadik személyben írva: „ezredével [...] 1914. augusztus 29. és 30.-án a Rohatyn-i [Rohatin] ütközetet küzdötte végig; itt jobb keze fején megsebesülve, embereit el nem hagyá a rajvonalba s vezette ezeket tovább, míg az általános visszavonulás el nem rendeltetett. Minden parancs nélkül gyűjté össze a 46. gyalog ezred még megmaradt részeit, hogy esetleges orosz üldözést Godorow-nál [Hodoriv] feltartva, a nagyszámú sebesülteinknek elszállítását lehetővé tegye. – Saját sebesülését figyelembe sem véve, vezette századát az első Lemberg-i csatába 1914. szeptember 7.-től 12.-ig, hol számos sebesültjeinek az első vonalban erős ellenséges tűzben – majd golyózápokban – nyújtott első segílyt. A nagy visszavonulás alatt sem hagyta el vitézeit, hanem elvezette őket a Kárpátokba, ahol első pihenőt kaphatták. Csak itt kezeltette sebé, a nélkül, hogy századától megvált volna.”²⁷

Híres és elfeledett csatákban: Pottyondy Károly és a 405-ösök

A világháború első telére a cári haderő megközelítette a Kárpátokat, s az a veszély fenyegetett, hogy az ellenség betör az Alföldre. Az 1914 decemberében lezajlott limanova-lapanówy csatában ugyan sikerült legyőzni az oroszokat, de ehhez szükség volt a Szurmay-hadtest bevetésére is a 38. honvéd gyaloghadosztállyal és a frissen felállított, tüzérséggel gyengén ellátott, alig kiképzett állománnyal feltöltött a Kornhaber-csoportra, amelyből később az 51. honvéd gyaloghadosztály jött létre.²⁸ Ez utóbbi része volt az az 1914 decemberében létrehozott magyar királyi 301. honvéd gyalogezred, amelyhez Pottyondyt vezényelték,²⁹ „hol mint századparancsnok harcolta végig a Homonna, Szinna, Sebes [Sebeskellemes, ma Kellemes része], Kelemes [Kellemes] és Szerelmes-i ütközeteket”, majd az ugyanebben a térségben harcoló, s szintén a József főherceg, lovassági tábornok vezette VII. hadtesthez tartozó 1. lovashadosztályhoz osztották be egy „rögtönzött zászlóaljjal”.³⁰

²⁶ Uo. 18-24.

²⁷ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

²⁸ Doromby – Reé (é n.) 202, Balla – Pollmann 2015, 298-299.

²⁹ Berkó 1928. 521.

³⁰ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly; Ajtay – Péczely – Reé 1936, 243.

4. ábra: A 46-osok „ezredkönyve” és egy I. világháborús József főherceg sapkajelvény. A szerző gyűjteményéből.

Ezt követően visszatért a 301. honvéd gyalogezredhez, amelynek szegedi 405. zászlóalját vezette.³¹ December 8-án a 3. hadsereg alá tartozó Szurmay-hadcsoport a magyar határ közeli galíciai Muszynában tartózkodó egységnek azt a feladatot adta, hogy vegye fel a kapcsolatot Nagy Pál tábornok csoportjával. A 405-ösök 10-én már az Újszandectől keletre található Boguszán hatoltak keresztül ellenállás nélkül, míg a főerők ettől keletre, Binczarowánál csaptak össze az ellenséggel. Másnap a Boguszától három kilométerre, található Królowa Górnát foglalták el.³²

A Kornhaber-csoport december 14-én érte el, „rendkívüli fáradalmak” után Brzozowa települést.³³ Pottyondy az itt elszenvedett veszteségek után „*mint százados ezredparancsnok*

³¹ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly; Doromby – Reé (é n.), 442.

³² De Sgardelli Caesar 1940, 68-70.

³³ M. Kir. Hadilevéltár 1937, 446.

végig harcolta a Tarnov [Tarnów], Tuchov [Tuchów], Golonka Berdechov-i [Golanka és Berdechów települések egymástól mintegy 15 kilométerre] csatákat.³⁴ Pottyondy és katonái kiemelkedő teljesítményt nyújtottak, amelyet magas kitüntetésekkel ismert el a hadvezetés. A 301-esek egyik verseci zászlóaljában küzdő Márkus Pál december huszadikai haditettéért, nyerte el az Arany Vitézségi Érmét, a 405-ösöknél szolgáló Bata Pál pedig azért, mert a következő napon az orosz támadás visszaverésében jeleskedett és társaival 400 foglyot ejtett.

Elismerték azonban nemcsak a legénységi állomány, hanem a vezető, Pottyondy Károly hősiességét is: „*az 51.honvéd hadosztály parancsnoka előtt, a hadseregparancsnok őt a »hadsereg legfiatalabb s egyike a legjobb ezred- és csoport parancsnoknak« nevezte*”. A decemberi harcok csatáiban vívott teljesítményéért a hadosztályparancsnok, Kornhaber Adolf 1915. január 22-én terjesztette fel kitüntetésre. Végül április 5-én elnyerte a Vaskorona Rend III. osztályát a hadidíszítménnyel, amelyet Kornhaber személyesen tűzött a mellére.³⁵

„*Ezen honvéd hadosztállyal segített négyszer kiverni az oroszokat a magyar Kárpátokból*”, majd fordult a hadi helyzet: a május 2-án meginduló gorlicei áttörésnek köszönhetően sikerült elhárítani az orosz betörés veszélyét, a cári csapatok hónapokig hátráltak. A sikerekben Pottyondy is szerepet vállalt: május 9-én a 405-ösök élén a Kicsera-hegy megtámadásában vett részt, majd harcolt az első hetekben Ostrównál, a Gaj-tető mellett, Pnikutnál a hadosztályával. Ott volt Przemysl visszavételénél, majd Sztarij Szambornál, s a június 22-én záruló lembergi csatában küzdött, amely a város elfoglalásával zárult. Pottyondy kiemelte a „*Brody, [...] Alexinec-novi [Novij Olekszinec] s Alexinec-stari [Sztarij Olekszinec] harcokat, hol visszafoglalta az általunk elvesztett Alexinec-novi-i állásainkat, melyeket a 301.honvéd gyalog ezreddel tartott dacára annak, hogy 9 ellenséges támadást kellett visszavernie*”.³⁶ Az utóbbi, 1915. augusztus végén és szeptember elején lezajlott harcokban való jó csapatvezetésért, vitézségéért, sikeres ellentámadásaiért³⁷ csak utólag, már őrnagyként tüntették ki 1917. február 2-án a Bronz Katonai Érdeméremmel hadiszalagon.³⁸

Az újabb hadtörténeti munkákban meg sem említik azt az összecsapást a keleti fronton, amelyet az 1945 előtti szakirodalomban besszarábiai újévi csataként említenek, pedig az oroszok mintegy 70 ezer katonát, az osztrák-magyar csapatok pedig 30 ezer főt veszítettek. Az Ivanov tábornok irányítása alatt álló négy hadsereg célja a fele akkora létszámú német és

³⁴ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

³⁵ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly; Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára, 1915. április 10. 375.; KA Belohnungsantrag, Pottyondy von Szentmárton, Karl, 22./I. 1915.

³⁶ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly; Balla – Pollmann 2015, 301-303.

³⁷ KA Belohnungsantrag, Pottyondy von Szentmárton, Karl, 6./11. 1916.

³⁸ Budapesti Közlöny, 1917. február 15. 1.

osztrák-magyar erők védelmének áttörése volt Bukovinában. Azonban a Pflanzer-Baltin vezérezredes parancsnoksága alatt álló osztrák-magyar 7. hadsereg időben tudomást szerzett a tervről, így felkészülhetett a támadás elhárítására. A Rarancze-Toporoutz-i csatából a szegedi katonák is kivették részüket. Már az offenzíva első napján, december 27-én, többek között, az 51. honvéd hadosztály – benne Pottyondy zászlóaljával – és a Papp-dandár szegedi népfőlkelői kitartásának köszönhetően vonultak vissza az oroszok véres fejjel, s hiába indították újabb rohamokat a cári csapatok újév után, mégsem változott a helyzet.³⁹

„*A raranczei harcokban, a melyek során vitéz katonáink az oroszok elkeseredett erőfeszítéseit semmivé tették, különösen kivált a 301. honvédgyalogezred.*” Az ezred másik szegedi zászlóalja, a 406-os tízszeres túlerőt vert vissza, az itt szolgáló Klein Jenő az Arany Vitézségi Érmét, a zászlóalj parancsnoka a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel kapta meg.⁴⁰ A 405-ösök sem maradtak el „testvérzászlóaljuktól” a mintegy egy hónapig tartó súlyos küzdelmek idején. Pottyondy Károly – a megmaradt kitüntetés felterjesztés alapján – saját vitézségével mutatott példát. 1916. január 1-jéről 2-ára virradóan „*energikusan és ügyesen vezetett egy éjszakai támadást*”, majd az elfoglalt állásokat öt napon keresztül tartotta egységével az ellenséges túlerő tömegtámadásaival szemben. Kiszabadította 408. zászlóalj fogságba ejtett parancsnokságát,⁴¹ „*s dacára annak, hogy háromszor teljesen körül volt zárva, a gyűrűt áttörte s a 408-asokkal karöltve, védte Csernovitzot [Csernovic] ettől 14 km.-re keletre*”.⁴² A helyállásáért 1916. március 14-én ő is a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel nyerte el.⁴³

1916. május 11-én megkapta a Vörös Kereszt ezüst díszérmét,⁴⁴ az év végén, december 30-án pedig abban a kitüntetésben részesült, hogy ő is részt vehetett IV. Károly király budapesti koronázási ünnepségén.⁴⁵ A harctérre már mint őrnagy érkezett vissza, 1917. január 1-jével ugyanis „*az ellenséggel szemben vitéz magatartása és kiváló szolgálata elismeréséül*” soron kívül előléptették.⁴⁶ Visszatérve az orosz frontra tizenkét hétig a komáromi császári és királyi 12. gyalogezred ezredparancsnokságát vezette.⁴⁷

³⁹ Doromby – Reé (é n.) 378-383.

⁴⁰ Az Ujság, 1916. április 23. 4.

⁴¹ KA Belohnungsantrag, Pottyondy von Szentmárton, Karl, 10./I. 1916.

⁴² HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

⁴³ Budapesti Közlöny, 1916. március 19. 1-2.

⁴⁴ Budapesti Közlöny, 1916. május 27. 2.

⁴⁵ Pesti Hírlap, 1916. december 31. 16.

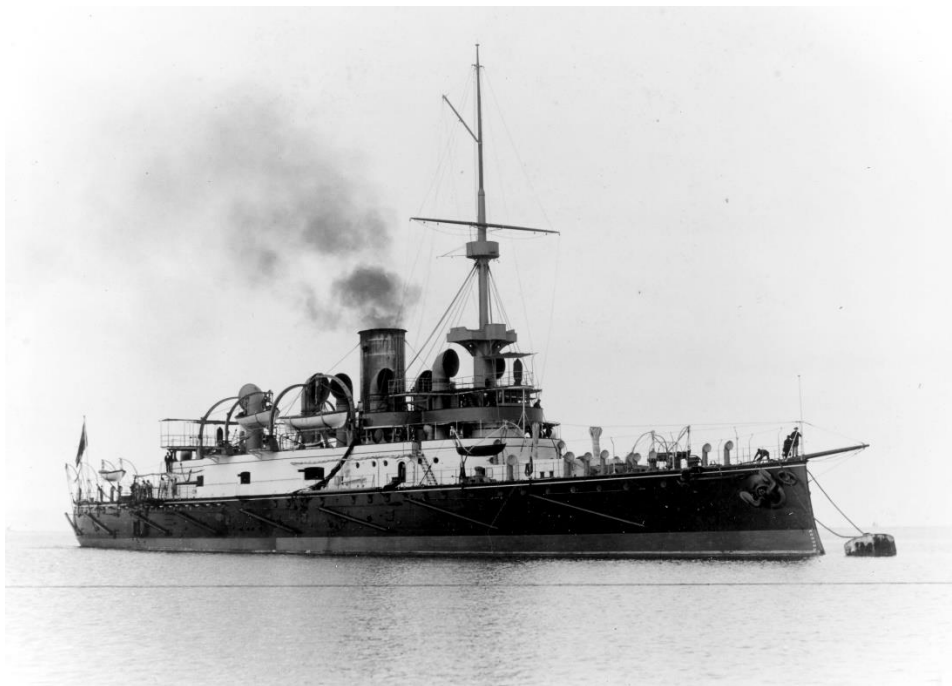
⁴⁶ Budapesti Közlöny, 1917. február 6. 4.

⁴⁷ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

Aki megjárta az Isonzót

Ezután új feladatot kapott 1917 júniusában: a három hónappal korábban az 1. Isonzó hadsereghez beosztott császári és királyi 1. kerékpáros zászlóalj parancsnoka lett, amely 20., 24., 29. vadászzászlóalj kerékpáros századaiból és két honvéd kerékpáros századból jött létre.⁴⁸ 1917. október 24-én kezdődött meg a 12. isonzói csata, amelyet a központi hatalmak győzelme okán az olaszok csak caporettoi csoda néven emlegettek. A tervek szerint a nyolc osztrák-magyar és hét német hadosztályból álló, újonnan felállított német 14. hadsereg hajtja végre a főcsapást, majd ettől délre Boroevic seregcsoportja is támadásba lendül.⁴⁹ Az utóbbihoz tartozó, legdélebbre álló 1. Isonzó hadsereg feladata, a támadás mellett, minél nagyobb ellenséges erők lekötése volt.⁵⁰

Pottyondy zászlóaljával a tengerpart közelében nyomult előre: „*Monfalcone, Aquilea [Aquileia], Belvedere [Belvedere, Udine megye], Cradó [Grado] visszafoglalása az ő nevéhez fűződik*”. Ő tüzette ki a nemzeti zászlót az aquileai templomra – valószínűleg a híres gótikus katedrálisra –, „*melynek csodálattal adózott az ottani lakosság*”.⁵¹

5. ábra: A Wien csatahajó, amelynek parancsot adott Pottyondy egy velencei erőd lövetésére. Forrás: Circovich, Basilio/Wikipédia.

⁴⁸ Doromby – Reé (é n.) 442, 448. József főherceg 1933, 130, 165.

⁴⁹ Balla – Pollmann 2015, 313.

⁵⁰ Doromby – Reé (é n.) 268-271.

⁵¹ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

Ezután egy sajátos, haditengerészeti által támogatott szárazföldi hadműveletet irányított, amelyről, Pottyondy leírását leszámítva, szinte alig található említés. Feladata az újonnan elfoglalt lagúnák megtisztítása volt az ellenségtől. Különítményével, azaz „*géppuskás kerékpárosaival, tengerész ütegével és 2 önkéntes zászlóaljaival*” sorra kelt át a Tagliamento, Livenza és a Piave folyókon, amelyben segítette őt, hogy „*Windischgratz herceg [herceg Alfred Werand zu Windisch-Graetz, 1890-1972] flotillája felett*” rendelkezhetett. Visszaemlékezése szerint ő volt az, aki először jelentette a brit csapatok megérkezését az olasz frontra.

A hadműveletek datálását megkönnyíti, hogy tudjuk, a Wien és Budapest csatahajóknak a velencei Cavallino erőd lövetésére adott parancsot Pottyondy Károly.⁵² A két hajó 1917. október 30-án érkezett Cattaróból (Kotorból) Triesztbe, majd kapcsolódtak a piavei harcokba ágyúikkal, s legalább november 16-ig részt vettek a harcokban. Ezt erősíti meg az is, hogy Pottyondy kitüntetésfelterjesztésében is a november 1. és 16. közötti időszak harccselekményeire hivatkoznak. Végül ismert, hogy a Wient december 10-én éjjel 2 órakor egy olasz siklóaszád torpedói süllyesztették el, tehát ennél később sem történhettek a leírta.⁵³

Pottyondy Károlyt a 12. isonzói csatában nyújtott teljesítményének elismeréseképpen eredetileg az egyik legmagasabb kitüntetésre, a Lipót Rend lovagkeresztjére a hadiékítménnyel és a kardokkal terjesztették fel, de végül a frontparancsnokságon „csak” az Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon a kardokkal adományozását javasolták, amelyet 1918. január 23-án ítéltek meg a részére.⁵⁴

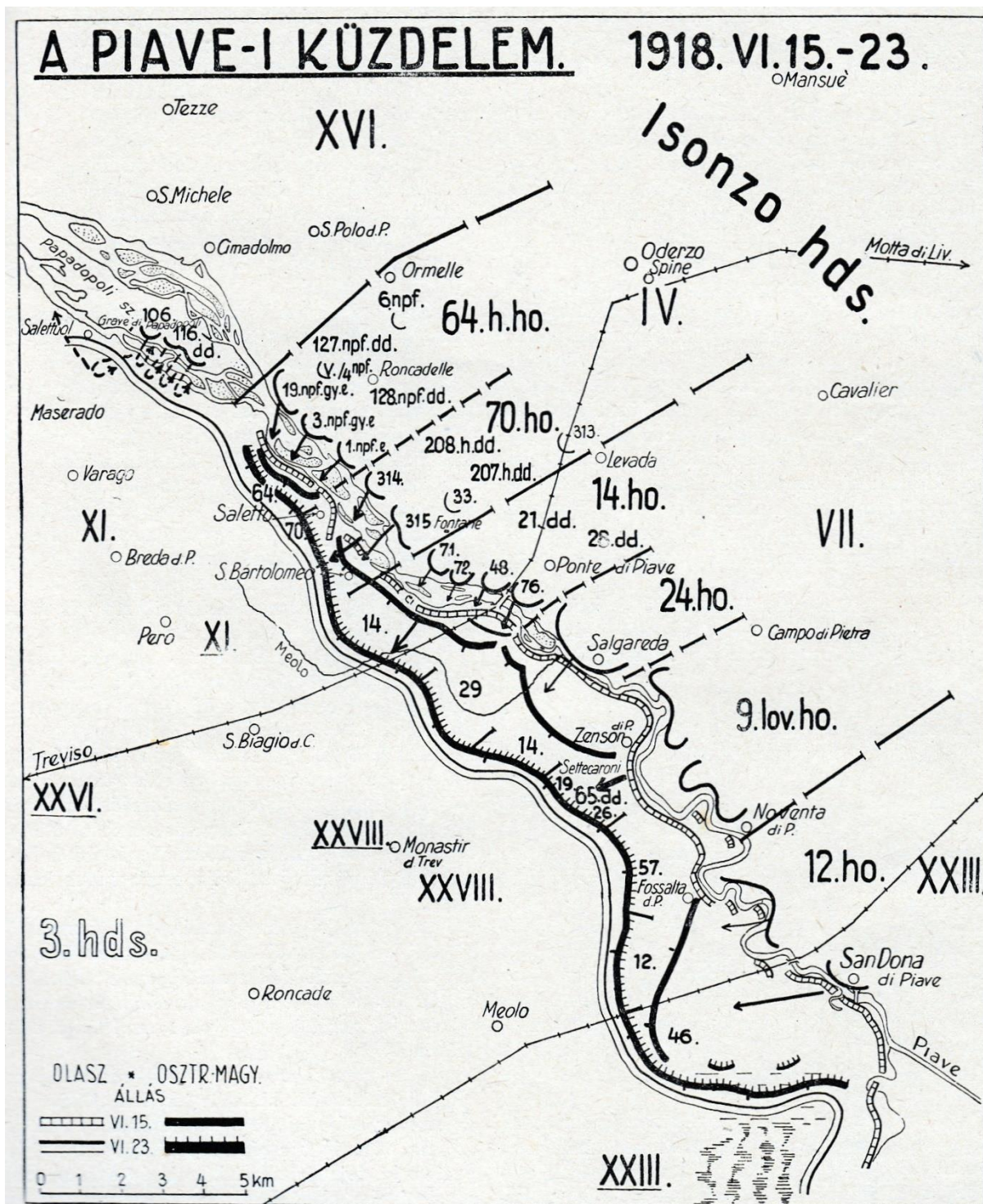
Végeredményben a caporettói csodának köszönhetően az ellenség egészen a Piave folyóig hátrált. 400 ezer „szétugrasztott” katonát (frontszökevényt) a hátsószámban szedtek össze az olaszok, akik ezen felül 294 ezer hadifoglyot, 30 ezer sebesültet és 10 ezer halottat veszítettek, valamint jelentős mennyiségű hadianyagot. Ezzel szemben a központi hatalmak vesztesége 70 ezer főre rúgott, ebből 5438 elhunyt és 24 976 sebesült volt a monarchia katonája.⁵⁵

⁵² Uo.

⁵³ KA Belohnungsantrag, Pottyondy von Szentmárton, Karl, 12./II. 1917., Csonkaréti 2002, 160-164.

⁵⁴ KA Belohnungsantrag, Pottyondy von Szentmárton, Karl, 12./II. 1917.

⁵⁵ Doromby – Reé (é. n.) 276.; Balla – Pollmann 2015, 314-315.

6. ábra: A piavei offenzíva. Forrás: Doromby – Reé, 283.

A Lipót Rendet ugyan 1917-ben nem nyerte el, de a következő évben igen. Ekkor már a soproni császári és királyi 76. gyalogezred III. zászlóaljának a parancsnoka volt.⁵⁶ Az említett zászlóaljat 1918 márciusában az újonnan létrehozott császári és királyi 106. gyalogezredhez

⁵⁶ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly

helyezték, amelynek a III. zászlóalja lett. Pottyondy Károly utolsó kitüntetésfelterjesztésén a 76. gyalogezred olvasható, de ugyanabban a rubrikában egy 106-os szám is található, amely feltehetően csupán iktatási pecsét, s nem a 106. gyalogezredre utal.⁵⁷ Mivel a soproni 76-osok történetéről szóló kortárs és korszerű munkák nem tesznek említést sem Pottyondyról, sem egy újonnan felállított, vagy erre átnevezett III. zászlóaljról,⁵⁸ ezért bemutatom, hogy milyen érvek alapján feltételezhető, hogy nem a 106-osok között küzdött. Az őrnagy világháborús szolgálatára való visszaemlékezése és a Lipót Rendre való felterjesztés haditett leírása alapján mindkét ezredben szolgálhatott. Pottyondy Károly azonban nem szerepel a 106-osok ezredkönyvének tisztai névjegyzékében és az említett 106/III. (volt 76/III.) zászlóalj parancsnokának is egy másik századost ad meg a munka.⁵⁹ Szintén a 76. gyalogezredben maradásának tényét erősíti az, hogy kitüntetésfelterjesztését a 76. gyalogezred felettes parancsnokságai bírálták el,⁶⁰ valamint az, hogy Piave-offenzíva idején – egy Délmagyarországban 1918-ban megjelent cikk szerint – a Spinózoláig nyomult előre.⁶¹ Ezen felül megemlítette a „Canal Zerot”, azaz a Canale Zerot, amely a San Biagio di Callalta mellett két ágra bomló Piavesella di Maserada csatorna Piavébe nem ömlő fele. Itt biztosan küzdöttek a 76-osok, habár Szabó László csatáról szóló kötete csupán az ezred másik két zászlóalját említette a június 15-én támadó egységek között.⁶² Az említett patakot és csatornát csupán egyetlen visszaemlékezésben találtam meg, amelyet egy 14. tábori tüzérezredben szolgált tiszt írt: ez az egység a 14. gyaloghadosztály parancsnoksága alá tartozott, mint ahogy a soproni 76-osok is.⁶³ A 106. gyalogezred ugyan szintén harcolt a térségben, de csak két nappal Pottyondy súlyos sebesülése után jutottak el Zenson di Piaveba,⁶⁴ amelytől pár kilométerre a 76-osok küzdöttek.

A kissé hosszás bevezető után kitérnék az említett Piave-offenzívára. Az osztrák-magyar hadsereg utolsó támadása az olasz fronton már eleve kudarcra ítéltetett, mert sem a Dél-Tirolból meginduló Conrad-hadseregcsoporthoz, sem az Isonzó-hadseregcsoporthoz, amelyben Pottyondy is harcolt, nem rendelkezett a szükséges túlerővel, valamint elégséges mennyiségű lőszerrel, miközben a legyengült katonák átlagosan 50 kilogramm testsúlyúak voltak. Az 1918. június 13-án megkezdődő támadás célja Velence és Padova elfoglalása volt, azonban a főerők két

⁵⁷ Doromby 1934, 195.

⁵⁸ Békési 2011.; Gere 1918.; Hegedűs 2010, 339-344.

⁵⁹ Doromby 1934, 211-212.

⁶⁰ KA Belohnungsantrag, Pottyondy von Szentmárton, Karl, 3./VII. 1918.

⁶¹ Délmagyarország, 1918. szeptember 18. 5.

⁶² Szabó 1986, 126-127.

⁶³ Schaller 1932.; Felszeghy – Reé 1938, 133.

⁶⁴ Doromby 1934, 204-205.

nappal későbbi megindulása után nem sokkal összeomlott az offenzíva. A Piave folyónál átkeléshez csoportosuló, összetorlódó katonák jó célpontot nyújtottak az olaszoknak, a felépített pontonhidakat folyamatosan lerombolta az ellenséges tüzérség. A XXIII. hadtest, amelyben a 76-osok is harcoltak, csupán pár kilométert jutott előre. A 18-án megáradt folyó másnap elsodorta a hadihidak nagyobb részét, így az uralkodó 20-án elrendelte a visszavonulást, amelyet pár nap alatt rendezetten végrehajtottak az osztrák-magyar csapatok.⁶⁵

A kudarc nem Pottyondy és társain múlt. Az őrnagy elsőként kelt át a Piave folyón, s kétszer segített hadihidat verni, miután az olaszok minden más átkelésre használható eszközt szétlőttek. Kitüntetésfelterjesztése nemcsak ezt említi meg, hanem azt is, hogy a zászlóaljának súlyos veszteségei ellenére kitartott, személyes bátorságának példája pedig átragadt katonáira is. Csapatával eljutott a Canale Zeroig, ahol június 18-án „15-szörös súlyos sebesüléssel esett össze.”⁶⁶ Pottyondy Károly mindezeknek köszönhetően elnyerte a Lipót Rend lovagkeresztjét a hadiékítménnyel és a kardokkal 1918. augusztus 22-én.⁶⁷

7. ábra: A Lipót Rend lovagkeresztje a hadiékítménnyel és a kardokkal. Bíró Ákos gyűjteményéből.

⁶⁵ Balla – Pollmann 2015, 317-320.

⁶⁶ HL Akvi 1920/3 HM lymb. Pottyondy Károly.; Hirn 1933, 19.; KA Belohnungsantrag, Pottyondy von Szentmárton, Karl, 3./VII. 1918.

⁶⁷ Délmagyarország, 1918. szeptember 18. 5.

Az emellett a Sebesülési Éremmel és a minimum három hónap frontszolgálat után járó Károly Csapatkereszttel kitüntetett őrnagy ekkor már szülővárosának honvéd csapatkórházában lábadozott, ahonnan október 26-án,⁶⁸ egy héttel az Osztrák-Magyar Monarchia számára a világháború végét jelentő fegyverszünet előtt gyógyultan távozott. Az ezt követő események bemutatása azonban már egy újabb tanulmány témája...

⁶⁸ Balla Tibor szíves tájékoztatása a csapatkórház Kriegsarchivban található anyaga alapján.; Délmagyarország, 1918. szeptember 18. 5.

IRODALOM:

Levéltári források:

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (HL), Budapest.

Kereszteltek anyakönyve, Ferencváros, Budapest, 1871.

Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (KA), Wien. (A budapesti HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltségének közvetítésével.)

Szeged palánki egyházi anyakönyvben kereszteltek anyakönyve, 1875. (A Familysearch oldalról.)

Sajtóforrások:

Az Ujság, 1907. január 9. 10.; 1916. április 23. 4.

Budapesti Közlöny, 1908. december 19. 2.; 1916. március 19. 1-2.; 1916. május 27. 2.; 1917. február 15. 1.; 1917. február 6. 4.; 1917. március 3. 3.

Délmagyarország, 1918. szeptember 18. 5.; 1943. július 9. 7.

Hadak Útján, 1983. március, 20.

Kecskeméti Közlöny, 1941. december 20. 9.

M. P: Szegedi magyar alakok. Pesti Napló. 1915. július 29. 10.

Pesti Hírlap, 1916. december 31. 16.

Pesti Napló, 1901. augusztus 22. 8.; 1908. október 20. 13.

Pécsi Napló, 1941. december 23. 6.

Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára, 1915. április 10. 375.

Szeged és Vidéke, 1907. január 22. 5.; 1917. április 26. 2.

Szegedi Híradó, 1891. szeptember 8. 5.

Szegedi Napló, 1896. november 3. 4.

Sz. Szigethy Vilmos: Elfogynak a szegedi dudások. Magyarság, 1925. szeptember 6. 31.

Egyéb forráskiadványok:

[sz. n.] (1842): Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien.

[sz. n.] (1859): Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien.

[sz. n.] (1896): Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1896. Wien.

[sz. n.] (1903): Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1903. Wien.

[sz. n.] (1904): Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1905. Wien.

[sz. n.] (1909): Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1909. Wien.

[sz. n.] (1910): Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1911. Wien.

József főherceg (1933): Ahogy én láttam. VI. kötet, Budapest.

Magyar Gábor (közzéteszi) (1887): A Kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló Szeged Városi Főgymnasium értesítője az 1886-87. tanévről. Szeged.

Nagy János (közzéteszi) (1889): A Szeged Városi Polgári Fiú-iskola tizenhatodik s a Közép Kereskedelmi Iskola negyedik évi értesítője az 1888-89. tanévről. Szeged.

Schaller László (1932): Szemben les a halál (A Piave partján.). Košice.

Walther Béla (közli) (1900): A Lőcsei M. Kir. Állami Főreáliskola értesítője az 1899-1900-ik tanévről. XXI. szám. Lőcse.

Walther Béla (közli) (1904): A Lőcsei M. Kir. Állami Főreáliskola értesítője az 1903-1904-ik tanévről. XXV. szám. Lőcse.

Szakirodalom:

Ajtay Endre (1933): A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története. 1914-1918. Szeged.

Ajtay Endre – Péczely László – Reé László (szerk.) (1936): A magyar huszár. Budapest.

Balla Tibor – Pollmann Ferenc (2015): Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918). In: Hermann Róbert (szerk.) (2015): Magyarország hadtörténete III. Budapest. 275-338.

Berkó István (szerk.) (1928): A Magyar Királyi Honvédség 1868-1918. Budapest.

Békési László (2011): Peresztegtől Taskentig és vissza.

https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/19/peresztegtol_taskentig_es_vissza. Utolsó letöltés: 2020. február 14. 00:23.

Csonkaréti Károly (2002): Császári és királyi hadihajók. Budapest.

De Sgardelli Caesar (szerk.) (1940). Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. Budapest.

Doromby József (1934): A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve. Budapest.

Doromby József – Reé László (é. n.): A magyar gyalogság, Budapest.

Felszeghy Ferenc – Reé László (szerk.) (1938): A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Budapest.

Gere Zsigmond (1918): Színes képek a 76-os bakák harcaiból. Bécs.

Hegedűs Elemér (2010): A császári és királyi 76. gyalogezred, Sopron háziezrede. In: Soproni Szemle, 2010/3. szám, 329-345.

Hirn László (1933): Negyvenhatosok fegyverben. Szeged.

M. Kir. Hadilevéltár (szerk.) (1937): A világháború 1914-1918. VII. kötet. Budapest.

Maruzs Roland (2018): Virtus dolgában töretlen. Budapest.

Pottyondy Gusztáv (1942): Magyar repülőterképek és hálózatok. In: Magyar Katonai Szemle, 1942/ 6. szám, 624-638.

Szabó László (1986): Piave 1918. Budapest.

Egyéb források:

Károly Pottyondy. <https://www.geni.com/people/K%C3%A1roly-Pottyondy/6000000046857581156>. Utolsó letöltés: 2020. február 5. 16:31.

KÉPEK:

1. kép: Pottyondy Károly őrnagy az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása idején. A szerző gyűjteményéből.

2. kép: Pottyondy Miklós, Károly bátyja rendőr tiszthelyettesként 1899-ben. Preidl Zoltán gyűjteményéből.

3. kép: A szegedi 46-osok Rohatinnál. Forrás: Ajtay 1933, 21.

4. kép: A 46-osok „ezredkönyve” és egy I. világháborús József főherceg sapkajelvény. A szerző gyűjteményéből.

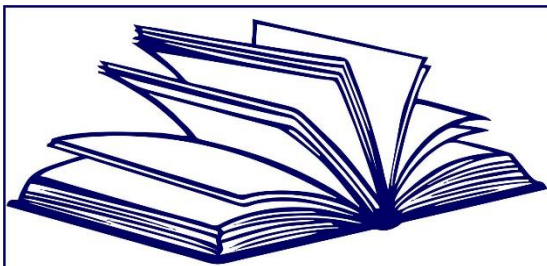
5. kép: A Wien csatahajó, amelynek parancsot adott Pottyondy egy velencei erőd lövetésére. Forrás: Circovich, Basilio/Wikipédia.

6. kép: A piavei offenzíva. Forrás: Doromby – Reé, 283.

7. kép: A Lipót Rend lovagkeresztje a hadiékítménnyel és a kardokkal. Bíró Ákos gyűjteményéből.

Abstract

In my study, I present the life of Colonel Károly Pottyondy of Szentmárton, born and died in Szeged. Performing a team officer career, he first did an outstanding service in the World War I and won high honours at the front, and then in 1919, he actively promoted the victory of the counter-revolution in his hometown. In the 1920s he was the commander of the Szeged Customs District, and for a short time was the captain of the Seat of the Chivalry Order in Csongrád County. After his retirement, he was an active figure in the public life of the town saving memories of the '19 counter-revolution, and a member of the jurisdictional committee. As part of his long life, he lived in the first years of the Kádár era. The choice of the subject, besides Pottyondy's significant military and public career, is justified by the 145th anniversary of his birth and the 100th anniversary of the founding the Chivalry Order.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Magyar–román kapcsolatok és az 1989-es „fordulat”

Vincze Gábor

Rezümé

2019 nyarán felkérést kaptam Farkas László Róbert igazgató úrtól, a szentesi Koszta József Múzeum vezetőjétől, hogy vállaljam el a következő időszak kiállítás kurátori feladatait. Mivel szakmai pályám első évtizedeiben sokat foglalkoztam az 1945 és 1989 közötti magyar–román párt- és államközi kapcsolatok, valamint Bukarest magyarságpolitikájának történetével, elvállaltam a felkérést. Az egyik első feladatomból az volt, hogy írjak meg egy olyan háttér tanulmányt, amelyben összefoglalom az 1989-es temesvári népfelkeléshez, és a bukaresti „fordulathoz” (melyet nevezhetnénk Ceaușescu-ellenes puccsnak vagy „átmentési forradalomnak” is) vezető utat. A december 22-i és a rákövetkező napok eseményeire részletesebben nem tértem ki, mert ez egy külön tanulmány feladata lenne. Mivel eredetileg nem tudományos publikációnak készült a szöveg, ezért mellőztem a hivatkozásokat. Az olvasó tájékoztatására a tanulmány végére egy ajánló irodalmat illesztettem.

A hullámszó magyar–román kapcsolatok

A romániai magyar kisebbség 1945 utáni történetét és Bukarest magyarságpolitikáját több korszakra lehet bontani. Az első korszak (a '80-as évekből visszatekintve „aranykorszak”) 1945 és 1948 közé tehető. Ekkor még kvázi oktatási autonómiával rendelkezett az erdélyi magyarság, 1947-ig létezett a saját szövetkezeti hálózata, 1948 nyaráig a felekezeti iskolák is működtek. Az államközi kapcsolatok is viszonylag jónak mondhatók annak ellenére, hogy számos vitás kérdést (vagyonjogi problémák, a kolozsvári magyar konzulátus visszaállítása stb.) nem sikerült megoldani.

Az 1948-ban elkezdődött sztalinizálási folyamat az erdélyi magyarságot is sújtotta, ráadásul az 1950-es évek elejétől egy „lassan lopakodó” nacionalizálási folyamat vette kezdetét, amelynek számos magyar intézmény esett áldozatául. 1948-ban államosították a magyar felekezeti iskolákat (is), aminek következtében több helyen megszűnt az önálló magyar nyelvű középfokú oktatás. 1948-ban még magyar nyelvű önálló művészeti főiskola létesült Kolozsváron, de már 1950-ben összevonták a helyi hasonló román intézménnyel. 1948-ban magyar nyelvű mérnökképzés indult, de 1954-ben föl is számolták. Közben a Bolyai Tudományegyetemről sorra bocsátották el a magyar állampolgárságú vendégprofesszorokat – majd több erdélyi magyar professzort letartóztattak.

1949-ben ugyan – hosszú vita után – Kolozsváron megnyílhatott egy kvázi-konzulátus („útlevelehivatal” néven), de azt egyik napról a másikra 1955-ben bezáratták. 1948 és 1956 között valóságos vasfüggöny húzódott a két ország között – a ki és beutazást szigorúan gátolta Bukarest. Csak 1956 nyarán változott a helyzet, amikor megszüntették a vízumkényszert, majd ősztől személyigazolvánnyal is át lehetett utazni – de október 23-án ismét legördült a vasfüggöny.

Az 1956-os forradalomra hivatkozó megtorlás erőteljesen érintette a magyar kisebbséget (elsősorban az értelmiséget), 12 kivégzett mártír, és több ezer bebörtönzött jelezte Bukarest bosszúszomját. Az 1945 utáni romániai magyarságpolitika egyik mélypontja az 1957–58-tól 1965-ig terjedő időszak volt, amikor a Gh. Gheorghiu-Dej vezette Román Munkáspárt nyíltan magyarellenes politikát folytatott (ennek következtében egyebek mellett teljesen felszámolta az önálló magyar középfokú oktatást).

A magyar és román párt- és államközi kapcsolatok is változatos képet mutattak 1956 után. A forradalom leverését követően Kádár úgy érezte, lekötöztette a román pártvezetést, amiért az anyagi támogatást nyújtott számukra, ráadásul egy kis időre „befogadta” a Nagy Imre-csoportot. A hírhedt, 1958. februári romániai körútja során kijelentette, hogy nagyon meg van elégedve a romániai nemzetiségpolitikával, az ottani magyarság helyzetével. Abban az évben éppen 10 magyar akasztottak fel...

Az 50-es évek végén, 60-as évek elején a magyar pártvezetés ingerküszöbét nem érte el a Romániában folyó magyarellenes politika híre. (A korabeli diplomáciai jelentésekben elvéve olvashatók ezzel kapcsolatos információk.) A magyar iskolarendszer szinte teljes felszámolása vagy az egyházüldözés számukra természetesnek tűnhetett.

Kádár eleinte pozitívan fogadta Nicolae Ceaușescu hatalomra jutását, de évről évre egyre gyanakvóbb lett vele szemben. Rájött, hogy a román pártvezér ígéreteiben nem lehet megbízni. Ráadásul a román „különutas politika” sem tetszett neki (például az, hogy Bukarest kilépett a KGST-integrációból, és 1968-ban elítélte Csehszlovákia lerohanását). Ebben az időben a bukaresti magyar diplomaták egyre pontosabb jelentéseket küldtek Bukarest taktikázásáról, húzd meg-ereszd meg politikájáról. Kádár már 1972-ben is csak erőteljes moszkvai nyomásra volt hajlandó elmenni Bukarestbe, hogy aláírja az évekkel korábban lejárt „barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés” meghosszabbítását.

Ami a magyarságpolitikát illeti, Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülése után pár évvel, 1968-ban számos engedményt tett a magyar (és a német) kisebbségnek. (Önálló nemzetiségi könyvkiadót hoztak létre, új magyar hetilapok indulhattak, elkezdődött a magyar nyelvű TV-adás, számos, korábban románosított középiskola ismét önálló, magyar tannyelvű iskolaként működhetett tovább stb.). Az „engedmények politikája” nem tartott soká. 1971-ben megszigorították az erdélyi magyar helységnevek használatát (bizonyos települések neveit csak románul volt szabad leírni). 1973-ban nyíltan diszkriminatív oktatási törvényt vezettek be. (Az általános iskolákban a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásban az V. osztály indításához minimum 25, a középfokú oktatásban pedig 36 jelentkezőre volt szükség. Ezzel szemben mindazon községekben, ahol az „együttélő nemzetiségek” nyelvén működő iskolák léteztek, függetlenül a tanulók létszámától, román előadási nyelvű tagozatokat, vagy osztályokat kellett létesíteni.) 1974-ben újabb diszkriminációs rendelet jelent meg: az elsőfokú rokonok kivételével tilos lett magánszemélynek külföldi állampolgárt elszállásolni. Egy évvel később azonban annyiban módosult a rendelet, hogy a „román etnikai eredetű” külföldieket be lehet fogadni. Ennek a nyíltan diszkriminatív jogszabálynak a módosítását az elkövetkező másfél évtizedben nem sikerül elérnie a magyar diplomáciának...

A magyar értelmiség egy részének „ébredése”, az ellenzéki attitűd formálódása

A magyarellenes politikáról sokáig semmiféle információ nem jutott el Magyarországra és Nyugatra (leszámítva a helyszínen megforduló turisták, rokonok, érdeklődők személyes beszámolóit). A romániai kommunista magyar értelmiség egy jó ideig támogatta Ceaușescu rendszerét, hitt a szocializmus eszméjében, és abban, hogy a rendszer – minden hibája ellenére – előbb-utóbb lehetővé teszi, hogy az erdélyi magyarság valóban egyenjogú állampolgára legyen Romániának.

Az első értelmiségiek, akik régi baloldali múlttal rendelkeztek, ennek ellenére szembefordultak a hatalommal, Király Károly (1968 és 1973 között Kovászna megye elsőtitkára, az RKP KB tagja), Takács Lajos (a Bolyai Egyetem utolsó rektora, majd az Államtanács tagja) és Tóth Sándor egyetemi professzor voltak.

Elsőként Tóth Sándor állított össze egy „helyzetjelentést” (korábban Budapestre telepedett barátja, Tordai Zádor kiegészítésével), melyet „Lázár György” álnéven juttatott ki nyugatra. Ez 1977 tavaszán a párizsi *Irodalmi Újság*

mellékletében jelent meg *Jelentés Erdélyből* címmel. Erre a nyugati médiumok hamar fölfigyeltek. Jórészt e jelentés alapján készült el Schöpflin György londoni politológus elemzése is, mely a Minority Rights Group kiadásában 1979-ben jelent meg angol nyelven. 1978 elején Takács Lajos írt egy terjedelmes memorandumot, melyben részletesen összefoglalta a magyar kisebbség sérelmeit. Ez hónapokon belül kijutott nyugatra, már áprilisban ismertette a *The Times*, a *The Guardian* és a *Financial Times*. 1979-ben a „Lázár György”-jelentéssel együtt ez is megjelent az amerikai magyar emigráció által kiadott, *Witnesses to Cultural Genocide. First-Hand Reports on Romania's Minority Policies Today* című kötetben. A harmadik, ilyen jelentős dokumentum (pontosabban több, a pártvezetésnek címzett beadvány, levél) az akkor már félre állított, korábban a pártelithez tartozó, de Ceaușescu magyarságellenes politikája, és személyi kultusza miatt kiábrándult Király Károlyé volt – tulajdonképpen ő juttatta Nyugatra a fenti két dokumentumot is, hogy felhívja az ottani közvélemény figyelmét az erdélyi magyarság elnyomására.

Meg kell végezetül említeni még egy dokumentumot, melynek szerzője (szerzői?) máig ismeretlen. A „62-ek levelének” emlegetett, a román „baráti” értelmiségieknek címzett „nyílt” levél szintén az 1970-es évek második felének magyarellenes sérelmeit taglalja. A „panaszlevél” nyelvezete alapján egy (vagy több) baloldali magyar értelmiségi gyanítható szerzőként, ez is bekerült a *Witnesses to Cultural Genocide*-kötetbe.

A fiatalabb, már a kommunista rendszerbe született, és ott szocializálódott nemzedék számos tagja azonban már nem csak a magyarságellenes politika, a személyi kultusz, a „marxizmus eszméinek megcsúfolása” miatt fordult szembe a rendszerrel, hanem magát a kommunista rendszert és eszmét utasította el.

1982. március folyamán Nagyváradon készült el az *Ellenpontok* című „szamizdat” folyóirat első száma (1981. decemberi dátummal). Hárman szerkesztették: Ara-Kovács Attila nagyváradai filozófia- és Tóth Károly Antal földrajz szakos középiskolai tanárok, valamint Szócs Géza ismert kolozsvári költő. A második szám áprilisban, a harmadik májusban, a negyedik júniusban készült el, majd pedig az ötödik júliusban, a hatodik augusztusban. Ezeket a számokat csupán mintegy fél-fél tucat példányban sokszorosították írógéppel, de a szövegüket utólag (az első három számét augusztusban) a Szabad Európa Rádió magyar adásában beolvasták, ezáltal széles körben ismertté váltak. A hetedik és nyolcadik szám már mintegy ötven-ötven példányban készült el, ezeket a szerkesztők barátaikon keresztül „osztották” szét – szűk körben. Végül 1982 szeptemberi dátummal napvilágot látott a szerkesztőség tagjainak egy *Memoranduma és Programjavaslata*, melyet a Helsinki Értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőikhez címeztek. (Tulajdonképpen ez az illegális folyóirat 8. száma.) Az *Ellenpontok* jelentőségét az adja, hogy ez volt Románia egyetlen, helyben készített illegális kiadványa, (a mások magyar nyelvű „szamizdat”, a Kolozsváron 1988-ban és 1989-ben szerkesztett *Kiáltó Szó* példányait Budapesten nyomtatták, onnan csempészték vissza Erdélybe), másrészt sikerült a nyugati közvélemény figyelmét fölkelteni az erdélyi kérdésre. Román nyelvű szamizdat nem létezett.

Az *Ellenpontoknak* – a SZER-nek köszönhetően – óriási visszhangja lett. Az egyik – magyarországi – következménye az volt, hogy a magát „demokratikus ellenzéknek” aposztrofáló, kis létszámú, „belpesti” neomarxista/polgári radikális „ellenzékieskedő” csoport fölfigyelt az erdélyi magyarság jogfosztott helyzetére és attól kezdve mind intenzívebben foglalkozott ezzel a kérdéssel. Ara-Kovács Attila az emigrációját követően Budapestről szervezte meg az *Erdélyi Magyar Hírügynökség* nevű illegális információs, „hírszerző” hálózatát, amely 1989 végéig igyekezett minden magyarellenes jogsértésről tudósítani a hazai és a nyugati közvéleményt. Az *Ellenpontok* megjelenésének másik következménye az volt, hogy a magyar pártvezetés sem dughatta többé a homokba a fejét, kénytelen volt – ha óvatosan, tétován is – az erdélyi magyarság kérdésével foglalkozni. A három szerkesztő közül elsőként Ara-Kovács Attilának engedték meg magyar részről, hogy áttelepedjen (hamarosan meg is bánták, mert ő egyből csatlakozott a „demokratikus ellenzékhez”), majd Tóth Károly Antal távozhatott a családjával – a magyar hivatalosságok a „külső kapcsolatokkal” nem rendelkező tanárt nehezen engedték be, 1984-ben. Szócs Géza 1986-ban telepedhetett át Magyarországra (mint Herder-ösztöndíjas költő, az ismeretségének köszönhetően távozhatott Erdélyből).

A párt- és államközi viszony látványos romlása és magyarellenes propaganda-háború

Tulajdonképpen már az 1970-es évek közepén sem volt jónak mondható a két állam- és pártvezetés viszonya. Ezt látványosan mutatta az, hogy az 1972-es bukaresti magas szintű találkozó után öt évnek kellett eltelnie, hogy a két pártvezető személyesen találkozzon egymással. Az 1977. júniusi Debrecen–nagyváradai találkozót csak hosszas előkészítés után sikerült nyélbe ütni, ugyanis Kádár kikötötte, hogy csak akkor hajlandó leülni Ceaușescuval, ha a szakértők előzetesen néhány konkrét kérdésben meg tudnak egyezni. Ennek köszönhetően ekkor érte el a magyar diplomácia a legnagyobb sikerét: a jó tíz éve szorgalmazott kolozsvári főkonzulátus létrehozását. (Ezen kívül sikerült elérni a kishatár-sáv 30 km-re történő kibővítését – bár a románok abból mondvacsinált okokra hivatkozva Szatmárnémetit, Nagyváradot és Aradot kivették.) A főkonzulátus megnyitásának nem csak szimbolikus jelentősége volt (Erdély magyar szellemi központjában működött), hanem gyakorlati is: az ott szolgáló diplomaták intenzív kapcsolatot tartottak a helyi magyar értelmiségi elittel, ezáltal is pontosabb információkkal tudták ellátni a budapesti pártközpontot és a külügyminisztériumot. Persze ezt a román Securitate is tudta...

A látszólagos jó viszony ellenére az 1980-as évek elején egyre komolyabb feszültség keletkezett a két „szocialista” ország között. A kádári cenzúra évtizedeken keresztül megakadályozta, hogy az erdélyi magyarság helyzetével foglalkozó cikkek megjelenhessenek. Amikor azonban az 1970-es évek második felében Romániában napvilágot látott egy-egy igen durva, magyarellenes, történelemhamisító kirohanás, megjelenhetett néhány erre adott, óvatos reflektálás. (Például Illyés Gyulának a *Magyar Nemzet* 1977 végi és 1978 eleji számában megjelent, óvatos hangú esszéje – melyre durva román válasz érkezett...) A román vezetés taktikája az volt, hogy letagadta, miszerint Romániában rendszeresen megjelenének durva magyarellenes kirohanások (évről évre, hónapról hónapra egyre sűrűbben lehetett ilyenekkel találkozni!), a szórványosan felbukkanó magyar reagálások miatt azonban nyíltan fenyegetőztek a kétoldalú kulturális kapcsolatok megszakításával.

A „bili” 1982 tavaszán borult ki. Ekkor jelent meg a boltokban egy harmadrangú, de patológiusan magyargyűlölő írócska, Ion Lăncrăjan *Cuvînt despre Transilvania (Beszéd Erdélyről)* című pamfletje, melyben név nélkül ugyan, de magát Kádár Jánost is megvádolta „irredentizmussal”. A magyarellenes kirohanásoktól hemzsegő mű nagy felháborodást váltott ki az erdélyi magyar és a magyarországi értelmiségből. A Nagyváradról áttelepedett Köteles Pál válaszolt először erre a szennymunkára. A *Tiszatáj* 1982. szeptemberi számában megjelent válasza (*Töprengés egy torzkép előtt*) mértéktartó, de határozott hangú volt. A megjelent, és az első órákban még el nem kapkodott számokat hírek szerint a belügy összeszedette, a szegedi pártbizottság kezdeményezte a folyóirat főszerkesztőjének felmentését. (Vörös László ekkor ezt még megúsza, csak négy évvel később menesztették.) A másik – a hatalom által jóváhagyott – válasz Száraz György esszéje volt (*Egy különös könyvről*). Szintén mérsékelt hangvételű, ám a szerző a szöveget egyeztetette Aczél György „kultúr papával”. Bár erről senki sem tudott, de a kortársak ezt tekintették a hatalom „hivatalos” reagálásának.

A Lăncrăjan-pamflet megjelenése után eldurvult a két ország közötti (v)iszony. Romániában tervszerűen, hónapról hónapra közöltek különféle orgánumban magyarellenes kirohanásokat (egy részüket „tudományos” közleménynek álcázva). Mindezekre magyar válasz alig érkezett/érkezhetett, ugyanis Kádár és köre még a nyolcvanas évek közepén is azt a rögeszmét hangoztatta, hogy a román nacionalizmusra nem felelhetünk „magyar nacionalizmussal”. Mindezt akkor hangoztatták, amikor egy titkos felmérés szerint a hazai középiskolások többsége nem tudta, hogy élnek a szomszédos országokban magyarok, és milyen nyelven beszélnek a székelyek! (Az állambiztonság még mindig gyanakodva figyeltette azokat a magyar értelmiségieket, akik rendszeresen jártak Erdélybe és aggodalommal töltötte el őket az ottani magyarság elnyomatása. Az „Erdély-járó” ifjúságot, akiknek legnagyobb része egyetemista volt, „veszélyes nacionalistáknak” tartották...)

1986. végén jelent meg az MTA kiadásában a három kötetes *Erdély története*, amely az utóbbi fél évszázad első komoly történeti összefoglalója volt. (Az elkészítésére még 1973-ban született párthatározat!) Ennek ürügyén még jobban fölerősödött a magyarellenes romániai propaganda-hadjárat és tartott változatlan intenzitással 1989 decemberéig.

Az utolsó év – a hidegháború visszatérése

1989-ben a magyar–román párt- és államközi kapcsolatok évtizedek óta nem tapasztalt mélységbe süllyedtek. A „létező szocializmus” két országa hiába volt egy katonai szövetség (a Varsói Szerződés) és egy gazdasági integráció (a KGST) tagja, viszonyukat a kutya-macska barátság jellemezte. Az egyre vadabb román médiahadjáratra a nyugati és a „szocialista” sajtó is felfigyelt. Ekkor egyébként már igen rossz volt Románia nyugati megítélése, egyre több cikkben foglalkoztak a magyar kisebbség durva elnyomásával, a neosztalinista, szélsőségesen sovinizta diktatúra újabb és újabb intézkedéseivel. 1988 tavaszán nyilvánosságra került a „Conducător” újabb örült ötlete, az ún. „település-szisztematizálási” (közkeletű nevén falurombolási) terv, mely nagy felháborodást váltott ki külföldön is. 1988. június 27-én Budapesten hatalmas (a belügy által ötvenezresre, a szervezők által százezresre becsült) tömegdemonstráció volt, melyen a fenti örült terv ellen tiltakoztak az anyaországi, valamint a Romániából addig elmenekült magyar és román résztvevők. Válaszul másnap Bukarest bezáratta a kolozsvári magyar főkonzulátust, a diplomatákat pedig kiutasította az országból – ami páratlan lépés volt a „szocialista blokk” történetében.

A falurombolási terv végrehajtása 1989 első felében is foglalkoztatta a magyar diplomatákat. Az 1980-as években Budapestre küldött magyar diplomáciai jelentésekből is kitetszik, a nagykövetség és a főkonzulátus munkatársai pontos és részletes információkkal rendelkeztek a romániai állapotokról. Természetesen ezeket a jelentéseket csak egy szűk kör ismerhette, 1989-ben azonban megváltozott a helyzet. A budapesti vezetés egyes jelentések anyagait kiszivárogtatta, minek köszönhetően a külügyminisztérium háttérintézménye, a Magyar Külügyi Intézet folyóirata, a *Külpolitika* 1989 tavaszán kiadott egy tematikus Románia-számot, melyben terjedelmes tanulmány foglalkozott egyebek mellett a „falurendezéssel”.

A romló (sok esetben elviselhetetlen) életkörülmények, valamint az újabb és újabb magyarelles intézkedések (a végzős magyar egyetemisták színromán vidékre történő kihelyezésétől a magyar nyelvű oktatás elrománosításáig) egyre nagyobb tömegeket készítettek arra, hogy elhagyják szülőföldjüket. A tömegessé váló menekülthullám természetesen a magyar diplomáciát, illetve a budapesti illetékeseket is foglalkoztatta. A növekvő migrációs szándéokra már a nyolcvanas évek közepén fölfigyeltek az illetékesek. Ekkor azonban még az volt a gyakorlat, hogy szigorúan csak családgyesítés címén lehetett Magyarországra áttelepedni, és ha valaki nem tudott fölmutatni egy közeli rokont, magyar részről nem járultak hozzá az áttelepedéséhez. (Kivételt csak ritkán tettek: például Tamás Gáspár Miklósnak 1975-ben még visszautasították az áttelepedési kérelmét, de két év múlva – föltehetően „illegalista” múltú kommunista szüleire való tekintettel – „magas pártfogói”, Knopp András, és a háttérből valószínűleg maga Aczél György, lehetővé tették az áttelepedést.) Sokan a menekülésnek azt az útját választották, hogy „álházasságot” kötöttek magyar állampolgárságú személlyel és így tudták elhagyni Romániát. A fenti gyakorlat miatt a nyolcvanas évek közepéig évente mintegy 3–400 személy tudott csak Magyarországra legálisan áttelepedni, azt követően pedig ez a szám lassan növekedni kezdett, de így is csak pár ezer főről volt szó, mely szám hamarosan eltörpült „az útlevelemmel jogellenesen Magyarországon tartózkodó román állampolgárok”, illetve a „zöldhatáron” átszököttek számához képest. (Az erdélyi magyar kollektív emlékezetben tapasztalatom szerint nagyságrendekkel nagyobb szám él a nyolcvanas évek közepe előtt hivatalosan áttelepedettek számát illetően, ám ez nem felel meg a valóságnak.) Magyar részről ennek a „szigorúságnak” az volt az oka, hogy nem szerették volna, ha a románoknak sikerülne Erdélyt „magyartalanítani”, ha a magyarság úgy „eltűnne”, mint a zsidók és a szászok, svábok. Ráadásul az is aggasztotta Budapestet, hogy a kitelepedők jelentős része humán értelmiségi, pedagógusok, irodalmárok, sőt még lelkészek is akadtak az áttelepedők között – tehát pont az a társadalmi csoport kezdett fogyatkozni, mely az identitás megőrzésében fontos szerepet játszott. A gyökeres változás 1988-ban következett el, amikor a magyar párt- és állami vezetésnek szembesülnie kellett a menekültek növekvő számával. (Az MSZMP Központi Bizottság Külügyi Osztálya már 1988. január 26-án kidolgozott egy határozat-tervezetet a menekültkérdés rendezésére, melyet a Politikai Bizottság február 9-én elfogadott. Ekkor még az volt az álláspont, hogy „menekült státuszt ne adjunk. A kérelmezők ügyét egyénileg elbírálván kiadható a lakhatási és munkavállalási engedély, s lehetővé kell tenni egészségügyi és iskolai

ellátásukat. Világossá kell tenni, hogy külföldi állampolgárok politikai tevékenységet nem folytathatnak, egyesületet nem alapíthatnak.”)

Mivel ezt a kérdést már nem lehetett a szőnyeg alá söpörni, némi hezitálás után (ugyanis korábban elképzelhetetlen volt, hogy – úgy, mint Görögország vagy Chile esetében, ahonnan kommunista menekülteket fogadtak be –, egy „szocialista” országból származó illetőnek politikai menedékjogot adjanak) a Romániából érkezetteket – miután 1989. február végén Magyarország is csatlakozott a genfi menekültügyi konvencióhoz – politikai menekülteknek nyilvánították. Legalábbis azokat, akiket nem adtak vissza a román hatóságoknak. Hogy összesen hány erdélyi magyar (vagy más nemzetiségű) „szökevény” toloncoltak ki, azt sajnos nehéz lenne megmondani. Arról van szó ugyanis, hogy a Menekültügyi Hivatal vagy a belügyminisztérium illetékes hivatala (a KEOKH) több esetben nem is szerzett tudomást a kitoloncolásról, mert azt „elintézte” a határőrség helyi parancsnoka. Mindenesetre a menekültek egy részét (Fényi Tibor újságíró szerint legalább minden negyediket) a magyar hatóságok visszatoloncolták Ceaușescu Romániájába, ahol az átadottakkal nagyon brutálisan bántak el. (A Külügyminisztérium Konzuli Főosztálya már egy 1988. január 18-i feljegyzésében arról tájékoztatta a külügyminisztert, hogy a kiutasított román állampolgárokat „a magyar határőrizeti szervek tapasztalatai szerint [...] igen durván, már közvetlenül a határátkelőhely román oldalán alkalmazott fizikai bántalmazással fogadják [...] s más forrásokból származó információink további megtorló intézkedésekről, rendkívül szigorú büntetésekről (pl. kényszermunka) számolnak be.”) Ez óriási felháborodást váltott ki Magyarországon, és a lassan erősödő ellenzéki mozgalmak, pártok igyekeztek fölemelni a szavukat, felhívni a közvélemény figyelmét erre az aljasságra.

A másik kérdés, amely nem csak az érintetteket, tehát az erdélyi magyarságot, hanem a magyar közvélemény jobbik felét (mely figyelemmel kísérte a magyar kisebbség mind rosszabb sorsát) is aggodásra készítetett, az a magyar oktatás elrománosítása, fokozatos felszámolása volt. A magyar nyelvű iskolák, osztályok számának lassú csökkenésére, a magyar nyelvű oktatás kereteinek szűkítésére, a magyar értelmiség utánpótlásának mesterséges akadályozására (az ötvenes éveket leszámítva) mindig is odafigyeltek a magyar diplomaták. „Szemmel láthatólag, az erőszakos asszimiláció a legérzékenyebb ponton, a nemzetiségi oktatás frontján lendül támadásba.” – olvasható Martin Ferenc nagykövet egyik 1973-as jelentésében. A helyzet fokozatosan romlott. A nyolcvanas évek közepén sorra számolták fel a még tiszta magyar osztályokkal működő középiskolákat, román osztályokat hozva létre bennük, majd az újabb „trükk” az volt, hogy a magyar tanítási nyelvű általános iskolákhoz magyarul nem tudó román pedagógusokat helyeztek ki, ezzel fikcióvá változtatva a magyar nyelvű oktatást. A magyar nyelvű oktatással kapcsolatos konkrét sérelmekről a magyar diplomaták névtelen „kapcsolatai” számoltak be. A diplomáciai iratokban nagyon ritkán nevesítik az informátort, nyilván ezzel is védeni akarták őket. Emiatt csak sejtéseim vannak arról, hogy kik voltak azok, akik rendszeresen informálták a nagykövetséget, illetve a főkonzulátust. (Úgy tűnik, hogy a romániai magyar elitértelmiség jelentős része „informátor” volt, illetve szorosabb-lazább kapcsolatban állt a magyar diplomatákkal. A jelentésekből az is látszik, hogy elsősorban a Székelyföldről – azon belül Háromszékről, mely legközelebb van Bukaresthez – és Kolozsvárról rendelkeztek a legtöbb konkrét információval a diplomaták, a Partiumban és a Bánságban nem igen voltak kapcsolataik.)

A két állam viszonya 1989 közepére a korábban elképzelhetetlen szintre süllyedt. Persze aki csak egy kicsit is tisztában volt a Ceaușescu-rezsim jellegével, nem gondolhatta, hogy a helyzet javulni fog – sőt, további romlásra lehetett számítani. Az 1988. augusztus 28-i Grósz–Ceaușescu találkozó is a süketek párbeszédének bizonyult, akárcsak a különböző szintű számos kétoldalú diplomáciai tárgyalások. (Grósz a legszűkebb pártvezetés és a külügyi vezetés is igyekezett lebeszélni a teljesen értelmetlen találkozóóról, de ő megmakacsolta magát. A „megbeszélésről” visszatérve, a Szegeden adott TV-interjúban természetesen nem ismerte el, hogy semmi értelme sem volt találkozni Ceaușescuval...) Az olyan semmitmondó kijelentések, mint amelyet Szűts Pál 1989. június 2-i jelentésében olvashatunk („a találkozó végén kölcsönösen megerősítettük azon szándékunkat, hogy a tevékenységünkkel a lehető legrövidebb időn belül kedvező feltételeket biztosítsunk kétoldalú kapcsolataink fejlesztésének”), csak arra volt jó, hogy a látszatot fenntartsa. Annak

látszatát, hogy két (már réges-rég nem „testvéri”, az utóbbi években már nem is „baráti”) szomszéd ország még képes valamilyen szintű párbeszédet folytatni egymással. Még ha sok értelme nincs is...

DOKUMENTUMOK

Fényi Tibor budapesti újságíró cikke a Magyarországra menekült erdélyiek visszatoloncolásáról. Budapest, 1989. április.

[...] Magyar határőrök a közelmúltban többször nyilatkoztak a lapokban, hogy nem láttak olyat, hogy a román kollégák bárkit is bántalmaztak volna. Onadi János hadnagy a Népszabadság január 12-i számában elmondja, hogy „amikor 10 méterre tőle egy fiatal férfit meg egy nőt elfogtak, azon kívül, hogy megbilincseltek őket és átkutatták őket, mást nem látott”. A gyulai Kiss József százados szavaiból is a román fegyvertársak iránti megbecsülés hallatszik ki: „Én adtam át a román őrsparancsnoknak 1988. június 14-én Biebel Eduárd nevezetű temesvári román (?? – F. T.) fiatalembert, akit az a revolver agyával háromszor tarkón ütött. Ezt én azonnal jelentettem saját feletteseimnek, akik megtették a megfelelő intézkedéseket. Azóta az őrsparancsnok eltűnt innen, és újabb atrocitás nem is fordult elő többet.” Hogy menekültek makacsul állítják, hogy kegyetlenül verik a kitoloncoltakat? Erre Dóka Ferenc alezredes (aki a Népszabadság szerint „nem tud ingerültség nélkül beszélni erről a témáról”) kijelenti az újságírónak, hogy nem kell hinni nekik, figyelembe kell venni, hogy „ez csak közvetett bizonyíték”, a történeteket „csak” menekültek „hozzák magukkal”, akik „mindenképpen maradni szeretnének” – vagyis ne csodálkozzunk rajta, ha füllentenek, sugallja. A kör tehát bezárul. Mi nem láttunk semmit, aki ilyet mond, az hazudik. Igaz, hogy Pacepa ezredes szerint a Securitate gyilkoltat kint és bent, igaz, hogy még a diplomáciai mentességű magyar kereskedelmi tanácsost is törbe csalják, igaz, hogy hamis vádakkal emberek ezreit zárják börtönbe, igaz, hogy a magyaron kívül még a saját kultúrájukat is szisztematikusan elpusztítják, igaz, hogy Szűrös Mátyáson keresztül atombombával fenyegetik Magyarországot – de azt meg kell hagyni, a határsértőkkel igazi úriemberek!

Végül is hány menekültet adnak vissza e belügyi szervek? A Demokrata Fórum nyilatkozata a határon útlevel nélkül átszököttek feléről beszél, amit hivatalos nyilatkozók számsorokat emlegetve ingerülten utasítanak vissza. Adataikból az derül ki, hogy a határmenti megyék külön-külön úgy 15-16%-ot toloncolnak ki. Mielőtt azon gondolkodnánk, hogy ez sok, vagy kevés, vizsgáljuk meg a számokat! Mivel a Nyílt levél csak a zöld határon szököttekről beszél, a BM-adatokból is csak ezekre figyeljünk.

Hajdú-Bihar megyében az igazgatásrendészeti osztályvezető azt mondja, hogy a 2.415 szökött menekültből 496-ot adtak vissza, „ez legfeljebb 15%”. (Népszabadság, január 12.) Nem bizalmatlanságból számoltam utána, csupán a rend kedvéért, s kiderült, a 496 nem „legfeljebb 15%”, hanem 20,5. A Békés megyei rendőrkapitány úgy tudja, hogy 2.000 menekültből 400-at „irányítottak vissza” (ami 20%), ám másnap helyettese már csak a kitoloncoltak 16%-áról tud, 2.300 menekültből 370-ről. Csongrád [megye belügyi illetékeseinek] első nyilatkozataiban 639 főből 137 a kiutasított (21,5%), de itt a kitoloncolt szököttek aránya lényegesen nagyobb lehet, mert a 639-ben benne vannak a szabályosan, útlevelemmel érkezettek is. [...] Összesítve tehát, legalább minden negyedik Magyarországra szökött menekültet visszaadtak, megbilincselve az előzékeny román hatóságoknak. Ezek a Belügyminisztérium számai. Mutatják, hogy általánosan elterjedt gyakorlatról volt (?) szó. Ezért kissé túlzottnak tartom Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes eufémizmusát, aki egy újságíró hitetlenkedő kérdésre, hogy tényleg igaz lehet, hogy a magyar hatóságok visszaadnak menekülteket, így válaszolt: „Volt már rá példa.” (Magyar Hírlap, december 19.) [...]

Kiegészítés:

Részletek a Menedék Bizottságnak a Romániába visszatoloncoltakról készített dokumentációjából

1987. szeptember 5. Doru Szovati átszökök Magyarországra. Szeptember 10-én Szegeden letartóztatják, és visszaadják a románoknak. Nagyváradon 10 hónapra ítélik.

1988. július 23. A magyar Geszt határőrközség[nél] 11 romániai menekültet, köztük 2 kiskorú gyermeket visszaadtak a románoknak. Többségük román, ill. cigány nemzetiségű.

1988. augusztus 19. A magyarországi Nagylétánál jön át egy 72 fős csoport. A magyar hatóságok bezárják őket a helyi moziba, majd másnap 32 főt megbilincselve visszaadnak Romániának. Ezeket nagyon megverik a román határőrök, kötelesek 2 hónap múltán a Securitatén jelentkezni. Legtöbbjüket 1 évi kényszermunkára ítélik, 40 százalékos bércsökkenéssel.

1988. november 11. Összesen 7, büntetlen előéletű magyar nemzetiségű fiatal jön át a határon. Hatan Debrecenbe mennek, ahol jelentkeznek a menekültek számára rendszeresített szálláson, egy elindul Budapestre. Másnap a hat menekültet a magyar határőrök teherautóval, megbilincselve elviszik és átadják a román határőröknek, megbilincselve elviszik és átadják őket a román határőröknek Nagykárolyban. Itt nagyon megverik őket, hajukat kopaszra nyírják, és lakóhelyükre, Nagyváradra szállítják, ahol a bilincsbe vert, szíjra fűzött csoportot szombat délelőtt végigviszik a főutcán, hirdelve, hogy már a magyar nemzetiségűeket is visszaadják. A Securitatén újból megverik őket, és közlik, hogy eljárás indul ellenük.

1988. november 12. A Magyar Rádió „168 óra” c. műsorában a Debreceni Rendőrkapitányság rendészeti osztályvezetője bejelenti, hogy „azokat visszaadjuk, akik csak a jobb anyagi lehetőségek miatt jönnek ide”. Példaként említ egy „épp csak nagykorú” házaspárt, akik gyermeküket Romániában hátra hagyva azért jöttek volna Magyarországra, „mert itt van videó”. Kijelenti, hogy „az ilyeneket” a jövőben is visszaadják.

1988. december 29. A Népszabadság közli az előző napon a Rádió Napközben c. műsorából Székely János határőr vezérőrnagy, a Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnoksága vezetőjének nyilatkozatát: „Az a hír járja, hogy a magyar–román határon – olykor nemzetközi egyezményeket is megsértve – mind több menekültet visszaadnak a szomszéd ország hatóságainak.

– Először is bizonyos nemzetközi egyezményeket éppen a befogadásukkal sértünk meg. (...) valóban végzünk a tanácsai és rendőri szervekkel karöltve egyfajta szűrést, s a nemkívánatos személyeket, például köztörvényeseket, lumpen elemeket, vagy a cselekedetük súlyát föl nem mérő tizenéveseket visszaadjuk.

– Hány embert adtak vissza az idén?

– Nem egészen ezernégyszázat.

A Menekültügyi Hivatal statisztikája az 1988. január 1. és 1989. szeptember 30. között Magyarországra érkezett romániai menekültekről

Összesen érkezett: 1988-ban: 15.371

1989-ben: 10.761

összesen: 26.132

Ebből:

Visszaadtak: 2.221

Továbbutazott: 2.357

Hazatért Romániába: 508

Nemzetiség szerint:

Magyar 16.805

Román 3.097

Német 1.144

Szakképzettség szerint:

Szakmunkás 51,5%

<i>Mezőgazdasági munkás</i>	2,5%
<i>Értelmiségi</i>	7,1%
<i>Kiskorú és nyugdíjas</i>	15,4%
<i>Szakképzetlen</i>	23,5%

Tehát a két állam viszonya 1989 közepére a korábban elképzelhetetlen szintre süllyedt. Bármilyen történet Magyarországon, azt Bukarestben – mondhatni automatikusan – „románellenes” propagandának vagy megmozdulásnak tekintették. Így volt ez Nagy Imre és mártírtársai június 16-i újratemetése után is. 17-én éjfélkor bekérte Ioan Totu külügyminiszter Szűts Pál nagykövetet, és egyebek mellett azt közölte vele, hogy az előző nap Budapesten „*egyres magyar személyek*” (sic!) újratemetésével kapcsolatosan „*román és szocialista ellenes, sovinszta, horthysta, revizionista megnyilvánulásokra került sor*”, ezért kormánya úgy ítéli meg, hogy „*az ellene szervezett megnyilvánulások és akciók révén Magyarország Európa és a világ destabilizáló tényezőjévé vált...*”

Az előre megfabrikált, képtelen vádakra a nagykövet nem tartotta érdemesnek reagálni, ezért az elmondottak komolytalanságát azzal kívánta kifejezni, hogy szó nélkül távozott a minisztertől, a külügyminisztériumának pedig azt javasolta, hogy ne is reagáljanak a román közlésre. A nagykövet egyébként már korábban is jelentette, hogy a román vezetés készül június 16-ra. Úgy gondolták, hogy valamilyen botrányra, utcai megmozdulásra fog sor kerülni Budapesten, de mivel ez nem következett be, csak nem akartak az események mellett elmenni anélkül, hogy „politikai muníciójuk” legalább egy részét föl ne használják. Ennek következtében 17-én, vasárnap országsszerte a vállalatoknál, közintézményeknél tiltakozó nagygyűléseket tartottak a budapesti „események” miatt.

Ezek után Bényi József külügyminiszter-helyettes azt is megkérdőjelezte, hogy van-e értelme egyáltalán részt venni a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete július 6-i bukaresti ülésén. Főnöke, Horn Gyula nem értett egyet a távolmaradással. Pedig Bényinek igaza volt: sok értelme ugyanis nem volt annak, hogy a Németh Miklós-vezette delegáció kiutazott a román fővárosba. Az ellentétek ott sem csillapodtak, legfeljebb ideológiai köntösben jelentek meg – vagyis a „reformtábor” és az „ortodox” reformellenesek ellentétéként manifesztálódtak. A plenáris ülés alatt Totu külügyminiszter többször fölkereste a magyar delegációt és – Ceaușescu hivatkozva – ismét szorgalmazta, hogy legyen egy újabb legfelsőbb szintű magyar–román találkozó. Ebbe persze a magyar fél nem ment bele – tanultak az előző évi aradi Grósz–Ceaușescu találkozó kudarcából. Jellemző a bukaresti légkörre, hogy újságírói kérdésre Horn bevallotta, csupán abban értettek egyet, hogy „szomszédok vagyunk”.

A román vezetés augusztus elején ismét nevetséges ürügyre hivatkozva tiltakozott: az verte ki a biztosítékot, hogy az MTV július 31-én levetítette Sugár András akkori budapesti „sztárrporter” I. Mihály román királlyal Svájcban készített interjúját. (Ebben az 1947 vége óta emigrációban élő uralkodó elítélte Ceaușescu barbár politikáját, a magyar kisebbség üldözését és a falurombolást, és kifejtette, hogy nézete szerint ez nem más, mint az emberiség elleni bűntett.) Augusztus 2-án Totu magához kérte Rudas Ernő ideiglenes ügyvivőt, és kijelentette, hogy az interjú „*román-ellenes, szocialista-ellenes, fasiszta jellegű*”, majd közölte, hogy hazarendelik a nagykövetet „konzultációra”. A hisztérikus román reagálás azért is nevetséges, hiszen a magyarországi TV-adást jórészt csak Románia nyugati sávjában lehetett fogni, de az adást nem csak zavarni igyekeztek, hanem akik a szabadban próbálták befogni Budapestet, azokat a rendőrség zaklatta.

Ilyen előzmények után joggal lehetett tartani attól, hogy a hagyományos október 6-i aradi koszorúzás elé is akadályokat gördít a román vezetés. Október 3-án a nagykövetségről bejelentették a koszorúzási szándékukat, de a válasz az volt, hogy az érvényben lévő törvények szerint Romániában csak azok koszorúzhatnak, „*akiket az RSZK hivatalos szervei meghívnak, ilyen meghívással a magyar fél által beterveztett szervek nem rendelkeznek, ezért ők így hivatalosan koszorút nem helyezhetnek el az emlékművön.*” Emiatt másnap Őszi István külügyminiszter-helyettes bekérte Ion Chira ügyvivőt és tiltakozásának adott hangot, majd reményét fejezte ki, hogy „*az ígérethez híven a román fél a koszorúzásra Romániába beutazni kívánó magyar állampolgárok mozgását semmilyen tekintetben sem fogja korlátozni.*” Pedig épp ez történt. A nagylaki és a gyulavári

határállomásokon gyakorlatilag „részleges határzárát” vezettek be: a román vámosok és határőrök mindenbe belekötöttek, illetve akit csak lehetett, visszaküldtek Magyarországra, elsősorban azokat, akiknél nemzetiszínű szalagot, koszorút, videokamerát találtak. De mindez nem volt elég. Aradon gyakorlatilag lehetetlenné tették, hogy a „civiliek” (magyarországiak és helybeli magyarok) elhelyezhessék a veszthelynél lévő emlékműnél a koszorúikat, és csupán csak a bukaresti magyar diplomáciai küldöttség juthatott oda – meglehetősen megalázó körülmények között.

Az év utolsó hónapjaiban mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a két állam között hidegháborús feszültség alakult ki. A hidegháború pedig már-már „forró” háborúba csapott át: még június végén olyan hírek jutottak el a külügybe, hogy Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyszentmiklós, Belényes, Lugos, Karánsebes körzetében „a katonai egységeket magasabb készenléti fokba helyezték”, a szaniszlói erdőbe pedig gyalogságot, tankokat, ágyúkat irányítottak. Egy nyári hírszerzői jelentés szerint pedig: „a román hadvezetés ez év őszére (október-november) tervbe vett egy Magyarország elleni katonai offenzívát. Állítólag meg vannak győződve arról, hogy gyorsan, számottevő akadályba nem ütközve jutnak el a Tisza vonaláig, még mielőtt a magyar hadsereg mozgósítani tudná dunántúli egységeit.” Hogy a „Conducător” komolyan gondolta-e a katonai fenyegetést, nehéz eldönteni. A súlyos konfrontáció kitörése már csak a Varsói Szerződés még létező – bár már alig működő – szervezete miatt sem valószínűsíthető – de ne feledjük: a diktátorok egy idő után nem képesek racionálisan gondolkodni és cselekedni...

Katonai incidensre szerencsére nem került sor, de a két ország határán nem egyszer előfordult román határsértés (sőt, gyilkosság!) a határőrök részéről, miközben menekülteket üldöztek. Az év második felében ugyanis a korábbiaknál is nagyobb számban özönlöttek be az erdélyi magyarok, németek – és egy idő után már a románok is – Magyarországra.

Természetesen nem csak az államközi kapcsolatok mélypontra süllyedése foglalkoztatta a bukaresti magyar diplomatákat és a budapesti vezetést (és a magyar közvélemény jobbik felét), hanem az erdélyi magyarság mind kétségbe ejtőbb helyzete is. Továbbra is figyelemmel kísérték a falurombolással kapcsolatos információkat, több jelentés szól egyes magyar értelmiségiek (például Cs. Gyimesi Éva, Sütő András) zaklatásáról.

A lázadó lelkész

Egy 1989 nyári nagyköveti beszámolóban Szűts Pál úgy értékelte, hogy „a magyar nemzetiség helyzete több szempontból válságjeleket mutat. [...] Mindemellett lépten-nyomon tapasztalhatók az erőszakos asszimiláció jegyei. Ilyen körülmények között alig-alig fordul elő egyéni, nyilvános szembenállás a hatalommal...” Úgy látszik az egyébként jól tájékozott magyar diplomata megfélemedezett egy „magányos harcosról”, a temesvári református lelkésztől.

Tőkés László 1975-ben végzett a kolozsvári Egységes Protestáns Teológiai Intézetben. Apja, István, főjegyző (vagyis püspökhelyettes) volt, és a *Református Szemle* főszerkesztője. Őt először segédlelkészként Brassóba, majd Désre helyezte ki a kollaboráns püspöke, Nagy Gyula. Désen komoly ifjúsági munkát végzett, szervezte a helyi magyar kulturális életet, ami hamarosan szemet szúrt az ottani párt- és állambiztonsági szerveknek, de az egyházi előjárói, elsősorban püspöke nemtetszését is „kiérdemelte”. (Egyébként már teológus korában dossziét nyitott rá a Securitate, „Vasile” fedőnévvel.) Ellenzéki magatartása már a nyolcvanas évek elején megnyilvánult, ugyanis az *Ellenpontok* 4. számában megjelent egy kisebb tanulmánya az erdélyi református egyház helyzetéről.

1984-ben a püspöke, a „kultuszdepartament” (az Állami Egyháziügyi Hivatal romániai megfelelője) és a Securitate megelégedte a dési munkásságát. Az *Ellenpontokban* megjelent tanulmányáért ugyan még nem érte retorzió, de előbb-utóbb bűnhődnie kellett. Nagy Gyula 1984 májusában fölfüggesztette a dési állásából és egy meglehetősen nehezen megközelíthető faluba, a mezőségi Uzdiszentpéterre helyezte. Tőkés azonban nem volt hajlandó elfogadni a „kihelyezést”, nem foglalta el a szolgálati helyét, nyíltan szembe szegült egyházi előjárójával. Jó két évig munkanélküli volt. 1986-ban újabb tanulmányt írt az egyháza helyzetéről, mely eljutott az Erdélyi Magyar Hírügynökség révén Budapestre és nyugatra is. Egy évvel később ismét a

nyilvánosságához fordult: kijuttatott egy „Tájékoztató”-t a Református Világszövetséghez, valamint a SZER is beolvasta az egyik jelentését. (Ezt gépiratos formában Erdély-szerte terjesztették.)

A nyilvánosság által ily módon ismertté vált Tőkés László likvidálását a csausizta hatalom nem merte megkockáztatni, ezért úgy gondolták, hogy az „ügyét” az egyházon belül kell rendezni. 1986-ban Nagy Gyula kolozsvári püspök „átadta” a Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Püspökségnek. (A két egyházkerület között ilyenre korábban nem akadt példa.) Papp László (szintén kollaboráns) püspök a temesvári szórványgyülekezet segédlelkészévé nevezte ki. Temesváron ugyanolyan élénk közösségi életet szerveztek néhány hónap alatt, mint korábban Désen. Mivel a lelkipásztor, Peuker Leó egy évvel később elhunyt, a gyülekezet – a püspökség minden rosszallása ellenére – megválasztotta lelkipásztornak.

1988-ban már egyértelműen az egyház „belső ellenzékének” – és a nacional-kommunista diktatúra ellenségének számított. Főleg azt követően, hogy néhány hozzá hasonlóan kritikusan gondolkodó, és a bátor cselekvést vállaló társával (fő segítője Molnár János borossebesi lelkipásztor volt, akinek emiatt is át kellett telepednie Magyarországra) egy tiltakozó nyilatkozatot adtak ki a falurombolási politika miatt. A Temesvári Református Egyházmegye lelkészi közösségének 1988. szeptember 6-i „folyamodványa”, melyet megküldtek a két egyházkerület igazgatótanácsának és a zsinatnak – jellemző módon a két kollaboráns püspök nincs a címzettek között! – eljutott természetesen külföldre is. Ez volt az egyetlen hivatalos tiltakozás a „falurombolási” politika miatt.

Tőkés rendszerellenes magatartása ezek után túrhetetlenné vált. 1989. március elején a püspökség közölte vele, hogy elmozdítják a szolgálati helyéről. Március 16-án a temesvári református egyházközség presbitériuma rendkívüli gyűlésén megvitatta az előbbi kiszivárgott hírt, és kinyilvánították, hogy Tőkést végleges lelkipásztorrá választják és megvonják a püspök áthelyezési jogát. Ennek ellenére az Egyházmegyei Fegyelmi Bizottság elnöksége (a püspök szorgalmazására) április 1-én – törvénytelenül – fölmentette állásából. Mivel hívei, a presbitérium kiállt mellette ezért megtagadta, hogy elhagyja a gyülekezetét. Ezzel nyílt harc vette kezdetét közte és az egyházi (valamint az utóbbit támogató világi) hatóságokkal.

A budapesti külügyi vezetés természetesen élénk figyelemmel kísérte a Tőkés-ügyet. Szeptemberben Rudas Ernő ideiglenes ügyvivő egyebek mellett azt jelentette, hogy a lelkész nehéz helyzetben van: három-négy hónapja nem kap fizetést, ráadásul a vallásügyi főfelügyelő megfenyegette azért, mert kijuttatott két, a püspöknek írott levelét, melyet a Vasárnapi Újságban fölolvastak. (A szélesebb közvélemény először július 24-én értesülhetett Tőkés László üldöztetéséről, amikor az MTV bemutatta egy Kanadában élő magyar származású újságíró, Szóczy Árpád vele készített interjúját.) Az események ezt követően fölgyorsultak.

Augusztus 28-án a kultuszdepartament (Vallásügyi Főosztály) menesztette tisztségéből (utódává még egy héttel korábban kinevezték Makay Botond resicai lelkipásztort). Két nappal később berendelték a körzeti rendőrségre, ahol fölhívták figyelmét, hogy temesvári tartózkodási engedélye október folyamán lejár, így legkésőbb októberben mindenképpen el kell hagynia a várost. Ha ezt nem teszi, kilakoltatják, kitoloncoltatják onnan. Természetesen az Erdélyi Magyar Hírügynökség is rendszeresen foglalkozott a lelkész ügyével. (A jelentéseket kijuttatták a nagy nyugati hírközlő szervekhez, szerkesztőségekhez.) Az 1989/86-os számú jelentésükben például ez olvasható: *„Tőkés László, mint ismeretes, több esetben igen határozott hangnemben kritizálta a nemzetközi és a magyar nyomtatott sajtóban, valamint a televízióban és rádióban a román rezsim politikáját. Ezt követően szinte teljesen elszigetelték őt a külvilágtól; így külföldről telefonon gyakorlatilag ma már lehetetlen elérni. Fontosabb és jellemzőbb ugyanakkor, hogy a titkosrendőrség elsősorban egyházi elöljáróit igyekszik – nem kis sikerrel – megnyerni félreállításához.”*

A csausizta hatalom természetesen igyekezett megfélemlíteni az egyházközség tagjait, sokakat zaklattak, fenyegettek. Szeptember 15-én a Temesvár környéki Vadászerdőben holtan találták Újvárossy Ernő presbitert, építészt, a gyülekezet aktív tagját, aki még 12-én tűnt el. Halála nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az utóbbi időben a Securitate rendszeresen zaklatta és megfélemlítette, mert Tőkés László híve, támogatója volt.

Szűts Pál bukaresti nagykövet a szeptember 21-i jelentésében többek között arról számolt be, hogy a lelkész mellett erős a szolidaritás: *„Többen is elmondták, hogy a gyülekezet elhatározta, megakadályozzák Tőkés László eltávolítását. [...]*

Megbízható információval rendelkezünk viszont arról, hogy Tőkés utódjaként kinevezett Makai nevű református lelkész még nem érkezett meg Temesvárra. Jelenleg Aradon tartózkodik.”

Szeptember 23-án kilakoltatási per indult ellene, október 3-án pedig a városi rendőrség közölte vele, hogy nem hosszabbítják meg az ő és családja ideiglenes tartózkodási engedélyét. Emiatt a presbitérium levéllel fordult Papp László püspökhöz, melyben közölték, hogy *„a presbitérium, mint az egyházközség jogi képviselője rendelkezik a lelkészi lakással, s azt csak az általuk is elfogadott lelkésznek adják át, valamint nem egyeznek bele a püspök által akarataik ellenére kinevezett lelkész Temesvárra helyezésébe.”*

Október 10-én az aradi lelkészértekezleten Papp László nyilvánosan megbélyegezte a lázadó lelkészt, majd a csausisza püspök hívei (Makay Botond, Higyed István, Halász Sándor, Jakab László) kórusban ítélték el őt. 14-én egy meglehetősen ügyefogyott trükkel próbálkozott a püspökség: presbitériumi gyűlést hívatott össze. Minthogy azonban a gyűlés összehívása nem az egyházközség részéről történt, a lelkész be sem engedte a megjelenteket. Ugyan a presbitereknek csak egy kis hányada jelent meg (jórészt hatalmi szónak vagy zsarolásnak engedelmessé), a püspökség képviselőjét ez nem zavarta és megszavaztatta Tőkés László leváltását a tisztségéből. A nyilvánvaló törvénytelenégről ő a 15-i istentiszteleten a szószékről (melyre csak csellel tudott feljutni!) tájékoztatta híveit. Az eset nagy felháborodást keltett. Azt is bejelentette, hogy ügyében jogorvoslatért Ceaușescuhoz fog fordulni. Ez mai szemmel nézve nevetségesnek tűnhet, hiszen egy diktátor sem szokta megmenteni az ellene lázadót. Inkább arra kell gondolni, hogy a lelkész ezzel is időt akart nyerni és a nyilvánosság figyelmét szeretne volna fölhívni. Ezzel kapcsolatban Rudas Ernő ügyvivő a november 17-i rejteltáviratának végén megjegyezte: *„Tőkés László kifejezetten nagykövetségünk és az illetékes hazai szervek tájékoztatására küldte közeli barátját Bukarestbe. Ügye nyilvánosságra hozatalát kérve...”*

Valóban, a lelkésznek az egyetlen menedéke a nyilvánosság volt. Miután a Temesvári Bíróság október 20-i ítéletével befogadta a Nagyvárad Református Püspökség keresetét, és elrendelte Tőkés László kilakoltatását, ő a szó szoros értelmében ostromlott helyzetbe került a családjával együtt. Szerencsére szolidaritásban nem volt hiány. Ismert erdélyi személyiségek, magyarországi művészek – sőt, az utolsókat rúgó „szocialista” Magyarország országgyűlése – is kiállt mellette. November 8-án Ószi István külügyminiszter-helyettes bekérte Traian Pop nagykövetet és tiltakozó jegyzéket nyújtott át neki, aki azt csak mint „munkaokmányt” volt hajlandó átvenni. Ószi közölte vele, hogy tájékoztatást kérnek Tőkés László és családja helyzetéről, valamint hogy tájékoztatják az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet tagállamait. Pop az *„értetlenségét hangoztatta”,* és azt állította, hogy a külügyminisztérium fellépése *„indokolatlan”.* Ezt a mostani lépést pedig a *„románellenes kampány”* egyik újabb megnyilvánulásaként értékelte, *„a román belügyekbe való beavatkozásnak”* tekintette.

A nyilvánosság ahhoz nem volt elegendő, hogy a lelkész és szerettei fizikai védelemben is részesüljön. November 2-án brutális támadás érte a Tőkés-családot. Az állandó rendőri megfigyelés alatt álló épületben lévő lelkészlakás bejárati ajtaját betörve négy álarcos, késsel fölfegyverkezett személy rontott rájuk, pénzt követelve. A lelkész a dulakodásban megsebesült, majd a „rablók” (nagy valószínűséggel a Securitate ügyetlen emberei) elmenekültek. (Erről a támadásról november 8-án a londoni székhelyű Amnesty International is beszámolt: *„1989. november 2-án négy álarcos támadott rá, családja körében. Rájuk törték a templomajtót, ugyanis a lelkész eltávolítását célzó kísérletek miatt (lásd lentebb) a család a templomhoz tartozó, egészen kicsi szolgálati lakásba költözött. Tőkés homlokát megsebesítették, de a merénylet gyakorlatilag megghiúsult, mert épp vendégek tartózkodtak a lakásban. A behatolók semmit sem akartak elvinni.”*)

A támadásról Tőkés a következő vasárnapi istentiszteleten tájékoztatta a híveit, és értesítette a bukaresti magyar nagykövetséget is. (Tőkés László ekkor már joggal vélte úgy, hogy csak egy diplomáciai fellépés segíthetne neki abban, hogy ne úgy végezze, mint Jerzy Popieluszko, akit a KGB gyilkoltatott meg 1984-ben a lengyel belbiztonsági szervek közreműködésével.)

A betörést pár nappal később néhány ablak betörése követte (a rendőrség cinikusan azt mondta, hogy ez bizonyára a „népharag” következménye...), majd a hatóságok újabb húzása következett. 20-án a gazdasági rendőrségre idézték és

üzérkedéssel vádolták meg. Erről az újabb fejleményről a nagykövet november 27-én rejtjeltáviratban értesítette a külügyminisztériumot. Azt is közölte, hogy „*a Tőkés körüli ellenőrzés továbbra is rendkívül erős...*” (Ugyanekkor jelentette Kis-Lukács István III. éves teológus eltűnését is. Neki még október 25-én veszett nyoma. Két nappal később találták meg a holttestét a buzăui vasútállomáson. Szűts Pál ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy „*az ügyben érdekeltek [...] feltételezik, hogy Kis Lukácsot élve vagy már holtan kilökték a vonatból...*”. 1989-ben, és azóta is sokan a Securitate kezét látják a dologban...)

November 28-án folytatódott a kilakoltatási per, majd december 7-én kézbesítették a törvényszéki végzést arról, hogy nyolc napon belül el kell hagyni a szolgálati lakást. Ezenközben a lelkész és családja szinte teljesen izolált helyzetben, mondhatni ostromállapotok közepette teltek a mindennapjaik. December 5-én „csempészúton” sikerült Tőkés Lászlónak kijuttatni egy üzenetet a bukaresti nagykövetségre, mely azonnal továbbította azt Budapestre. Ebből kiderül, hogy elképesztő viszonyok közepette éltek, a rendőrség és a Securitate masszív lélektani hadviselést folytatott ellenük, a lelkész (és támogatói) kifárasztására játszottak – ha már megfélemlíteni nem sikerült őket.

Mivel a végzés szerint legkésőbb 15-én kellett kiköltözni, 10-én a szószékről fölhívta a gyülekezetet, hogy jelenjenek meg a kilakoltatás napján a helyszínen. Ami ezután következett, az ma már a „román forradalom” nevű legendárium (jórészt agyonhallgatott) része. Mint közismert, 15-én pár száz fős tömeg jelent meg a református templom előtt (legalább felük román volt!). Ezt látva a város jelenlévő vezetői megígérték a lelkésznek, hogy a kilakoltatás elmarad, erre ő fölszólította a támogatóit, térjenek haza. Másnap, 16-án tovább tárgyalt a városi hatóságokkal, ám közben az eleinte őt éltető tömeg egyre inkább diktatúraellenes jelszavakat kezdett skandálni. Délután, estefelé nyilvánvalóvá vált: kitört a lázadás.

A temesvári eseményekről az első napokban semmiféle hír sem szivárgott ki, a bukaresti magyar nagykövetség (és a nyugatiak) semmiféle megbízható információhoz nem tudtak hozzájutni. Az első gyorsjelentést csak 19-én reggel tudta Rudas Ernő attasé, ügyvezető Budapestre küldeni. (Ezekben a napokban Szűts Pál nagykövet Budapesten tartózkodott, ezért ő „tartotta a frontot”). A rejtjeltáviratból kiderül, hogy a temesvári eseményekről pontos információikkal még mindig nem rendelkeznek, teljes a hírzárlat és lezárták a határátkelőhelyeket is. Késő délután sikerült csak megbízható – feltehetően szemtanúktól származó – híreket kapni arról, hogy mi történt Temesváron december 15. óta. Végre világossá vált, hogy mi folyik a Bánság fővárosában. Ráadásul bukaresti információkból az is kiderült, hogy a paranoiás „Conducător”, illetve a vezetés „*egy Magyarországról induló fegyveres provokációtól tart*”.

A 20-i rejtjeltáviratában Rudas Ernő beszámolt a japán nagykövetség munkatársainak eredménytelen útjáról. (Nem tudom, miért gondolták azt, hogy nem veszik majd észre rajtuk, hogy nem helybeliek...) Az is megtudta, hogy Temesváron kívül Aradon, Brassóban és Moldva fővárosában, Jászvásáron is kitört a felkelés. Jellemző a „jól tájékozott”, Bukarestbe akkreditált újságírók véleménye: „*azt a forgatókönyvet fogják megismételni, mint Brassó esetében volt*”. Késő délután aztán sorsdöntő hír jutott el a magyar diplomáciai képviselőre: „*Este, itteni idő szerint 17⁴⁵-kor értesítést kaptunk, hogy Temesváron a katonaság átállt, tömeggyűlés keretében alkudozás folyik a hatóságokkal.*”

A következő nap aztán – mint közismert – Bukarestben is megmozdult a lakosság. Rudas Ernő ügyvivő szemtanúként számolt be a felkelés kitöréséről, bár akkor, amikor délután 4-kor elküldte Budapestre a rejtjeltáviratot, még nem tudhatta, hogy Ceaușescu már bukott ember, és csak órák kérdése, hogy vele bukjon a rendszer is.

Amikor ez bekövetkezett, 22-én ismét Bukarestben volt a nagykövet és onnan igyekezett tájékoztatni a budapesti központot. Nem volt könnyű dolga, mert számos ellentmondásos hír (a Securitate dezinformációs részlege kiválóan működött...) keringett az országban. Délután például azt közölte, hogy „*vidéki információnk szerint tegnap Brassóban álltak a gyáarak, a lakosság békés tüntetést tartott a pártház előtt. A rohamsisakokkal, pajzzsal felszerelkezett katonaság nem avatkozott be, csak a levegőbe lőttek. Az emberek Ceaușescu-képeket, s a Scînteia-t égették. Nagyszebenben információink szerint szintén tüntetés volt, itt belelőttek a tömegbe. Marosvásárhelyen épületeket gyújtottak fel, könyveket égették, az összecsapásoknak 8 halálos áldozata van. Maros megyében a bányászok sztrájkolnak, ellenük fegyvert használnak. Kolozsváron a Kontinentál Szálló előtti tüntetésnek 12 halottja van, 2 nevet tudunk: Matis Lucian és Calin Nemes.*”

25-én már az új, „szabad” Erdély fontosabb eseményeiről számolt be: az RMDSZ kolozsvári megalakulásáról, a magyarországi segélyek érkezéséről. A Bukarestben felálló, Iliescu-féle „megmentési front” vezetőivel Szűts Pál hamar érintkezésbe lépett. (Ezzel kapcsolatban egyik jelentésében megjegyezte: Petre Roman „*Valter Romannak, az ismert (zsidó származású), néhány évvel ezelőtt elhunyt kommunista politikusnak a fia*”. Később még ehhez hozzátette: „*Az új román vezetés annak ellenére, hogy szinte majdnem teljes mértékben az ellenzék ismert személyiségeiből tevődik össze, tudni vélük, hogy baloldali és szovjetbarát*”, amit az is sejtethet, hogy mind Iliescu, mind Domokos Géza, a magyar kisebbség képviselője, Moszkvában szerzett egyetemi diplomát.)

Szolidaritás Romániával

December 22-én délután megszüntették a december 16. óta létező határzárát a magyar–román határon. A bukaresti „forradalom” hírére magyar állampolgárok százai, ezrei indultak útnak, hogy segélyszállítmányokat vigyenek el az éhező ország lakóinak, akik 1980-as évek közepétől már a legalapvetőbb létszükségleti cikkeknek is hiányát látták.

A segélyezés két szinten működött: állami, és magán szinten.

A Németh-kormány már december 22-én délután kinyilvánította segítőkészségét: „*A Romániából folyamatosan érkező hírek hallatán a Magyar Köztársaság kormánya kinyilvánítja készségét arra, hogy e rendkívüli helyzetben azonnali segítséget nyújtson a Romániában megsérült személyek orvosi ellátásában. A magyar egészségügyi szolgálat fölkészült arra, hogy a Magyar Vöröskereszt közvetítésével gyógyszereket, vért, egészségügyi felszereléseket és - ha szükséges - szakembereket küldjön a szomszédos országba.*” – áll az MTI közleményében. A kormányon kívül „természetesen” a pártállami szervezetek (pl. a KISZ-utódszervezet, a DEMISZ), valamint az 1987-89-ben alakult ellenzéki pártok is kivették részüket az akcióból. A legaktívabb ezen a területen az MDF volt.

23-án a BM Határőrség Országos Parancsnoksága arra kért mindenkit, hogy „*a tömegtájékoztatás képviselőin kívül senki ne induljon Romániába. A román területen a segélyszállítmányokat esetenként helikopterről támadják, úttorlaszokkal akadályozzák. A Határőrség felhívja a különböző társadalmi szervezeteket, hogy összegyűjtött segélyszállítmányaikat a határ közelében tárolják, azokat most még ne indítsák útnak. A szállítmányok biztonságos megérkezésére nincs garancia.*” A felhívásnak semmi fogamatja sem lett – annak ellenére, hogy valóban veszélyesek voltak sötétedés után a közutak.

Mivel Csongrád megye határos Arad- és Temes megyékkel, természetes, hogy innen indultak el az első szervezett segélyszállítmányok. Szentestről, Makóról, Hódmezővásárhelyről és Szegedről már 22-én, az esti órákban több tucat teherautó és mikrobusz indult útnak, elsősorban gyógyszer szállítmányokkal megrakodva. A célpont az első napon a legközelebb lévő aradi és a temesvári kórházak voltak. A segélyszállítmányok hősei számos helyen egyszerű tehertaxisok voltak, akik sok esetben életük kockáztatásával szállították a rájuk bízott gyógyszerkészletet Erdély különböző városaiba.

A segélyszállítmányok egészen 1990. január végéig érkeztek Romániába. Az 1989 végi „magyar–román eufória” – legalábbis román részről – hamar megszűnt. A posztcsausiszta román sajtó már 1990 első heteiben azzal vádolta a budapesti kormányt, és a magyar civil segélyezőket, hogy kizárólag az erdélyi magyarságot látják el a szükséges cikkekkel. (Ez közönséges hazugság volt!) A Ceaușescu-rendszer sajnos nem múlt ki 1989. december végén – ez hamarosan bebizonyosodott, ha hamarabb nem, hát a marosvásárhelyi „fekete március” idején.

MELLÉKLET:

Makóról is vittek segélyszállítmányokat a határon túlra: Sarkadi Ernő segített a romániai forradalom idején

A jelenleg Ferencszálláson élő nyugdíjas, Sarkadi Ernő számára az év utolsó napjai nem csupán a karácsony és a szilveszter miatt fontosak. Majd három évtizeddel ezelőtti emlékeket is felidéz ilyenkor, egyike volt ugyanis azoknak, akik Makóról segélyszállítmányt juttattak el az éppen forradalmi napokat élő Romániába.

– A teherautónk elején egy hatalmas kokárda volt, két oldalát pedig egy-egy lepedő takarta, rajta nagy, vörös kereszttel, amelyet Ágota lányom festett rá – emlékezett vissza a most 70 esztendőes Sarkadi Ernő a romániai forradalom napjaira.

– Élelmiszert, gyógyszert, ruhákat vittünk a határ túloldalára adományként, de így sem volt az út életbiztosítás. Egyszer útközben visszafelé hadonászó, ordibáló emberek állítottak meg minket. Egy rendőr a pisztolyát is elővette. Végül kiderült, hogy csak ünnepeltek: akkor végezték ki a Ceaușescu házaspárt – idézte fel.

A ma már nyugdíjas, korábban elektronikai szakemberként, majd vendéglősként ismert Sarkadi Ernő már a forradalom előtt is gyakran járt Romániába, Erdélybe: igyekezett támogatni az ottani magyarokat. Volt, akinek a határon való átjutását is segítette. Amikor 1989. december 22-én hírt vette, hogy kitört a forradalom, sokakkal együtt egyből arra gondolt, segélyszállítmányt kellene eljuttatni az odaát élőknek. – Pillanatok alatt összeállt a dolog. Egy teherfuvarozó, Kiss József jelentkezett az IFA-jával, az Áfész-főnök Bakai István pedig kinyitotta a főtéri nagy ABC-t, hogy pakolhatunk, s még a saját zsebéből is adott 50 ezer forintot. De ahogy a dolognak híre ment, a főtéren várakozó autohoz egymás után jöttek az emberek: tartós élelmiszereket, süteményeket, gyógyszereket hoztak. Gyorsan tele lett a kocsis – mesélte.

Sarkadi Ernő és társai először 22-én este próbálták átjutni a határon. Akkor nem engedték át őket. Ez nem csoda: közben rádión hallgatták, mi történik, és az élő közvetítésben a riporter hangja mellett a lövéseket is hallani lehetett. Másnap sikerült átkelniük – akkor épp a határon látták, ahogy hozzák haza a forradalom vásárhelyi áldozatának, hősének, Tóth Sándornak a kocsiját, szélvédőjén a golyónyommal. Aradon fehér karszalagos önkéntesek irányították őket a helyi kórházhoz. Temesvárra nem akarták átengedni őket, mert a főtéren még harcok folytak, de végül csak eljutottak oda is. Az ottani gyermekkórház előtt egy páncélozott csapatszállítót kellett kikerülniük, aztán amikor a bejáratnál elkezdtek lepakolni az adományokat, egy géppisztolyos katona biztosította őket, fegyverével a környező házakat pásztázva.

A makói csapat később Makóig elhozott nyugati adományokat is vitt a Székelyföldre, Marosvásárhelyre. Ott is a kórházat látták el, főként gyógyszerrel, de élelemmel is, egy másik út során pedig Székelykeresztúron a helyi gyermekotthont. – Nem volt egyszerű egyik út sem. A kocsinak nem volt fűtése. Gyakran állítottak meg minket fegyveresek. Volt, hogy hirtelen nem akadt a kezembe az útlevelem – ahelyett végül pálinkát, kolbászt nyújtottunk ki az ablakon – idézte fel. Utólag azt mondja, minden veszélyt és nehézséget érdemes volt vállalni. – Nagyon sokat adott ez nekünk. Azt, hogy a románok is milyen szeretettel, tisztelettel fogadtak bennünket, sosem fogom elfelejteni – mondta.

<https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/makorol-is-vittek-segelyszallitmanyokat-a-hataron-tulra-sarkadi-erno-segitett-a-romaniai-forradalom-idejen-1173835/>

IRODALOM:

Andrei Ursu – Mădălin Hodor – Roland O. Thomasson: „Ki lőtt belénk 22-e után?” Tanulmány az 1989. decemberi román forradalom áldozataival kapcsolatos bűnösségekről. In *Magyar Kisebbség – Nemzetpolitikai Szemle*, 2018. 1–2. sz. 53–232.

János Antal – Joel David, by: *Rev. Revolution*. Partium Kiadó, h. n. [Nagyvárad], 2009.

Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

Mészáros Tamás: „Románia népei, értetek égjen a láng, a demokráciáért, a szabadságért!” A romániai forradalom hódmezővásárhelyi vonatkozása, Tóth Sándor segélyszállító vértanúsága. In *Belvedere Meridionale*, 2009. 5–6. sz. 83–95.

Molnár János: *Az aradi állásfoglalás a magyar–román diplomáciai kapcsolatok és a „Vasile-dosszié” tükrében*. Partium Kiadó, h. é. n. [Nagyvárad, 2008.], 55, XXXV.

Novák Csaba Zoltán (összeállította, a bevezetőt írta): *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011.

Novák Csaba Zoltán (összeállította, a bevezetőt írta): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2017.

Tóth Károly Antal (szerk.): *Ellenpontok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.

Tőkés László: *Temesvár ostroma 1989*. Hungamer Kft., Budapest, 1990.

Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Vincze Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*. Partium Kiadó, h. n. [Nagyvárad], 2009.

Vincze Gábor: *A Historical Chronology of the Hungarian Minority in Romania 1944–1989*. Partium Press, h. n. [Nagyvárad], 2009.

Vincze Gábor: Lefelé a lejtőn. (Magyar–román kapcsolatok 1989 első felében a magyar diplomáciai iratok tükrében). In *Székegyföld*, 2009. 7. sz. 75–120.

Vincze Gábor: Tovább a lejtőn – a gödör aljáig. (Magyar–román kapcsolatok 1989 második felében a magyar diplomáciai iratok tükrében). In *Székegyföld*, 2009. 12. sz. 69–103.

Abstract

In the summer of 2019, I was asked by László Róbert Farkas, Director of the Koszta József Museum in Szentes, to undertake the curatorial duties of the next temporary exhibition. As during the first decades of my professional career I dealt with the history of Hungarian-Romanian interstate and inter-party relations between 1945 and 1989 and the Hungarian politics of Bucharest, I accepted his request. One of my first assignments was to write a background study summarizing the path leading to the 1989 Timisoara uprising and the Bucharest "turnaround" (which might be called an anti-Ceaușescu coup or "self-rescue revolution" as well). I did not elaborate on the events of December 22 and the following days, as this should be the subject of a separate study. Since the text was not originally a scientific publication, I omitted the references. To inform the reader, at the end of the study, I added a list of recommended literature.